

ARMA

 **NATIONAAL
MILITAIR
MUSEUM**
SOESTERBERG

 **MARINIERS
MUSEUM**
ROTTERDAM

 **MARINE
MUSEUM**
DEN HELDER

Jaarboek
Stichting Koninklijke Defensiemusea

Arma

ARMA

Jaarboek 2023 nummer 53 Royal Defense Museums Foundation
Annual 2023 number 53 [Stichting Koninklijke Defensiemusea](#)

INHOUD

Ten geleide	6
ANOUK MUIJSERT Onze vrouwen in Indonesië	8
PAUL VAN BRAKEL De vlag uitgehangen, het vlaggen- en vaandelproject van het Nationaal Militair Museum	22
MATHIEU WILLEMSSEN Het leger van de West-Indische Compagnie in Brazilië (1630-1654), Special Forces avant la lettre?	42
GRADY BOVEN Het forceren van een zeestraat. Gevecht bij Shimonoseki	60
JEROEN PUNT 'Nu sijn wij hier, nu moeten wij ook aen landt', een Nederlands hulpleger in Denemarken (1658-1660)	82
HENK POELARENS Speurtocht naar verdwenen haakbussen	98
DEANDRA DE LOOFF Gestorven voor de Republiek, De archeologische reconstructie van Bataafse soldaten uit de Frans-Bataafse tijd (1795-1813) aan de hand van de collectie van het NMM	118

MARTIJN WINK

Servis auprès Sa Majesté, de Hollandse gardes d'honneur tijdens het bezoek van Napoleon in 1811 136

HANS BOERSMA

'Dat zijn de Zwarte Duivels, de helden van Rotterdam', herkomst en verspreiding van een legende 158

ALFRED STAARMAN

Stilte voor de storm. Buitenlandse attachés op de Veluwe in september 1933, naar aanleiding van het schilderij 'Vreemde officieren bij de manoeuvres' van Jan Hoijnck van Papendrecht 170

COLLECTIENIEUWS

- Zeeslag bij de Doggersbank, Graddy Boven 188
- Japanse prent, Casper van Dijk 190
- Echt of nep? Dateren van oude wapens op basis van koolstof, Jeroen Punt 192
- Een 17e-eeuwse helm met een oosters tintje, Jeroen Punt 195
- Aanwinsten in de luchtvaartcollectie, Alfred Staarman 197

Summaries 201

Over de auteurs 204

Colofon 206

TEN GELEIDE

Beste lezer,

In *Arma* nummer 53 worden artikelen gedeeld aan de hand van het doen van uitvoerig onderzoek. Onderzoek naar onderwerpen die aansluiten bij of een verwantschap hebben met de verschillende krijgsmachtonderdelen en daarmee met het unieke militair erfgoed dat in beheer is van de Stichting Koninklijke Defensiemusea, bestaande uit het Mariniersmuseum, het Marinemuseum en het Nationaal Militair Museum.

Met de artikelen worden verhalen uit het rijke militaire verleden verder geduid en in context geplaatst met dat wat er te zien is in de Defensiemusea of wat zich achter de schermen afspeelt.

De Defensiemusea stellen zich tot doel nog meer ruimte te bieden aan onderzoekers om de rijke collectie te bevragen naar onder andere datering maar ook herkomst. Voorbeelden hiervan vindt u in deze *Arma*. Zo is door historicus Martijn Wink een object uit de collectie van het NMM opnieuw toegeschreven als een rok van de Haarlemse garde d'honneur uit 1811 en niet zoals eerder werd gedacht een rok uit de Bataafs-Franse periode. Dit zijn voor ons waardevolle herontdekkingen. Net als beschrijving over de uitgebreide speurtocht naar verdwenen haakbussen door Henk Poelarends.

De nieuwste collega binnen de afdeling collectie & onderzoek, Anouk Muijsert, doet specifiek onderzoek naar de herkomst van de SKD-collectie. Voor dit jaarboek gaat ze dieper in op de rol van vrouwelijke militairen tijdens de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog. De omslagfoto getuigt van deze inzet.

Deandra de Looff, als vrijwilliger verbonden aan het NMM als raadgevend specialist 18e- en 19e-eeuwse uniformen, heeft de archeologische reconstructie van Bataafse soldaten uit de Frans-Bataafse tijd aan de hand van de NMM collectie beschreven. De collectie wordt op deze manier steeds verder ontsloten.

Een bijzonder voorbeeld van een blik achter de schermen, waar meerdere disciplines vanuit museaal beheer en behoud bij elkaar komen is het vlaggen- en vaandelproject van conservator Paul van Brakel en zijn team. Het proces van behoud en beheer van deze delicate textiele objecten, leidend tot het resultaat, de conservering en een nieuwe manier van het opbergen

van deze unieke collectie in het centrale SKD-collectiedepot, wordt gedetailleerd beschreven.

Conservator Graddy Boven beschrijft aan de hand van een object uit de collectie van het Marinemuseum de geschiedenis die zijn oorsprong kent in de Straat van Shimonoseki, Japan. Ook het artikel van conservator Jeroen Punt heeft een maritieme insteek en gaat over de Slag bij Nyborg.

Conservator Mathieu Willemsen beschrijft de voorloper van het huidige Special Forces, het leger van de West-Indische Compagnie in de 17e eeuw in Brazilië.

De verhalen van het Mariniersmuseum worden steeds meer over het voetlicht gebracht, onder andere door een artikel van Hans Boersma over de strijd om de Rotterdamse Maasbruggen. Boersma, een zeer gewaardeerde collega, is dit jaar veel te vroeg overleden. Met dit artikel herdenken wij zijn jarenlange inzet om het verhaal van de mariniers en daarmee van het Mariniersmuseum te delen.

Ook aandacht voor een aantal bijzondere aanwinsten. Zo duidt conservator Alfred Staarman de aanwinst van het schilderij: 'Vreemde officieren bij de manoeuvres' van Jan Hoyneck van Papendrecht, een recente toevoeging aan de rijkscollectie militair erfgoed. Daarnaast van zijn hand een toelichting op twee bijzondere toevoegingen aan de luchtvaartcollectie.

Ik wens u veel leesplezier en tot ziens in de Defensiemusea!

Fabienne van Beek

Hoofd Collectie & Onderzoek, Stichting Koninklijke Defensiemusea
F.vanbeek@defensiemusea.nl

* Op het wervingsaffiche van de Marva's (zie afbeelding 1) wordt gesproken over 'bevrijding'.

Nederland was bezet door Duitsland, waardoor de term 'bevrijding' een belangrijke betekenis heeft gekregen voor veel Nederlanders. De Marva's worden op het affiche opgeroepen om Indonesië te bevrijden, waardoor vrouwen

een associatie konden krijgen met de Nederlandse bevrijding. Daarbij werd in het wervingsaffiche van de Marva's gebruik gemaakt van Nederlandse beeldvorming.

Zo staat de Marva met een Nederlandse vlag in haar handen voor een oranje achtergrond. Hiermee werd benadrukt dat de Indonesië onderdeel was van het Koninkrijk der Nederlanden en dat de oorlog een Nederlandse zaak was.

*Poster, Marine Vrouwen Afdeling.
Neemt dienst bij de Marva's en helpt
Indië bevrijden, Haworth & Brother
Ltd, Londen, 1944. (Marinemuseum,
A/005/243)*

ANOUK MUIJSERT

Onze vrouwen in Indonesië

¹Recruiting Office Royal
Netherlands Indies Army,
*Vrouwenkorps Van het Koninklijk
Nederlands-Indisch Leger:
beteeknis, taak en voorwaarden*
(New York 1944) 13

‘Wij Nederlanders willen en zullen onze grootsche historische taak in Nederlands-Indië voltooiën!’¹ luidt de leus op het wervingsboekje van het Vrouwenkorps van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (VK-KNIL). Het klinkt alsof de eerste vrouwen in uniform een belangrijk onderdeel zouden gaan uitmaken van de Nederlands-Indische geschiedenis. Maar in hoeverre waren deze vrouwen in Indonesië op de hoogte van de onafhankelijkheidsoorlog?

² C.M. Schulten, *Milva 1944-1979 toen, nu en straks. De vrouwelijke militair in de Koninklijke Landmacht* (1979), 8-10

³ NIOD, *Over de Grens. Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949* (Amsterdam 2022), 174-175

Inleiding

Vanwege de Tweede Wereldoorlog namen de personeelstekorten binnen de krijgsmacht toe. Hierdoor groeide de bereidheid onder de vrouwen om als militair te dienen. Vrouwen hadden al eerder in oorlogstijd de krijgsmacht ondersteund, maar ze waren er zelf nog geen onderdeel van. Toch bestonden er grote twijfels over de oprichting van een militair vrouwenkorps. Men was namelijk bang dat de vrouwen blootgesteld zouden worden 'aan morele gevaren'.² Desondanks zetten verschillende partijen zich in voor de oprichting van een militair vrouwenkorps, en met succes. In 1943 en 1944 werden de eerste drie militaire vrouwenkorpsen opgericht: het Vrouwenkorps van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (VK-KNIL), het Vrouwen Hulpkorps van de Koninklijke Landmacht (VHK) en de Marine Vrouwen Afdeling (MARVA). De drie vrouwenkorpsen hebben belangrijk werk verricht in Indonesië. Ten tijde van de Japanse bezetting waren de eerste vrouwen in uniform werkzaam bij militaire- en regeringsinstanties. Hier bereidden de vrouwen de werkzaamheden voor die van belang waren voor de Indonesische bevrijding en wederopbouw.

Toch verliep deze bevrijding van Indonesië anders dan Nederland in eerste instantie had verwacht. De invasie van Japan deed tijdens de Tweede Wereldoorlog de nationalistische gevoelens in Indonesië aanwakkeren. Op 17 augustus 1945, twee dagen na de capitulatie van Japan, vond de proclamatie van Republiek Indonesië plaats. Hiermee hoopten de Indonesische nationalistische onafhankelijkheid van hun land te bewerkstelligen. De plannen om het Nederlandse gezag in de koloniale staat te herstellen werden hiermee abrupt doorkruist. Nederland was niet bereid om toe te geven aan de Indonesische plannen, en er ontstond een onrustige en gewelddadige periode. De Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, voorheen bekend als de politioele acties, was begonnen. Ook de vrouwenkorpsen droegen bij aan de poging om het Nederlandse gezag te herstellen. Vrouwen hadden zelf geen gevechtsfunctie, maar ze hielpen door middel van ondersteunende taken als typistes, secretaresses, telefonisten, chauffeuses, verpleegsters en zelfs parachutenvouwsters. Daarnaast waren vrouwen in uniform van grote betekenis bij de repatriëring en gezinshereniging van de Nederlanders die jaren in de Japanse interneringskampen hadden doorgebracht.

Nederland deed er tijdens deze onafhankelijkheidsoorlog alles aan om haar macht en invloed in Indonesië te behouden, en gebruikte hiervoor zelfs excessief geweld.³ De vrouwen in uniform waren zelf geen direct onderdeel van dit geweld aangezien zij geen gevechtsfunctie hadden, maar ze behoorden wel tot de Nederlandse krijgsmacht. In de literatuur wordt door Sophia Kruyswijk-van Thiel in haar proefschrift *Het Vrouwenkorps-KNIL* en Anita M.C. van Dissel en Jaap R. Bruijn in hun boek *Bij de Marva* beweerd dat de vrouwelijke militairen niet op de hoogte waren van de politiek-militaire situatie in Indonesië, maar was dit daadwerkelijk het geval? In dit artikel wordt onderzocht in hoeverre de vrouwen in uniform op de hoogte van en betrokken waren bij de Indonesische onafhankelijk-

Detachement van de Marine Vrouwen Afdeling (MARVA) tijdens een parade op Koninginnedag 1946 te Batavia, het huidige Jakarta, Departement van Marine MARVO, Jakarta, 1946. (NMM inv.nr. 00174440)

heidsoorlog en bij de actieve pogingen om het Nederlands gezag te herstellen in Indonesië.

Het verhaal van de vrouwelijke militairen in Indonesië is een onderbelicht onderwerp in de geschiedschrijving. Toch hebben enkele historici, zoals Sophia Kruyswijk-Van Thiel en Gea Kippers, geprobeerd om het verhaal van de Nederlandse vrouwenkorpsen levend te houden. Zij maakten bij hun onderzoek vaak gebruik van interviews met vrouwelijke veteranen. Ook in dit onderzoek is gebruik gemaakt van deze interviews uit de literatuur, want helaas zijn de enkele nog levende VK'sters al op hoge leeftijd. Toch brengt *oral history* ook risico's met zich mee. Interviews bevatten namelijk interpretatie en perspectief, en daarbij veranderen herinneringen vaak door de tijd. Dit wordt ook duidelijk in de podcast *Mijn Oma de Soldaat*, waarin journalist Jorien Wallast haar oma Mies van Bekkum interviewt over haar tijd in het VK-KNIL. Van Bekkum vertelt over de scheve verhoudingen tussen Nederland en Indonesië in haar diensttijd:

Ik vond [...] de verhouding van Nederland ten opzichte van Indonesië niet goed. Ik heb mijn werk daar toen eerlijk gedaan, maar ik vond dat men [de republikeinen] gelijk had in de strijd naar onafhankelijkheid. Dat vond men natuurlijk in die tijd nog lang niet, maar ik vond het wel. Ik sprak ook vaak die mening wel uit.⁴

Wallast vraagt zich af of haar oma de situatie echt zo heeft beleefd. De kans is namelijk groot dat de maatschappelijke discussie over de onafhankelijkheidsoorlog van Indonesië haar herinnering heeft gekleurd. Interviews zijn waardevolle instrumenten om te voorkomen dat geschiedenissen verloren gaan, maar het is van belang ze met een kritische houding te benaderen. De

⁴ Jorien Wallast, '#5-Vaarwel, Djakarta!', [podcastaflevering] in: *Mijn Oma de Soldaat* (23 augustus 2021), NPO Radio 1 en KRO-NCRV. Geraadpleegd op 23 mei 2023, van <https://www.nporadio1.nl/podcasts/mijn-oma-de-soldaat>

verhalen van de vrouwenkorpsen in Indonesië verdwijnen net zoals haar militairen. Door middel van *oral history* wordt er gezorgd dat deze vrouwen niet vergeten worden, want ook zij maken een belangrijk onderdeel uit van de geschiedenis.

De inzet van vrouwenkorpsen in Indonesië

Drs. Gea Kippers benoemt in haar proefschrift *Het Vrouwenkorps van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger* dat de eerste plannen om een militair vrouwenkorps op te richten ontstonden door de oorlog met Japan. Kippers benoemt dat in 1942 de strijd tussen Japan en de Verenigde Staten voor spoediger verliep dan men in eerste instantie had verwacht. De luitenant gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, dr. Van Mook, was van mening dat het in Nederlands belang was dat er een Nederlands bestuursapparaat klaar stond in het geval dat de geallieerden in Indonesië zouden landen. Nederland was namelijk voor de bevrijding van Indonesië geheel afhankelijk geworden van de geallieerde mogendheden. Volgens Van Mook was het daarom van belang dat ook Nederland een aandeel in de bevrijding zou hebben. Dit zou bevorderlijk zijn voor het herstel van het Nederlandse gezag in Indonesië. Hierdoor bedacht Van Mook het plan om de *Netherlands-Indies Civil Administration* (NICA) detachementen te vormen. Hiervoor zouden gezagsbataljons worden opgericht die als een soort politieleger functioneerden om het bestuursapparaat te beschermen. Door de grote personeelstekorten ontstond het eerste plan om vrouwen in militair verband op te leiden om onderdeel te vormen van de NICA.⁵

⁵ G.J. Kippers, *Het Vrouwenkorps van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger* (Proefschrift, Utrecht 1985), 31-36

⁶ Luitenant-Kolonel G.A. de Stoppelaar was (in de beginperiode van het VK-KNIL) de tijdelijke commandant van het VK-KNIL.

De oprichting van een militair vrouwenkorps had volgens Luitenant-Kolonel G.A. de Stoppelaar,⁶ een belangrijke politieke functie. Hij beargumenteert:

Militair van het Vrouwenkorps KNIL aan het werk in een apotheek of medisch laboratorium in Nederlands Indië, Indonesië, 1944-1950. (NMM inv.nr. 00277288)

⁷ Kippers, *Het Vrouwenkorps van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger*, 31-36

Zoo als de inzet van Nica-detachementen van internationaal politieke waarde is, zoo kan het optreden van een Vrouwenkorps-groep (hoe klein ook in omvang, doch goed getraind) op heroverd Nederlands-Indisch territorium (althans naar de bescheiden mening van steller dezes) van niet te onderschatten politieke beteekenis [sic] worden beschouwd. In dit verband zou gedacht kunnen worden aan de mogelijkheid van opbeurende woorden in het beste Maleisch aan de vrijkomende Indonesische landgenoten, aan adviezen en daadwerkelijke hulp aan Geallieerde commandanten bij het verzorgen en evacueeren [sic] van uit 's vijands handen bevrijde Nederlandsche onderdanen.⁷

Het plan was dus dat de vrouwen in militair verband een aandeel zouden hebben in de wederopbouw van het Nederlands-Indisch gebied door hulp te bieden aan de geallieerde troepen. Dit door ondersteuning te bieden in onder andere administratieve en medische functies. De vrouw mocht namelijk niet dienen in een gevechtsfunctie, want dat was alleen weggelegd voor mannen. De inzet van vrouwen zou ervoor zorgen dat mannelijke collega's vrij werden gemaakt van hun kantoorfuncties, waardoor deze mannen dienst konden nemen in de gevechtsfuncties. Het motto van de Marva's was dan ook: 'maak een man vrij voor de vloot.' Toch verliep de bevrijding van Indonesië en het herstellen van het Nederlandse gezag in de kolonie niet geheel volgens plan. De vrouwenkorpsen waren in eerste instantie ingesteld om bij te dragen aan de bevrijding en wederopbouw van Indonesië, maar door het uitroepen van de Republiek Indonesië kwamen de vrouwen in een onveilige situatie terecht. Zij bevonden zich na de proclamatie namelijk in een oorlogsgebied, en ook zij liepen hierdoor gevaar. Ondanks het veranderende politiek-militaire karakter behielden de vrouwelijke militairen hun ondersteunende taak in de krijgsmacht.

Historiografie

Nederlands-Indië was eeuwenlang onderdeel van Nederland, waardoor de proclamatie van de Republiek Indonesië een gevoelig onderwerp was voor veel Nederlanders. Hadden de vrouwen een mening over de politiek-militaire situatie van Indonesië? Volgens historici Anita van Dissel en Jaap Bruijn was dit niet het geval. Zij benoemen in hun boek *Bij de Marva* dat de marva's maar weinig politiek geëngageerd waren. De verscherpte veiligheidsmaatregelen ten tijde van de 'politioele acties' maakten volgens Van Dissel en Bruijn maar weinig indruk op de marva's. Zij noemen de bezetting in Nederland hiervoor als reden; dit zou de vrouwen mogelijk laconiek hebben gemaakt. Het dagelijks leven ging volgens Bruijn en Van Dissel gewoon zijn gang, ook toen de onrust toenam.⁸ Toch mist dit argument enkele belangrijke details. Natuurlijk kan het laconiek worden van de vrouwen door de bezetting een reden zijn voor verschillende vrouwelijke militairen, maar dit is zeker niet het geval voor alle leden van de verschillende vrouwenkorpsen. De eerste leden van het VK-KNIL werden bijvoorbeeld niet uit Nederland geworven, maar uit Canada, de Verenigde Staten, Curaçao, Engeland en andere vrije landen. Nederland was ten tijde van de werving bezet door Duits-

⁸ Anita M.C. van Dissel en Jaap R. Bruijn, *Bij de Marva: Vrouwelijke Militairen in Dienst van de Koninklijke Marine 1944-1982* (Amsterdam 1994), 73

Vertrek van mevrouw Spoor naar Nederland: uitgezwaaid door twee secretaresses, de Vrouwenkorps KNIL sergeanten Lemke en Van Der Toren, Dienst voor Legercontacten, 1949. NMM inv.nr. 00101778)

⁹ Sophia Kruyswijk-Van Thiel heeft van 1948 tot 1950 gediend in het VK-KNIL. Zij werkte in Indië voor de inlichtingendienst Netherlands Forces Intelligence Service (NEFIS). Daarnaast trad ze in haar vrije tijd op als DJ voor Radio Padang. Terug in Nederland irriteerde ze zich aan het feit dat het VK-KNIL in de vergetelheid raakte. Daarom schreef ze in 1994, op 67-jarige leeftijd, een proefschrift over het VK-KNIL. Ook organiseerde ze 25 jaar lang reünies voor de VK-KNIL'sters.

¹⁰ Sophia Kruyswijk-Van Thiel, *Het Vrouwenkorps KNIL* (Proefschrift, Amsterdam 2004) 16-17

¹¹ Kippers, *Het Vrouwenkorps van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger*, 57

¹² P.C. Boer, 'Esprit de corps bij land- en luchtmachtstrijdkrachten', in *Militaire Spectator* 170 (2001) 6, 302-304

land, waardoor het VK-KNIL haar leden elders moest zoeken. Dit betekent dat deze vrouwen de Nederlandse bezetting niet hadden meegemaakt. Zij hebben gedurende de Tweede Wereldoorlog in vrijheid geleefd, waardoor ze de chaos van de bezetting nooit hebben meegemaakt. Als de vrouwen weinig politiek betrokken waren, moet er een andere verklaring bestaan dan de laconieke houding die de bezetting heeft veroorzaakt.

Ook oud VK-KNIL'ster Sophia Kruyswijk-Van Thiel⁹ benoemt in haar proefschrift *Het Vrouwenkorps KNIL* dat de politieke context in Nederlands-Indië geen directe rol heeft gespeeld in de geschiedenis van het VK-KNIL; althans niet in de beleving van de leden van het vrouwenkorps. Als reden hiervoor benoemt Kruyswijk-Van Thiel dat de vrouwen van het VK-KNIL enkel hun taken uitvoerden en dat ze zich vooral bezighielden met hun werk, en daarmee hield het volgens haar op. De politiek had volgens haar invloed op het militair gezag, maar het was geen onderwerp van gesprek binnen het Vrouwenkorps KNIL. Als militaire organisatie en onderdeel van het KNIL stond het Vrouwenkorps KNIL volledig ten dienste van het militair gezag. Kruyswijk-Van Thiel betoogt dat dit te maken had met dat het leger niet vroeg om individu-gerichte zelfreflecties van eigen handelen. Het ging volgens haar meer om zogenaamde collectief-gerichte expliciete codes.¹⁰ Dit merkte ook VK-KNIL'ster T. Ruys-Goslinga tijdens haar training: 'Van de eerste dag werd je duidelijk gemaakt, dat jij niet meer moest denken of kiezen. Zij besloten voor je.'¹¹ Dit collectief-gerichte aspect van Kruyswijk-Van Thiel kan ook wel *esprit de corps* worden genoemd; bekend als het wij-gevoel. De hogere leiding van militaire organisaties gebruiken de *esprit de corps* om het gedrag van hun ondergeschikten te sturen. Daarbij was het een manier om individuele militairen te binden aan het instituut en de normen en waarden ervan. De bevelhebbers drukten hierin hun eigen doelstellingen door.¹² De vrouwen in uniform kunnen dus niet zozeer op de hoogte zijn geweest van

de politiek-militaire situatie, maar de hogere marine- en legerleiding dus zeker wel. Het is zeker denkbaar dat de vrouwen alleen hun taken en hun werk uitvoerden, volgens de politiek-militaire motieven van de hogere gezaghebbers.

Kruyswijk-van Thiel, Van Dissel en Bruijn lijken het dus met elkaar eens te zijn: de vrouwen waren volgens hen niet politiek betrokken bij de onafhankelijkheidsoorlog. Terwijl het argument van Bruijn en Van Dissel enkele belangrijke details miste, lijkt het argument over *esprit de corps* van Kruyswijk-van Thiel zeker een aanwijzing dat vrouwen weinig politiek geëngageerd waren. Toch lijkt het een bijzondere kwestie; ondanks het niet hebben van een gevechtsfunctie waren de vrouwen nauw betrokken bij het conflict tussen Nederland en Indonesië. Keken de vrouwen in deze politiek-militaire situatie de andere kant op of waren ze hiervan echt niet op de hoogte?

Het standpunt van de vrouw in uniform

Francien De Zeeuw staat bekend als de eerste vrouwelijke militair; althans de eerste vrouwelijke militair van de MARVA. Ze wist door middel van een handtekeningenactie koningin Wilhelmina te overtuigen om een vrouwenafdeling binnen de marine op te richten. De Zeeuw heeft ook gediend in Indonesië en benoemt haar geringe betrokkenheid in de eerste politionele actie in Batavia:

Er heerste een gespannen sfeer en op dat moment vond iedereen dat we in ons gelijk stonden. Het was 'ons Indië', al zo lang we ons konden herinneren. Van gevechten tussen Indonesische rebellen en Nederlandse militairen heb ik destijds echter niets gezien. Wel kan ik me herinneren dat ik ooit beschadigde dode lichamen in het water heb zien langsdrijven. Lijken. Volgens mij waren ze gedood door de opstandelingen. Dat er iets vreselijks gebeurde was duidelijk, maar hoe en wat, daar kregen wij verder niet heel veel van mee.¹³

¹³ Natasza Tardio, *Francien de Zeeuw: Van verzetsheldin tot eerste vrouwelijke militair* (Alkmaar 2017), 223

De Zeeuw spreekt hier van 'ons Indië'. Zij was zeker niet de enige die zo over de (geliefde) kolonie dacht. Nederlands-Indië was tenslotte eeuwenlang onderdeel van Nederland. Veel Nederlanders woonden in de kolonie of hadden er een andere speciale band mee. Historicus Louis Zweers betoogt daarbij dat deze band met Indonesië ook is versterkt door de film *Sprookjesachtig Indonesië* van Alphons Hustinx. Dit was een van de eerste kleurenfilms, waarin onder andere Indonesische landschappen, inheemse ambachten en moderne villawijken worden getoond. Deze kleurenfilm was volgens Zweers zeer bepalend voor de beeldvorming van het Nederlandse publiek over de Indonesische kolonie. Toen eenmaal het vooroorlogse Indonesië was verdwenen, konden veel Nederlanders het beeld van deze gedroomde kolonie niet loslaten.¹⁴

¹⁴ Louis Zweers, *De Gecensureerde Oorlog. Militairen versus Media in Nederlands-Indië 1945-1949* (Amsterdam 2013), 16

Militairen van het *Vrouwenkorps KNIL*
lezen de eerste brieven van thuis op
Indische bodem, Indonesië, 1944-1950.
 (NMM inv.nr. 00162454)

Ook A.C. Wildschut heeft als VK-KNIL'ster gediend in Indonesië. Zij lijkt net als De Zeeuw ook niet op de hoogte te zijn van de politiek-militaire situatie. Wildschut benoemt in een interview met Kippers:

We waren drie weken in Indië en toen begon de eerste politionele aktie [sic]. Ik was weinig op de hoogte van de politieke situatie in Indië. Er kwamen eigenlijk maar weinig berichten door. Wat door kwam werd natuurlijk alleen van de Nederlandse zijde belicht, maar wat daar zich in Indië afspeelde en hoe de situatie daar politiek was, nee, daar wist ik niets van. We zaten middenin de politionele akties [sic]. We zaten in Bandoeng, toen. We mochten absoluut niet de villa verlaten. We werden dus getraind om het huis. We kwamen zelden voor exercitie op straat. Bij het donker worden was het streng verboden om buiten de deur te komen, dat hadden we toch al omdat we in opleiding waren, maar toen was het vanwege die politieële aktie [sic].¹⁵

¹⁵ Kippers, *Het Vrouwenkorps van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger*, 127

Zowel De Zeeuw als Wildschut vermelden dat zij niet op de hoogte waren van de politiek-militaire situatie, maar Wildschut vermeldt wel dat de informatie die zij opving een Nederlands perspectief had. Ook De Zeeuw spreekt over 'Ons Indië', waardoor het zeker mogelijk is dat alleen het Nederlandse perspectief van de situatie werd belicht. Natuurlijk kan er in de interviews sprake zijn van maatschappelijk geaccepteerde antwoorden die zijn gevormd door de hedendaagse discussies over Indonesië. We hebben tenslotte te maken met *oral history*, dus er kunnen verschillende opinies zijn toegevoegd aan de herinneringen of er zijn bepaalde momenten door de vrouwen vergeten. Toch is het opmerkelijk dat beide vrouwen soortgelijke antwoorden geven. De Zeeuw en Wildschut lijken dus op de hoogte te zijn dat er een gewapend conflict plaatsvond, maar de oorzaken, oorsprong en achtergrond van dit gewapend conflict was voor deze vrouwen in uniform onduidelijk.

Op 16 september 1949 nam de C-Divisie '7 December' afscheid van de ongeveer 500 overleden en gesneuvelde kameraden die op het Ereveld Menteng Poeloech zijn begraven; een detachement van het Vrouwen Hulp Korps (VHK) brengt de groet aan de gevallen, Dienst voor Legercontacten, Jakarta, 1949. (NMM inv.nr. 00101867)

¹⁶ Brief waarin de historie van het vrouwenkorps van het KNIL wordt beschreven, J.J. Th. Ten Broecke-Hoekstra, juni 1951. (NMM inv.nr. 00164920)

¹⁷ Het Nieuwsblad voor Sumatra, 'De vrouw in het leger. Dagorder van Gen. Spoor', in: Het Nieuwsblad voor Sumatra 1 (1949) 208, 4, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010475066:mpeg21:a0073>

Betrokkenheid vrouwen in het gewapend conflict

Dat de vrouwelijke militairen betrokken waren bij het gewapend conflict wordt duidelijk in het rapport van CSO-voorzitter J.J. Th. Ten Broecke-Hoekstra. Zij schreef: 'Dit was geen makkelijke tijd voor de meesten! Enkele V.K.-sters vielen in handen van de extremisten, maar als door een wonder ontsnapten zij aan de dood.'¹⁶ Hieruit blijkt dat de vrouwelijke militairen zelf slachtoffer waren van het conflict. Ook Legercommandant en Generaal Simon Hendrik Spoor benoemt de gevaarlijke omstandigheden van de VK-KNIL'sters:

Zo tijdens de achter ons liggende oorlog, als onmiddellijk daarna, toen het tezamen met de eerste troepen op Java voet aan wal zette, is het korps onder uiterst moeilijke en gevaarvolle omstandigheden de legerleiding tot zeer grote steun geweest en ook thans nog vervult het korps op tal van plaatsen in ons leger haar taak op voorbeeldige wijze.¹⁷

De vrouwen hadden geen gevechtscategorie, maar dienden wel als militair in een oorlogsgebied. Hun werk konden ze dus niet geheel zonder risico uitvoeren. Maar zoals Ten Broecke-Hoekstra in haar rapport zei; het gaat hier om enkele gevallen. De krijgsmacht deed haar best om te voorkomen dat de vrouwen gevaar liepen, en er werden diverse maatregelen genomen om de vrouwen te beschermen. VK-KNIL'ster T.J. Oding-van Tongeren vertelt in een interview met Kippers over de genomen maatregelen tijdens de onafhankelijkheidsoorlog:

We hebben bewakers gehad die zich 's morgens bij mij moesten melden. Zij bewaakten het kampement. De vrouwelijke militairen waren niet bewapend. Het werk ging gewoon door in die tijd. Je werd allemaal opgehaald door een chauffeur of militair met vervoer van de dienst waar je werkte. Na je werk was

¹⁸ Kippers, *Het Vrouwenkorps van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger*, 127

*je in het kamp en bleef je in het kamp. Je mocht 's middags niet gaan wandelen of 's avonds gaan stappen.*¹⁸

Daarnaast werden de vrouwen ook betrokken bij het conflict door de relaties die ze met mannelijke collega's aangingen. De vrouwen in uniform gingen namelijk regelmatig uit met hun collega's en er werden vaak dansavonden georganiseerd. Veel vrouwen raakten verloofd en trouwden zelfs met de mannelijke militairen. Ook gingen verschillende vrouwen in militaire dienst om in Indonesië herenigd te worden met hun verloofde of man. Het is dus zeker mogelijk dat de vrouwen in gesprek gingen met hun mannelijke collega's over de situatie en de maatregelen die de Nederlandse krijgsmacht nam. De vrouwen waren dus zelf niet betrokken in de gewelddadige strijd, maar hun mannelijke collega's meestal wel. Hierdoor kunnen de vrouwen op de hoogte zijn geweest van de achtergrond van het gewapend conflict. Daarnaast heerste er ook een angst onder de vrouwelijke militairen dat hun partner zou sneuvelen in de strijd; dit gebeurde regelmatig. Het zou dus zeker niet vreemd zijn dat de militaire vrouwen een mening vormden over het conflict, maar zonder interviews of brieven van deze vrouwen is dit moeilijk vast te stellen. Wat wel regelmatig uit de interviews naar voren komt, is dat nieuws voornamelijk uit Nederland afkomstig was. Dit nieuws kwam waarschijnlijk veelal voort uit propaganda. Het is dus denkbaar dat de mannelijke en vrouwelijke collega's in gesprek gingen over de situatie, maar dat hun meningen beïnvloed waren door het gekleurde nieuws dat inlichtingendiensten hen boden.

Propaganda en censuur

In de periode van de onafhankelijkheidsoorlog werd er veel gebruik gemaakt van propaganda. Legercommandant Spoor was een groot voorstander van het gebruik van propaganda, en benoemde dat slecht vijf procent van de Indische bevolking tegen het Nederlandse gezag was. Volgens Spoor wachtte het overgrote deel van de Indonesiërs op de bevrijding door Nederlanders.¹⁹ De vrouw in uniform werd hierdoor onwetend gehouden wat betreft de Indische onafhankelijkheidsoorlog, maar niet alleen de vrouwelijke militairen werden onwetend gehouden; ook het Nederlandse volk. Zo werd er gebruik gemaakt van bepaalde termen om de gewelddadige handelingen tegen de onafhankelijkheid van Indonesië goed te praten. Zo werd er vaak gesproken over een herstel van orde en vrede in plaats van een oorlog. Dit wordt ook duidelijk in een artikel van de *Nieuwe Courant* in 1948: 'De op 21 Juli ondernomen actie had ten doel om in een deel van Java, Madoera en Sumatra die vrede, orde en veiligheid te herstellen en zodoende een einde te maken aan een onhoudbaar geworden toestand en een begin te bewerkstelligen van de uitvoering van het programma van Linggadjati.'²⁰ In het Akkoord van Linggadjati erkende Nederland het gezag van Republiek Indonesië over Java, Madoera en Sumatra. De Indonesische Republiek zou samen met Nederland een unie vormen. Toch bleek het Akkoord van Linggadjati geen succes.

¹⁹ Zweers, *De Gecensureerde Oorlog*, 37

²⁰ De Nieuwe Courant, 'Het Nederlandse Standpunt. De Regering kan Streven om Gebieden te Organiseren in Kader van Linggadjati Niet Negeren', in: *De Nieuwe Courant* 3 (1948) 1, 1, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMNIO004:000093463:mpeg21:a0016>

Vrouwen van het VHK delen bananen uit aan zojuist aangekomen dienstplichtigen uit Nederland,
Foto- en Filmafdeeling
Legervoorlichtingsdienst
Batavia, Jakarta, 1946.
(NMM inv.nr. 00162730)

Ook de term ‘politioenele actie’ is een vorm van propaganda. Het heeft niets te maken met een politioenele handeling, maar betreft een militair conflict met gebruik van geweld. Daarbij werden de republikeinen vaak bestempeld als extremisten, opstandelingen en onruststokers, terwijl tegenwoordig steeds vaker wordt gesproken van vrijheidsstrijders. Door het gebruik van zulke termen werd de ernst van de onafhankelijkheidsoorlog sterk gebagatelliseerd. Daarbij werd er door de Dienst voor Legercontacten (DLC) veel gebruik gemaakt van censuur, waardoor de militairen vaak incomplete informatie kregen voorgeschoteld. De DLC was verantwoordelijk voor de voorlichting aan de Nederlandse troepen over politieke en militaire gebeurtenissen. Militaire en politieke censuur hadden hierin een belangrijke rol, want hiermee werd voorkomen dat de Nederlandse intenties in een slecht daglicht kwamen te staan.²¹ De ideologische visie, die voortkwam uit de Nederlandse propaganda en censuur, werd regelmatig overgenomen door de Nederlandse vrouwelijke militairen in Indonesië.

De vrouwenkorpsen als pioniers

Vanwege de politiek-militaire ontwikkelingen tussen Nederland en Indonesië, ten gevolge van internationale druk, vond 27 december 1949 de soevereiniteitsoverdracht plaats. Als gevolg hiervan werd het VK-KNIL, samen met het reguliere KNIL, opgeheven. Na de soevereiniteitsoverdracht keerden de vrouwen van de verschillende vrouwenkorpsen terug naar Nederland. Eenmaal terug in Nederland ontstonden er vraagtekens bij het doel van het VHK. Uiteindelijk werd het VHK, samen met het Nederlands Verpleegsterskorps der Landsmacht (NVKL), omgevormd tot de Militaire Vrouwenafdeling (MILVA) van de Koninklijke Landmacht.²² Ook werd er getwijfeld aan de noodzaak van de MARVA. De MARVA had bij haar oprichting één doel; maak een man vrij voor de vloot en help Indië bevrijden. Na de oorlog in Indonesië werd de MARVA kwetsbaar voor bezuinigingen. Uiteindelijk bood de vorming van een beroepskorps binnen de MARVA een oplossing om stabiliteit en continuïteit te creëren. Deze beslissing, over de

²¹ Zweers, *De Gecensureerde Oorlog*, 79-85

²² J.C. Berkhout en G. J. C. Roozendaal, ‘Integratie van de vrouw in de Koninklijke landmacht’, in: *Militaire Spectator*, 155 (1986), 173-174

Portret van VK-KNIL'ster Catherina
J.J. Dencher, Samuel Burtis Baker,
Verenigde Staten van Amerika, 1944.
(NMM inv.nr. 056847)

²³ Van Dissel en Bruijn,
Bij de Marva, 76

²⁴ M.P.F.G. Thissen, 'Integratie
van de vrouw in de Nederlandse
landmacht. Van 1895 tot 1984', in:

blijvende plaats van vrouwen binnen de krijgsmacht, bevestigde de politieke acceptatie van de vrouwenkorpsen.²³ Daarnaast richtte de Koninklijke Luchtmacht in 1951 ook een vrouwenkorps op, de Luchtmacht Vrouwenafdeling (LUVA). De vrouwenkorpsen behielden hun ondersteunende karakter; de vrouw in uniform was nog steeds werkzaam in de administratieve functies. Toch kregen de werkzaamheden van de vrouwen steeds meer een militair karakter. Zo werden de vrouwen onderwezen in kaartlezen en omgaan met wapens.²⁴

De verdere integratie van de vrouw in de krijgsmacht was te danken aan het Verdrag van New York (1953). Dit verdrag bepaalde de politieke rechten van de vrouw, waardoor de vrouw voortaan op gelijke voet stond met de man. Hierdoor vervielen voor de vrouwen bepaalde restricties met betrekking tot de toelating van functies in het leger. Door dit verdrag moesten er grote veranderingen binnen de vrouwenafdelingen van defensie plaatsvinden, want deze afdelingen waren fundamenteel in strijd met het Verdrag van New York. Vanaf april 1971 trad dit verdrag als Rijkswet in werking. Toch vond via ambtelijke stukken nog steeds discriminatie tegen vrouwen plaats. Hieruit blijkt dat voortaan vrouwen geweerd werden uit bepaalde functies; specifiek de gevechtsfuncties. Dit werd bepaald op grond van fysieke, psychische en ethische gronden. Vanaf 1982 werd de verdere integratie van vrouwen in het leger bevorderd, waardoor vrouwen voortaan konden toe-

²⁵ Thissen, 'Integratie van de vrouw in de Nederlandse landmacht', 106

treden tot bijna alle functies binnen het leger. Er werd hierdoor binnen de krijgsmacht niet langer onderscheid gemaakt tussen vrouwelijke en mannelijke functies. Dit was dan ook de reden waarom de vrouwenkorpsen (MILVA, LUYVA en MARVA) werden opgeheven.²⁵ Kortom, de vrouwen van de vrouwenkorpsen in Indonesië dienden als pioniersters voor de vrouwen in uniform die hen opvolgden.

Conclusie

Concluderend, de vrouwen in uniform waren slecht op de hoogte tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog en de actieve pogingen om het Nederlandse gezag te herstellen in Indië. De vrouwen waren door hun rol in de krijgsmacht wel degelijk betrokken bij de politiek-militaire situatie, maar ze waren nauwelijks op de hoogte van de beweegredenen erachter. Daarbij heeft het *esprit de corps*, het wij-gevoel, ook een belangrijke rol gespeeld bij de vrouwelijke militairen. Zij hadden een gezamenlijke taak, namelijk het ondersteunen van de krijgsmacht door onder andere kantoor- en medische functies. De vrouwen in uniform voltooiden de taak die hen was opgedragen door de hogere leger- en marineleiding, en het was niet gebruikelijk om hiertegen in te gaan. Het is daarbij ook moeilijk om kritisch te zijn en een politieke mening te hebben als de informatievoorziening bestaat uit propaganda en censuur. Daarbij helpt het ook niet mee dat Indonesië al eeuwenlang onderdeel uitmaakte van Nederland, en de vrouwen in uniform het zich simpelweg niet anders konden voorstellen. De wervingsleus van het VK-KNIL 'Wij Nederlanders willen en zullen onze grootsche historische taak in Nederlands-Indië voltooien!'²⁶ is niet in Indonesië gerealiseerd. Maar de eerste vrouwen in uniform hebben wel de 'grootsche en historische taak' gehad om als voorbeeld te dienen voor de vrouwelijke militairen die hen volgden.

²⁶ Recruiting Office Royal Netherlands Indies Army, *Vrouwenkorps Van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger*, 13

Negen Onderofficieren van het Vrouwen Hulp Korps (VHK) voor de wacht van het kampement te Batavia, Jakarta, 1950, Nationaal Militair Museum, 00163338.

Scheepsvlag met Spaans-Bourgondisch kruis (inv.nr. 051973). Dit is de helft van de oorspronkelijke vlag, die bestudeerd is in het pilotproject. Het verschil tussen de authentieke en later toegevoegde delen is goed te zien. Het grid is aangebracht om slijtage goed te lokaliseren en in kaart te brengen.

PAUL VAN BRAKEL

De vlag uitgehangen

Het Vlaggen- en Vaandelproject van het Nationaal Militair Museum

Van 2020-2023 vond in het Nationaal Militair Museum het Vlaggen- en Vaandelproject plaats dat is opgezet om het duurzaam behoud van deze deelcollectie beter te kunnen garanderen. Na de verhuizing van het Legermuseum van Delft naar Soesterberg hadden de grootformaat vlaggen nog geen definitieve bestemming in het depot gekregen. Een goede aanleiding om aan het verantwoord opslaan aandacht en uitvoering te geven.

¹ Mark van Hattem en Mariska Pool, 'Stof van vaderlands verleden', in: *Armamentaria 40* (2005-2006) 172-181

De aanleiding

In dit artikel komen de vlaggen aan bod die binnen het project zijn behandeld. Er wordt ingegaan op de voorgeschiedenis, de uitvoering van het project en de betekenis van deze deelcollectie. Het bood de unieke mogelijkheid de kwetsbare vlaggen weer eens te zien. Een uitgesproken stimulans om ook de weergegeven symboliek nader te beschouwen. Een categorisering is in het verleden al uitgebreid uitgevoerd.¹

De reorganisatie in 2014 van het Legermuseum en de overige Defensiemusea (het Militair Luchtvaartmuseum, het Marinemuseum, het Mariniersmuseum en het Marchausseemuseum), heeft ertoe geleid dat twee daarvan fysiek zijn samengevoegd.

Ter voorbereiding op de verhuizing zijn in het Legermuseum de grote vlaggen en vaandels verhuisgereed gemaakt. Onder toezien oog van restauratoren zijn de vlaggen op rollen gewikkeld, voorzien van Melinex (transparant polyester folie) als isolerende tussenlaag en uiteindelijk verpakt in een flanelen hoes. Dit zou afdoende moeten zijn voor de verhuizing en de periode daarna naar een definitieve berging in het depot.

Bij de werkzaamheden voor het nieuwe museum hebben de exposities in de zalen alle prioriteit gehad om zo de collectie weer publiekstoegankelijk te maken. Na de opening kwam de inrichting van het depot pas aan bod. Er is dus enige tijd overheen gegaan voordat deze deelcollectie voor een vervoltraject in aanmerking kwam. Hoe kon dit beter gerealiseerd worden dan binnen een projectmatige aanpak? Voordeel hiervan is de gerichte aanpak en de deelcollectie komt even volop onder de aandacht; een heuse boost voor de vlaggen en vaandels binnen het Nationaal Militair Museum.

Het project toonde aan dat binnen de categorie 'vlaggen en vaandels' niet alleen militaire exemplaren vallen. Zo zijn er naast eenheidsvaandels en uitzendingsvlaggen ook krijgsbuit ('roofvlaggen'), natievlaggen, paleisvlaggen en zelfs gebatikte herinneringsdoeken. De grootte van de doeken is in feite bepalend geweest voor behandeling binnen dit project, deze moesten immers opnieuw opgerold worden. Dan blijkt het niet altijd om vlaggen te gaan.

De positie van vlaggen en vaandels binnen de militaire traditie

Binnen het strijdgewoel hebben vlaggen altijd een bijzondere positie ingenomen. Was het aanvankelijk vooral bedoeld als veldteken (herkennings-, sein- of oriëntatiepunt), na verloop van tijd kantelde deze functie voor militairen naar het traditievoorwerp zoals we dat tegenwoordig kennen. De symbolische en representatieve waarde van een vlag voor een regiment of eenheid (in militaire context veelal 'vaandel' of 'standaard') kreeg meer de overhand. Het zwaartepunt verschoof naar waarden als identiteit, verbondenheid en korpsgeest.

Omdat vaandels de saamhorigheid binnen een eenheid vertegenwoordigde, droeg en draagt nog steeds degene die belast is met de zorg voor zo'n gekoesterd object een grote verantwoordelijkheid. De vaandeldrager, of vaandrig, werd geacht dit met lijf en leden te verdedigen. Een taak en positie binnen de eenheid die in het verleden ongetwijfeld wel eens tot een gero-mantiseerd sentiment zal hebben geleid. Het was een ongeschreven wet deze tegen de hoogste prijs te verdedigen. Iets als een functieomschrijving voor een vaandeldrager is in bronnen dan ook amper te vinden. We komen wel iets dergelijks tegen in een uitgave over krijgskunst uit 1672:

De Vaendrager heeft den last van zijn Vaendel te dragen alwaer zijn Krygs-bende trekt. De Krygs-bende in orden trekkende, moet de Veandrager zich in het midden houden; maar de krygs-bende tot het bespringen gaande, soo moet hy voor aen trekken, en nevens de eerste vechten. In een geschickte Slagorden, worden de Vaendragers in 't midden of voor aan de ordens gestelt; maar in wat plaets sy met haer Vaendel mogen wesen, sy moeten eerder sterven als dat verlaten; de eerste van hare Krygs-bende daer aen vast synde. De Wapen-plaets van een Krygs-bende is voor de woning des Vaendragers, waer alle de Krygs-knechten het hare Wapenen moeten vergaderen, om op de wacht te gaen, of te velde te trekken.²

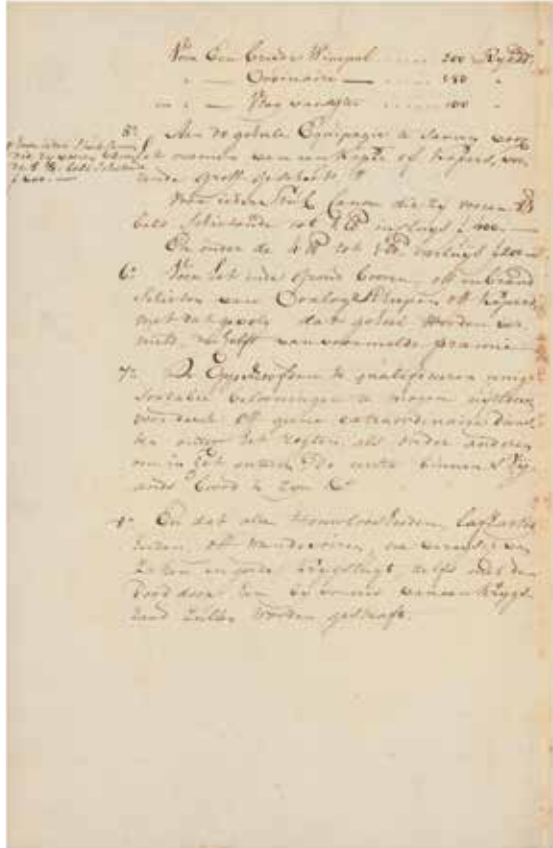
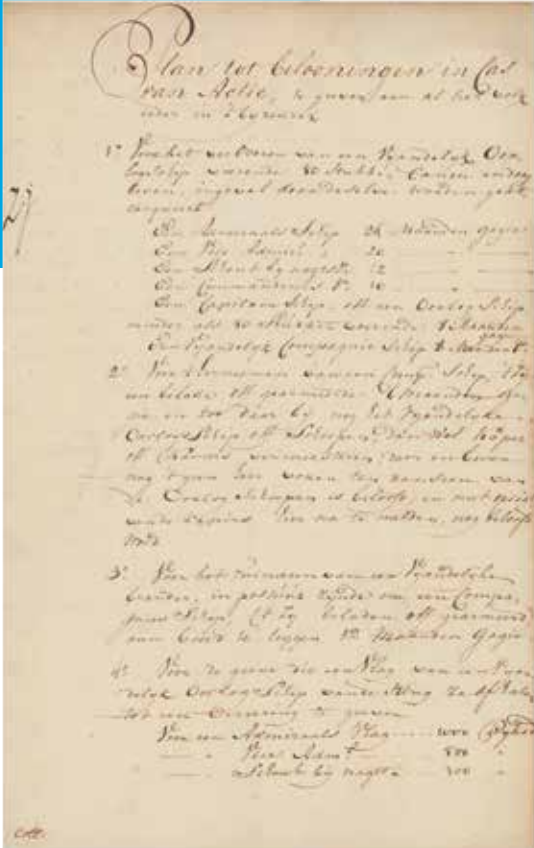
² Allain Manesson Mallet, *Den Arbeid van Mars, Derde en Laetste Deel* (Amsterdam 1672) 4

³ Nationaal Archief, NL-HaNa-1.04.02_7222_001 en _002, Plan tot belooningen in cas van actie, te geeven aan al het volk ieder in 't bijzonder

Deze beschrijving geeft duidelijk de taak en positie in het gevecht weer. Een vaandel was daarom een geliefd voorwerp als krijgsbuit: de overwinning op een eenheid en een schande voor degene die het verliest. Er zijn beloningen uitgelooft voor degene die een vlag wist te veroveren. In een document uit het archief van de VOC staat een mooi overzicht van de 'tarieven' die vlaggen konden opbrengen.³ Duidelijk in dit overzicht is dat niet iedere vlag dezelfde status had, wat uiteraard een verschil in hoogte van beloning met zich meebracht.

Veroverde vlaggen en vaandels werden in de Ridderzaal in Den Haag aan het plafond gehangen conform de resoluties van de Staten-Generaal. Schilderijen van het interieur tonen een bonte verzameling vlaggen waarvan exemplaren uit de collectie te herkennen zijn. Op het schilderij *De Grote Vergadering van 1651* van Bartholomeus van Bassen in het Rijksmuseum, zien we scheepsvlaggen met Spaans Bourgondische (Andreas)kruizen en exemplaren met het wapen van Philips II. Deze dateren uit de Tachtigjarige Oorlog, de oudste vlaggen in bezit van het museum. De prent *Trekking van de Hollandsche Loterij te Den Haag, 1696* van een onbekende maker, toont de Ridderzaal met vlaggen uit de Spaanse Successieoorlog (1701-1713), eveneens in de collectie aanwezig. Hier zien we een tegenstrijdigheid in tijd. De prent is gemaakt circa 1735-1737, maar in het jaar van de genoemde Loterij konden deze vlaggen daar nog niet gehangen hebben.

Andersom zijn ook vlaggen en vaandels op de Nederlandse troepen veroverd. De traditie schrijft voor dat je ze alleen kon terugkrijgen door ze terug te veroveren. Deze zijn op hun beurt in musea in het buitenland terecht gekomen. Hiervan zijn in de loop der tijd de nodige verdwenen door de om-

⁴ W.L. Plink, 's Konings Vaandel, de vaandels en standaarden van de krijgsmacht van het Koninkrijk der Nederlanden (s.l. 2017) 395-398

⁵ Bibliothèque National, Paris; Les Triomphes de Louis XIV dit le Grand, roi de France et de Navarre représentés par les Drapeaux, Guidons, et Etendarts [...], identifiant de la notice ark:/12148/cb40350519t

⁶ Nationaal Militair Museum, Soesterberg; Inventarislijst oude vlaggen Kon. Paleis Amsterdam, Dr. van Luttervelt, referentie 1490

standigheden ter plaatse.⁴ In Frankrijk bijvoorbeeld was het gebruikelijk deze op te hangen in de Notre Dame in Parijs. Een goed gedocumenteerd overzicht uit de regeerperiode van Lodewijk XIV toont de daar aanwezige Nederlandse regimentsvaandels en vaandels van Nederlandse steden.⁵

De vlaggen uit de Ridderzaal hebben een omweg gemaakt via het Paleis op de Dam en later het Legermuseum, alvorens bij het Nationaal Militair Museum terecht te komen. Lodewijk Napoleon, als Koning van Holland aangesteld door zijn broer Napoleon, besloot in 1806 te verhuizen van Den Haag naar Amsterdam en de vlaggen mee te nemen. Uiteindelijk zijn ze op 16 februari 1960 overgedragen aan het museum. Toen besloten werd de collectie vlaggen in het Paleis op de Dam bij musea onder te brengen, is in april 1948 een inventaris opgemaakt door Dr. R. van Luttervelt, toenmalig conservator van het Rijksmuseum.⁶ In de periode tussen het Paleis op de Dam en het museum hebben ze eerst opgeslagen gelegen bij het Departement van Defensie.

VOC-document uit 1781. 'Plan tot beloningen in cas van actie, te geeven aan al het volk ieder in 't byzonder'. Bij punt vier staan de 'tarieven' die het veroveren van een vlag opleverden (Nationaal Archief, NL-HaNA-1.04.02_7222_001 en _002).

⁷ *Nationaal Militair Museum, Soesterberg; 0843-0029, Correspondentie tussen Legermuseum en Ministerie van Defensie over het overbrengen van vaandels en vlaggen van het Koninklijk Paleis te Amsterdam naar het Legermuseum*

⁸ Johanna M. Diehl, 'De conservering van de vlaggen van het Legermuseum', in: *Armanentaria 1* (1966) 22-28

De zorg om en de discussie over het verantwoord bewaren van de vlaggen en vaandels in het paleis, is uitvoerig na te lezen in een correspondentie uit 1939. Generaal Hoefler heeft zich ingezet om ze naar onze voorloper, het toen geheten 'Nederlandsch Legermuseum Generaal Hoefler' over te laten brengen. Als argument voerde hij aan dat de kwetsbaarheid een steeds grotere zorg met zich meebracht en dat de beheerders van het paleis te weinig kennis over deze collectie zouden hebben. Hij kreeg hierin steun van het Departement van Defensie dat daarover correspondeerde met het Ministerie van Financiën. Dit departement behartigde destijds de zaken rondom de vlaggen in het paleis. Ondanks dat de zorgen van generaal Hoefler breed werden gedragen en hij een en ander kreeg toegezegd, kwam het tot zijn grote frustratie niet tot een overdracht. In de briefwisseling kunnen we het lobbyen en de aanbevelingen van prominente personen teruglezen.⁷ Het zou nog tot ver na de Tweede Wereldoorlog duren alvorens de overdracht plaatsvond.

Het Vlaggen- en Vaandelproject: de aanpak

Het project had een sterk behoud-beheer karakter. Er is gezocht naar een methode en het materiaal dat een verantwoorde langdurige opslag garandeert.

We moeten hiervoor terug naar de restauraties die in 1964 zijn uitgevoerd in de Werkplaats tot Herstel van Antieke Textiel in Haarlem. Er is toen gekozen om het doek te impregneren met een kunsthars en daarna te verlijmen op een steunweefsel. De ontbrekende delen zijn met temperaverf opgevuld om zo een reconstructie te kunnen maken en een indruk te geven van de afbeelding en de omvang.⁸ Dit is een onomkeerbaar procedé waarbij na verloop van tijd verharding en verkleuring van de stof is opgetreden die niet of nauwelijks meer hersteld kan worden.

Voor de verhuizing zijn de vlaggen op rollen gewikkeld die na jaren in het midden neigden door te zakken. Daarnaast waren de rollen van zichzelf zwaar. Het is verder opgevallen dat de destijds gebruikte Melinex is gaan verkleven aan de verflagen die bij de restauraties zijn aangebracht. Lichtgewicht rollen en deugdelijk materiaal als tussenlaag waren dus belangrijke punten van aandacht. Het materiaal mocht ook geen schadelijke stoffen afgeven.

Uiteindelijk is als tussenlaag gekozen voor PP-doeek (inert Polypropreen doeek) en gesiliconeerd Melinex (polyester folie-75µ). De rollen zijn van polystyreen met een kern van carbon en glasvezel. Dit moet een langdurige opslag garanderen zonder door te zakken.

Er is gekeken naar een geschikte manier van plaatsing in het depot, waarbij de objecten goed toegankelijk zijn. Dit om te voorkomen dat eerst vele voorliggende rollen verplaatst moeten worden alvorens bij de juiste te komen. Dit allemaal in een zo ideaal mogelijk geklimatiseerde omgeving.

Restauratoren zijn met de uitvoering aan de slag gegaan. Per object zijn ze eerst afgerold van hun oude drager. Een grondig onderzoek volgde naar de conditie, er werd een rapportage opgesteld en aanbevelingen voor een eventuele restauratie gegeven. Hierbij zijn exemplaren aan het licht gekomen waarop sporen van oude restauraties uit 1929 aanwezig waren. De beheerder van het Paleis op de Dam wilde maatregelen treffen tegen de spontaan naar beneden vallende fragmenten stof. De losgekomen stukken werden zorgvuldig, los van de bijbehorende vlaggen, bewaard. Als oplossing werd gekozen ze te overtrekken met een tule hoes. Deze is in de lengterichting in banen over de vlag vastgenaaid. Oude tule breekt en valt na verloop van tijd in minuscule stukjes uiteen. Daardoor zijn de vlaggen over de gehele lengte vervuild geraakt en hebben restjes tule zich met de oorspronkelijke vezels vermengd.

Vervolgens vond de registratie plaats. Gecontroleerd is hoe het object geregistreerd staat en nieuwe bevindingen zijn toegevoegd. Een belangrijk onderdeel is de fotografie. Het object werd van diverse kanten fotografisch vastgelegd. Niet alleen een algeheel overzicht, maar ook details zoals de afbeelding (indien aanwezig), de vezels en slijtages. Het voordeel hiervan is dat de vlag niet bij elk onderzoek opnieuw afgerold hoeft te worden. Dat komt de conservering van het object ten goede. Omdat de foto's digitaal zijn, kan een onderzoeker ze bij een goede ontsluiting eventueel ook op afstand bestuderen, wereldwijd.

Een vervolgstap is het fysiek nummeren van het object. Het inventarisnummer wordt niet alleen met een label toegevoegd, maar moet ook op het object zelf zijn aangebracht. Een label kan immers altijd losraken. Dit gebeurde door het opnaaien van een stoffen labeltje met daarop zowel het inventarisnummer als een barcode. Het scannen van de barcode geeft direct toegang tot de gegevens in het registratiesysteem. Iedere verplaatsing kan daarmee eenvoudig worden ingevoerd, ook bij een kortstondig verblijf op een andere plek. Dat bevordert de terugvindbaarheid.

Alvorens een definitieve plaats in het depot te krijgen, doorliepen de vlaggen eerst het reguliere quarantainetraject door ze geruime tijd in een omgeving met een zeer laag zuurstofgehalte (0,5%) te plaatsen.

Het project kende een bijzondere start. Een studieproject van de Universiteit van Amsterdam, studierichting Conservation and Restoration of Cultural Heritage, specialisatie Textiel, vormde de aftrap. Dit onderzoeksproject richtte zich op de lange termijneffecten van de restauratie uit 1964.

Reeds in 1991 zijn bedenkingen geuit over de toegepaste methode, omdat duidelijk werd dat onherstelbare effecten zijn opgetreden (verharding en verkleuring).⁹ Door enerzijds de beschikbaarheid van een voor die tijd uitvoerig restauratieverslag en anderzijds het goed gedocumenteerde onderzoek uit de jaren negentig, kon in 2020/2021 een goed beeld worden gevormd over de ontstane conditie na dertig jaar. Een vijftal exemplaren

⁹ Foekje Boersma, 'A review of adhesive treatments used in the 20th century Dutch textile conservation with particular reference to a 19th century banner retreated in 1991', in: *Adhesive Treatment Revisited*, UKIC (London 1998) 68-80

Goede bescherming en werkkleding is noodzakelijk. Fotografisch vastleggen vormt een essentieel onderdeel voor verslaglegging en collectieregistratie.

van diverse soorten textiel, al dan niet in het verleden behandeld, zijn met elkaar vergeleken. Daarbij is een poging gedaan een prognose te stellen voor de effecten in de toekomst: hoe zal de conditie de volgende zestig jaar wijzigen?

De meest opvallende conclusies zijn de gevolgen van de bij de restauraties gebruikte verfstoffen. De temperaverf blijkt in de loop der jaren sterk craquelé te hebben gevormd, dat zich heeft doorgezet in de authentieke stofdelen. Textielsoorten met dunnere vezels blijken het meest aangetast, de meer robuuste vezels komen er redelijk goed van af; vlaggen van zijde vertonen meer beschadiging dan wollen en linnen exemplaren. Ook in de prognose voor de toekomst is de verwachting dat bij de zijden exemplaren verder craquelé zal gaan vormen, zonder er iets tegen te kunnen doen. Bij wol ligt dit niet in de lijn der verwachting. Sterker nog: het zou kunnen zijn dat wol juist door de behandeling wat beter bestand is tegen verder verval. Blijft echter wel het probleem van het onomkeerbare procedé en het effect van verharding en verkleuring.¹⁰

Bij één exemplaar bleek de verharding van het steunweefsel zo ernstig te zijn, dat besloten is deze niet op een rol te bewaren. Dit is het Russische compagnievaandel van het Regiment Benckendorff, dat veroverd is tijdens de Slag bij Bergen op 19 september 1799. Voor dit vaandel is een zuurvrije doos op maat gemaakt, zodat deze liggend bewaard kan blijven.

De iconografie en uitvoering

Voortschrijdend inzicht heeft bij de identificatie van de vlaggen tot andere interpretaties geleid. Vele zijn weliswaar geduid als 'vlag', maar bij nader inzicht kan dit wel eens anders liggen.

¹⁰ Willemijn Bolderman, A sticky situation: the relation between the storage circumstances and the condition of adhesive treated large-format flags in the National Military Museum (MA Thesis UvA, Amsterdam 2021)

Detail van een scheepsvlag met Spaans-Bourgondisch kruis (inv.nr. 051973). De vlag is opgebouwd in banen die aan elkaar zijn gestikt. De rode decoratie is er apart ingezet. De ontbrekende tak is bij de restauratie met temperaverf ingekleurd.

Een analyse van de afbeeldingen op het doek kan een hulpmiddel zijn binnen een herkomstonderzoek.

Door fysieke kenmerken kan daar in sommige gevallen een andere duiding aan gegeven worden. Zit er bijvoorbeeld wel of geen broek aan, en zo niet duidt dat misschien op een andersoortig object dan een vlag? Er wordt nu gekeken naar een betere specificering in benamingen zoals ‘banier’, ‘vaandel’, of zelfs ‘wandbekleding’.

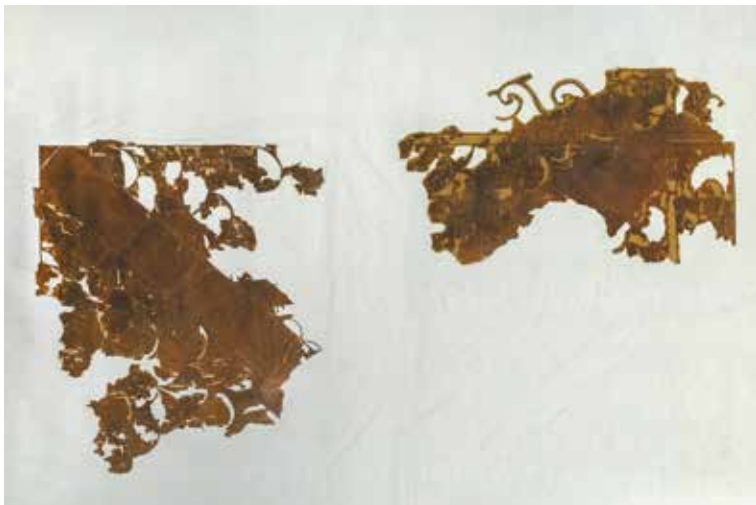
Spaanse vlaggen: de Tachtigjarige Oorlog

De oudste vlaggen in de collectie zijn de Spaanse scheepsvlaggen, buitgemaakt tijdens de Tachtigjarige Oorlog. We treffen hier onder andere enkele met het Spaans-Bourgondische andreas-kruis van doornentakken aan, naast een drietal met het wapen van Philips II. De vlaggen met het andreas-kruis kennen alle een decoratie van losse ingezette banen stof, met steken aan elkaar gezet. De exemplaren met Spaanse heraldiek zijn erop geschilderd.

Het Bourgondisch andreas-takkenkruis kent zijn oorsprong midden vijftiende eeuw als symbool van de hertogen van Bourgondië. Philips de Goede verwierf relieken van de apostel Andreas die hij als beschermheilige invoerde. Het andreas-kruis kenmerkt zich door zijn vorm van diagonaal lopende armen. Door dit kruis weer te geven in de vorm van takken met doornen ontstond er een apart symbool. Het huwelijk van Maria van Bourgondië met Maximiliaan van Oostenrijk (1477) bracht deze symboliek binnen de Habsburgse dynastie, zowel voor de Oostenrijks keizerlijke als de Spaanse tak. Daardoor zien we dit terug in het Spaanse leger.¹¹

¹¹ Nicole Fürndörfer, ‘Symbolism on trophies of the Holy Roman Empire during the Thirty Years War’, in: *The Vexillological Seminar In Hoc Signo Vincas* (Stockholm 2016) 37

Losse fragmenten waarop delen van het Spaans-Bourgondisch kruis terug te zien zijn (inv.nr. 115967). Bij deze twee fragmenten is men ervan uitgegaan dat ze van één exemplaar afkomstig zijn.

¹² Het Spaans koninklijk paleis. Het woonverblijf van Philips II, waarin tevens een abdij en koninklijk mausoleum zijn ondergebracht.

¹³ Gerardo López, Mayoral Hernández, 'Spanish flags and banners: An overview of rituals, ceremonies, trophies and art', in: *The Vexillological Seminar In Hoc Signo Vincas* (Stockholm 2016) 65-66

Ten tijde van Philips II treedt er een verandering op in de symboliek op Spaanse vlaggen. Vanaf dat moment zien we architectonische elementen verschijnen waarbij het El Escorial¹² als voorbeeld is genomen. De heraldiek van de regerend vorst kwam prominenter naar voren. Aanvankelijk was het Bourgondisch takkenkruis nog wel aanwezig, maar een heraldische weergave nam het steeds verder over.¹³ We zien dan op de vlaggen met het wapenschild van Philips II (inv.nrs. 051971, 051972 en 051975) de 'Zuilen van Hercules' aan de zijkanten. Ze zijn omwikkeld met een banderol met het opschrift 'PLUS UTRA'. Deze spreuk betekent 'steeds verder' en stamt nog uit de tijd van zijn vader Karel V. Op het wapen van Philips II zijn in de verschillende kwartieren (de vlakverdelingen) schilden te zien die te relateren zijn aan de gebieden binnen zijn koninkrijk. Op een ondergrond van vier kwartieren zijn er de wapens van Castilië-Leon-Napels-Sicilië. Daartussen zien we ook het wapen van Portugal, dat in 1580 binnen het Spaanse rijk is ingelijfd. Dat duidt op een beginjaar vanaf wanneer deze vlag gedateerd kan worden. Het gehele wapen is omringd door een ambtsketen, geschakeerd door zonnen en vlammen, met onderaan het symbool van de Orde van het Gulden Vlies. De meeste van deze vlaggen hebben een rand met meanderdecoraties.

Er zijn diverse losse fragmenten van vlaggen in de collectie aanwezig die op grond van kleur en randdecoratie grotendeels toe te schrijven zijn aan Spaanse herkomst. Zij behoren hoogstwaarschijnlijk tot de spontaan naar beneden gekomen stukken. Dat ze tot de Spaanse vlaggen behoren is te zien aan het materiaal en de gelijkende beschilderde decoraties, vooral de steeds terugkerende meanderdecoratie. De kleurstellingen, mede door de verkleuringen, komen eveneens sterk overeen. Lastig is te bepalen welk fragment tot welke vlag behoort. Dat is op het oog niet direct vast te stellen, daarvoor zijn de fragmenten te klein en te divers. De enige manier zou een

onderzoek kunnen zijn naar de vezels van de stof en bekijken welke overeenkomen. Maar dat is een kostbaar procedé en de vraag blijft of dit een sluitend resultaat zal geven.

Eén vlag met de afbeelding van een Madonna is als Spaans aangemerkt. Spaanse schepen voerden vaker vlaggen met Maria en heiligen. Daarover later meer.

'Franse' vlaggen: de Spaanse Successieoorlogen

Er bevinden zich in de collectie een aanzienlijk aantal vlaggen die veroverd zijn tijdens de Spaanse Successieoorlog (1701-1713). De Republiek raakte betrokken door de alliantie die is gesloten met Oostenrijk en Engeland, tegen de Fransen. Van Luttermant kenmerkte bij zijn inventarisatie de tijdens deze oorlogen veroverde vlaggen als 'Frans', maar er waren ook exemplaren aanwezig van Beierse en Zwitserse regimenten. Het zijn vooral compagniesvlaggen, omdat de strijd veelal tussen kleinere troepen te voet ging en daarmee op compagniesniveau beslecht werd. Tot deze veroveringen behoorden ook paukenkleden, eveneens een gewilde trofee.

Een belangrijke bron voor deze categorie vlaggen zijn de tekeningen van Hendrik Pola, uitgegeven door Anna Beek (inv.nr. 00133135). We hebben hier te maken met een contemporaine bron uit 1713, dat een inventarisatie biedt van de destijds aanwezige vaandels in de Ridderzaal ('grote Sale van het Hoff').¹⁴ In het kader van de restauratie in de jaren zestig zijn deze opnieuw overzichtelijk in kaart gebracht met eigentijdse tekeningen die als voorbeeld hebben gediend om de vlaggen te reconstrueren.¹⁵

Binnen deze categorie bevinden zich vlaggen die veroverd zijn in de slagen bij Ramillies, Oudenaarde, Malplaquet, Quesnoy, Bouchain en Oostende.

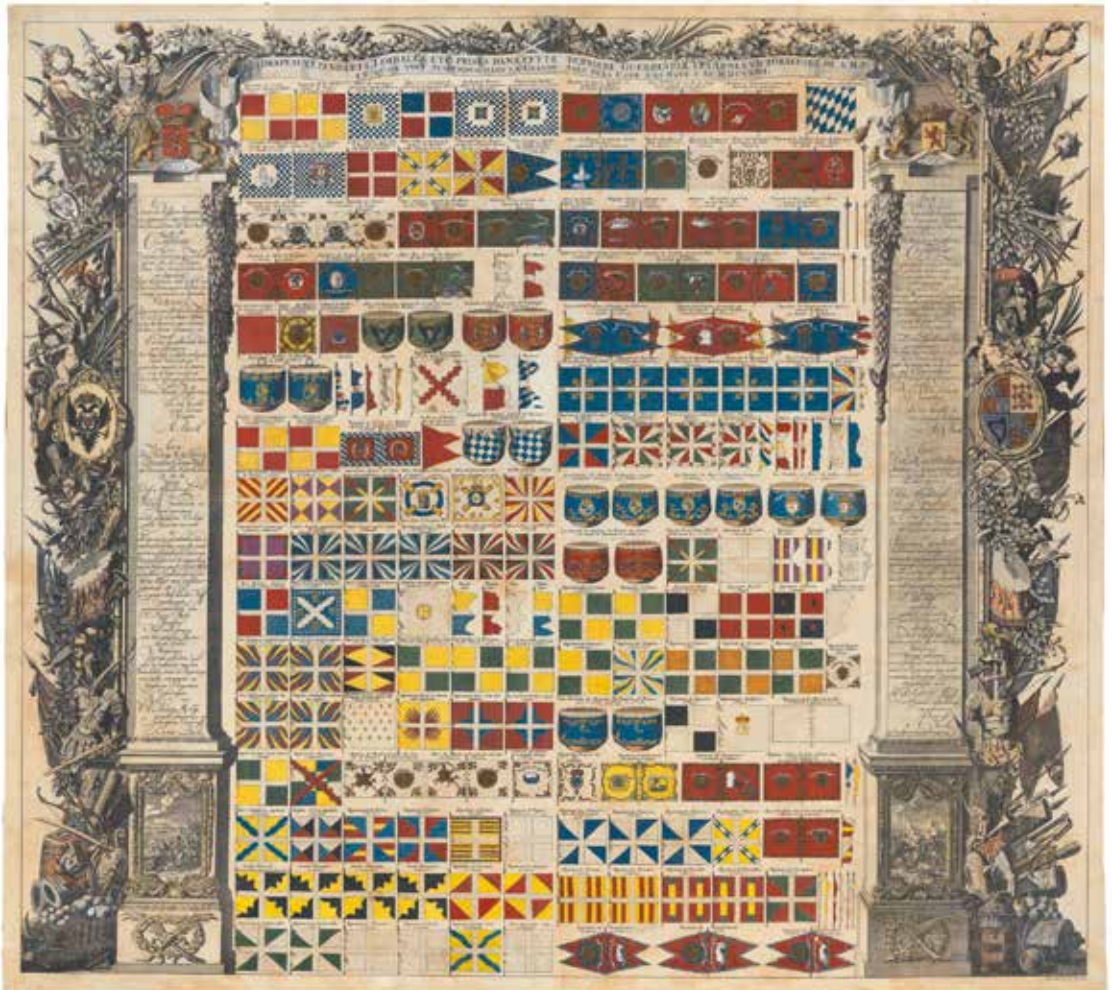
Bij alle vlaggen uit deze periode zijn de gevolgen van de oude restauratie goed te zien. De vezels zijn van zijde, sterk verkleurd en vertonen draadbreuk. Ze zijn geplakt op een steunweefsel ter grootte van het origineel. De overgebleven fragmenten zijn daarbinnen op hun oorspronkelijke positie aangebracht. De plaats van het authentieke weefsel komt daarmee mooi in beeld.

Hieronder volgt een schematische opsomming van de behandelde vlaggen in relatie tot hun herkomst:

- Slag bij Ramillies, 23 mei 1706: hier zijn veel exemplaren van Zwitserse regimenten veroverd, waaronder de compagniesvlaggen van de regimenten Baron de Bergeyk (inv.nr. 057570) en het Regiment Rébor (inv.nr. 057560).
- Slag bij Oudenaarde, 11 juli 1708: hier zijn naast een ruitervaan (inv.nr. 057578) drie exemplaren in de collectie aanwezig (inv.nrs. 057576,

¹⁴ Nationaal Militair Museum, Les Drapeaux Etendarts, Timbales, etc, prises dans cette dernières Guerres par les Armes Victorieuses de L.H.P. et qu'on voit Suspendus dans la Grande Salle de la Cour de La Haye, l'an MDCXCIII, inv.nr. 00133135

¹⁵ Nationaal Militair Museum, Aanwijzingen voor de restauratie der gedurende de Spaanse Successie-oorlog veroverde vaandels etc. ontleend aan het door Anna Beek in 1713 voor de Staten Generaal getekend tableau, blad 1 en 2, inv.nrs. 00270878 - 00270879

De vlaggenkaart uitgegeven door Anna Beek in 1713, getekend door Hendrikk Pola: Les Drapeaux Etendarts, Timbales, etc, prises dans cette dernières Guerres par les Armes Victorieuses de L.H.P. et qu'on voit Suspendus dans la Grande Salle de la Cour de La Haye, l'an MDCCXIII (inv.nr. 00133135).

¹⁶ Pierre Charrié, *Drapeaux et étendards du roi* (Paris 2012)

057575 en 057559). De vlaggen hebben een blauwe achtergrond, waarop in ieder kwartier vanuit het midden een gele lis steekt. De vlaggenkaart van Anna Beek duidt een serie vlaggen met deze kleuren en ornamenten als komende van het regiment Ramsdorf. Dit heeft in het verleden discussie opgeleverd omdat de naam Ramsdorf als regiment niet bekend was. Nader onderzoek door Pierre Charrié heeft tot de conclusie geleid dat het behoorde tot de commandant Sparre.¹⁶ Ook Van Luttervelt worstelde al met dit probleem, de nagenoeg identieke exemplaren zijn toegekend aan het Regiment Ramsdorf, maar hij liet de preciezere toewijzing naar een betreffende commandant in het midden. Naast Sparre somde hij gemakshalve de overige mogelijke commandanten op: 'De La Motte, De Seury, Gauard of Royal'.

- Slag bij Quesnoy, 4 juli 1712: een zestal vlaggen aanwezig. Twee zijn te herleiden tot het regiment Tourville. Het is lastig de precieze verschillen aan te geven bij drie exemplaren, die te herleiden zijn naar de regimenten De Borton en De Bourbon (inv.nrs. 057568, 057569 en 057557). Eén staat geduid als veroverd bij Quesnoy, maar conform de vlaggenkaart van Anna Beek zou deze behoren tot het Regiment d'Argentois-De Callart (inv.nr. 057558), betrokken bij de Slag bij Oostende.
- Slag bij Oostende, 6 juli 1706; volgens de collectieregistratie behoren slechts twee identieke vlaggen toe aan het genoemde regiment d'Argentois-De Callart (inv.nrs. 057563 en 057562). Met het voornoemde exemplaar worden het er drie. Van Luttervelt telde destijds inderdaad drie exemplaren met deze beschrijving. Dat maakt zijn inventarisatie sluitend; wellicht dat er in het verleden eentje is verward met en toegekend aan een ander regiment. Verder is er vanuit deze slag de compagniesvlag van het Regiment Le Baron d'Elfs (inv.nr. 115972), een wit kruis met gegolfde banen in een krans.

Vlag van het Regiment Le Baron d'Elfs, veroverd tijdens de Slag bij Oostende op 6 juli 1706. Hier is het onderscheid goed te zien tussen het authentieke vezel en de ingekleurde toevoeging. De vezels vertonen ernstige craquelé (inv.nr. 115972).

¹⁷ NMM, Inventarislijst oude vlaggen, 14

- Slag bij Bouchain, 12 september 1711: Van Luttermant trof drie fragmenten aan in relatie tot deze slag en beschreef deze op een complexe wijze als ‘...bestaande uit de helft van een wit kruis waarvan de hoeken telkens door diagonaals verdeeld zijn in vier driehoeken van rode, blauwe, witte en zwarte kleur’. Eén exemplaar schrijft hij toe aan het regiment ‘kapitein d’Ortin’.¹⁷ De overige twee zijn vrijwel identiek in vlakverdeling waarbij de kleuren het onderscheid moeten maken. Helaas is de verkleuring van dien aard dat dit niet meer te onderscheiden valt. Door de typische figuren zijn deze twee goed te herkennen. Zij hebben zigzag-vormige sluitende driehoeken. Hierin onderscheiden we de regimenten d’Odenel (inv.nr. 057566) en (mogelijk) Dorington (inv.nr. 057567). Bij deze laatstgenoemde moet ook verwarring zijn geweest; conform de vlaggenkaart van Anna Beek zou deze vlag niet bij Bouchain maar bij Quesnoy zijn buitgemaakt. Een precieze inzet van het regiment Dorington zou dus verder onderzocht moeten worden.
- Slag bij Dendermonde, 5 september 1706: één exemplaar in de collectie aanwezig. Het gaat om het regiment Linnois (inv.nr. 057574). Deze stond op het overzicht uit 1713 al als gehavend fragment afgebeeld.
- Slag bij Spiers (ook Spierbach genoemd), 1703: de vlag van het regiment De Bellefort (inv.nr. 057561), dat onder het commando stond van kapitein Vallant. Volgens de documentatie de enige die hier is buitgemaakt.

Indisch of Oosters: Aziatische vlaggen

Aziatische vlaggen zijn in het verleden steevast aangemerkt als ‘Indisch’, soms ook als ‘Oosters’. De neiging is dan groot om dit te relateren aan het huidige Indonesië, maar bij benadering kunnen deze te duiden zijn met andere landen. De benaming ‘Aziatisch’ dekt hier beter de lading. Bekend zijn de vlaggen uit de Ridderzaal/Paleis op de Dam die veroverd zijn bij de strafexpeditie van Jacob Pieter van Braam in 1784.¹⁸ In de nadagen van de VOC raakte de handelscompagnie in conflict met de inlandse bevolking (met name de Boeginezen, van oorsprong zeevarende handelslieden uit Zuid-Celebes). De VOC vroeg militaire steun bij de Staten-Generaal. Van Braam werd er met een zestal schepen op afgestuurd. Zij voerden vooral in de Straat van Malakka operaties uit. Deze zeeroute wordt begrensd door het huidige Maleisië en het Indonesische eiland Sumatra.

Soms worden er verrassende ontdekkingen gedaan. Naar aanleiding van een presentatie over de vlaggen die zijn veroverd tijdens de Van Braam-expeditie, ontstonden contacten met de Maleisische Ambassade. De interpretatie van vertegenwoordigers uit de regio kan verhelderend werken. Zo heeft het bezoek van ambassadepersoneel aan het museum ons erop attent gemaakt dat een bepaalde ‘vlag’ hoogstwaarschijnlijk een gebedsdoek betreft (inv.nr. 057554). Dat zou verklaren waarom er geen broek aan te vinden is. Het doek staat vol gebatikte teksten, waartussen in Arabisch schrift het woord Allah te herkennen is. De overige tekstdelen lijken diverse

¹⁸ Mariska Pool, ‘Vergeten vlaggen: de trofeeën van het eskader-Van Braam in de Indische Archipel, 1784’ *Armamentaria* 36 (2001) 50-72

Het bezoek van personeel van de Maleisische Ambassade samen met de voorzitter van de Stichting Nederland-Maleisië. De schrifttekens op een 'vlag' veroverd tijdens de Van Braam expeditie worden nader bestudeerd (inv.nr. 057554).

lokale handschriften te bevatten, waarvan niet direct duidelijk is wat ze betekenen. In het heetst van de strijd zullen de manschappen van Van Braam het doek meegenomen hebben en het waarschijnlijk gemakshalve als 'vlag' aangemerkt, een benaming die er al ruim tweehonderd jaar aan toegekend is. Voor de Maleisische bezoekers een motivatie voor vervolgonderzoek om de teksten beter te kunnen duiden met de aantekening dat het ook Indonesisch kan zijn. Ook daar heeft Van Braam operaties uitgevoerd. Bekend zijn vooral de operaties in Malakka en Selangor (Maleisië) en Riouw (Indonesië). Er is dus onderzoek nodig om de Aziatische vlaggen preciezer naar herkomst uit de verschillende landen te kunnen bepalen. De vlag of gebedsdoek is onder de aandacht bij de Vereniging Nederland-Maleisië. Zij benaderen binnen hun netwerk deskundigen die de teksten trachten te analyseren. Zij doen verslag hiervan in hun nieuwsbrieven.¹⁹

¹⁹ Bert Lever, Vereniging Nederland-Maleisië (nieuwsbrief april 2021) 5-6

Er zijn diverse Aziatische vlaggen in de collectie afkomstig van andere veldslagen, onder andere bij Palembang (Sumatra) en Zuid-Celebes. Van Luttervelt heeft deze aangetroffen bij zijn inventarisatie in het Paleis op de Dam. Vanwege hun kleinere omvang worden deze liggend bewaard in lades. Daarom zijn deze niet binnen het project omgepakt en buiten beschouwing gebleven. In een vervolgtijdstudie zal daar nog een conditie- en registratiecheck moeten plaatsvinden.

We zien over het geheel genomen iconografisch een viertal motieven veelvuldig terugkomen: cirkels, amuletten, zwaarden (al dan niet dubbel of gespleten) en schrifttekens waarvan veel in Arabisch schrift.

Wat de schrifttekens aangaat zien we dat deze op de meest opmerkelijke plekken voorkomen. Vaak lopen ze door tot over de randen en zijn ze ook op de broeking terug te vinden.

Aziatische vlag met amuletten waarin Arabische schrifttekens. In de zestiger jaren zijn hier vertalingen van gemaakt. Allen roepen het goddelijke aan (inv.nr. 057526).

Het motief van het gespleten zwaard is bekend als islamitisch symbool, het *Dhu al-faqr* of *Zulfikar*. Dit wapen wordt in relatie gebracht met kalief Ali Ibn Aboe Talib (599-661), de schoonzoon van de profeet Mohammed. De symbolische betekenis hierachter kent verschillende versies: het zou door Mohammed geschonken zijn om ingezet te worden bij diverse slagen of een symbool zijn voor de militaire macht van een kalief.²⁰ Omdat de islam verspreid is over verschillende werelddelen, kent dit symbool iconografisch ook een verschil in vormtaal. Een iconografische studie toont een verschil tussen de weergave van het gespleten zwaard in de Maleise Archipel en de Turks-Arabische wereld.²¹ Als deze afbeelding regionale verschillen kent, kan dit een onderscheid zijn in een herkomstonderzoek.

Over het gebruik van amuletten in de Maleise Archipel bestaan verschillende studies. Het gaat om grafisch-geometrische figuren, ook wel talismannen genaamd, verdeeld over het oppervlak. Studies geven hierover verschillende standpunten. Enerzijds zouden zij bescherming bieden, anderzijds worden er magische krachten aan toegekend.²² Amuletten zijn vrijwel altijd omgeven door teksten. Van één van de vlaggen (inv.nr. 057526; 'figuren in batik techniek met Arabisch schrift') is in de jaren zestig al een vertaling gemaakt. Alle opschriften roepen hier het goddelijke aan.

Religieuze afbeeldingen: Madonna-voorstelling

Enkele vlaggen in de collectie hebben een religieuze afbeelding. De mogelijkheid bestaat dat deze een Spaanse herkomst hebben. Spaanse schepen voerden tijdens oorlogen namelijk ook vlaggen met een religieuze afbeelding. Tijdens het project zijn twee exemplaren met een afbeelding van een Madonna behandeld. De conditie en omvang van beide lopen sterk uiteen.

²⁰ Mariska Pool, 'Vergeten vlaggen;', 56-57

²¹ Mohd Zahamri bin Nazar, *Ikongrafi Zulfikar dalam Sejarah Hubungan Turki dan Nusantara* (Thesis, Akademi Pengajian Melayu, Universiti Malaya, Kuala Lumpur 2011)

²² Annabel T. Gallop, *The amuletic cult of Maruf Al-Karhi in the Malay World* (Thesis) 168

²³ Nicole Fürndörfer, 'Symbolism on trophies of the Holy Roman Empire', 36

²⁴ J. M. Diehl, Vlag met Madonna-voorstelling (Stichting Werkplaats tot Herstel van Antieke Textiel, Haarlem November 1965).

²⁵ NMM, inventarislijst, 10.

Het exemplaar met inventarisnummer 116496 betreft een Madonna met kind op haar arm, gekleed in een rood onderkleed en omhuld met een blauwe mantel. Zij draagt een scepter in haar rechterhand, staande op een halve maancirkel en omgeven door een krans van lichtstralen. De weergave van een Madonna was in veel katholieke landen gebruikelijk, ook op militaire eenheidsvaandels of -standaarden. Tijdens de Dertigjarige Oorlog kwamen ze veel voor bij diverse cavalerie-eenheden.²³ De herkomst van dit exemplaar is niet helemaal duidelijk. Deze wordt niet vermeld in de inventarisatie van Van Luttermantel, en het is kennelijk niet afkomstig uit het Paleis op de Dam. De kleuren zijn nog helder, de stok met lanspiek zit aan de broek vastgespijkerde over de broeklengte met een sierband als ondergrond.

Het exemplaar met inventarisnummer 116592 is van een veel groter formaat. Het zou als scheepsvlag gediend kunnen hebben, maar nadere beschouwing sluit een ander gebruik niet uit. In ons archief bevindt zich een apart restauratieverslag van de Stichting Werkplaats tot Herstel van Antieke Textiel in Haarlem met betrekking tot dit exemplaar. Het geeft inzicht in enkele opmerkelijke bevindingen.²⁴ Binnen de categorie Spaans-Bourgonische vlaggen uit het midden van de zestiende eeuw, inventariseerde Van Luttermantel twee afzonderlijke linnen fragmenten. Bij een staat de beschrijving 'beschilderd met natuurlijke kleuren de figuren van de Madonna, haar kind op schoot, omgeven door engelen'. Let wel: het zou gaan om het onderste deel van de Madonna, waarbij het hoofd ontbreekt, het kind nog net te zien is en geïnterpreteerd als zittend op haar schoot. Het andere fragment staat omschreven als 'op witte grond beschilderd met in natuurlijke kleuren het hoofd van een jongeling'.²⁵ Een klein fragment van ornamenten aan de zijkant bleek uitstekend onderling uitwisselbaar. Nadere beschouwing toonde aan dat beide dezelfde krulmotieven bevatten. Na het aaneen leggen van de delen, bleken de afbeeldingen te passen en maakte het één complete afbeelding. Losse fragmenten konden verder moeiteloos worden toegevoegd. Er ontstond iconografisch direct een totaal andere figuur dan aanvankelijk gedacht: het blijkt niet een Madonna met kind op schoot maar een Madonnafiguur, rechtopstaand op een maansikkel, omringd door engelen en de handen in biddende houding. Het 'kind' blijkt een van de engelen. Het verslag meldt het vermoeden dat verwarring bij Van Luttermantel is ontstaan om het hoofd als 'jongeling' aan te merken door de weergave van een adamsappel. Om voldoende overtuigend te zijn dat het ontstane figuur kunsthistorisch te staven is, zijn vergelijkingen gemaakt met soortgelijke motieven. Dit motief verwijst naar het dogma van de Onbevleete Ontvangenis (de leerstelling dat Maria als mens zonder erfzonde is geboren) zoals dat vanaf de renaissance is weergegeven.

Dat suggereert in deze context ook een Spaanse herkomst. De weergave van de Onbevleete Ontvangenis was in katholieke landen gebruikelijk maar met name in Spanje zeer populair. Het kent geen verwijzing naar de bijbel maar Spaanse bisschoppen hadden dit icoon tot een van de pijlers van het geloof uitgeroepen. De schilderkunst kende vaste beeldelementen om de

Vlag met de afbeelding van de Onbevleete Ontvangenis, veroverd op de Spanjaarden tijdens de Tachtigjarige Oorlog (inv.nr. 116592).

²⁶ Jan van Laarhoven,
*De beeldtaal van de christelijke
kunst. Geschiedenis van de
iconografie*, Nijmegen 1992, 257.

Onbevleete Ontvangenis weer te geven; de schoonheid van de Madonna, omringd door engelen, staand op een maansikkel.²⁶

Er is besloten deze vlag niet te reconstrueren door het ontbreken van een goede referentie ter oriëntatie. Met een effen basiskleur is geprobeerd de ontbrekende delen aan te vullen en zo de oorspronkelijke omvang weer te geven.

De afbeelding is op beide zijden weergegeven in elkaars spiegelschrift, zoals gebruikelijk bij vlaggen. Het verslag meldt dat een zijde in een betere en heldere conditie was dan de andere. Dat maakte het besluit makkelijker welke kant op het steunweefsel te plakken en welke toonbaar te houden. Dit is toch enigszins opmerkelijk wanneer we het over een vlag hebben. Logischerwijs zou eenzelfde slijtage of verkleuring aan beide zijden te zien moeten zijn. Het verslag meldt verder over het ontbreken van een broek, een ander argument om te twijfelen aan een vlag. Heeft het misschien als banier tegen een wand gehangen? Dat zou een verklaring voor het verschil in conditie aan beide zijden kunnen zijn. Daarnaast is het opmerkelijk dat de afbeelding in portret (verticaal) is weergegeven. Aan een vlaggenmast zal de afbeelding dan liggend te zien zijn.

Koninklijke vlaggen: paleisvlaggen en wimpels

Een andere categorie zijn de paleisvlaggen en koninklijke standaarden met de wapens van verschillende leden van het Koninklijk Huis. De exemplaren met de wapens van Emma van Waldeck Pymont (rood, wit, blauw, met rijkswapen, inv.nr. 057527) en Hendrik van Mecklenburg Schwerin (in vier kwartieren, met leeuw en griffioen, inv.nr. 057513) hebben op paleizen gestaan en behoren tot de behandelde grootformaten. Van deze personen zijn ook de bijbehorende wimpels bewaard gebleven. Sporen van weer en wind zijn hier goed te zien. Bij een vlag van prins-gemaal Hendrik zien we dat een ingenaaide griffioen bijna in zijn geheel is losgekomen. Als een passend puzzelstukje is deze op zijn oorspronkelijke positie mee opgerold. Het is dus niet vastgehecht.

Overige

Er zijn nog een paar andere vlaggen voorbij gekomen die als aparte categorie minder vertegenwoordigd zijn, maar wel een plaatsje in onze collectie hebben. Twee willekeurige voorbeelden:

Vanuit de Koude oorlog is er een Sovjetvlag van rode veloursstof met aan een zijde een hamer en een sikkel omgeven door korenaren en aan de andere zijde de afbeelding van Lenin waaronder een tekst in cyrillische letters (inv.nr. 106088). Deze behoort tot het 48 RFB van het Sovjetleger. Het is op 23 september 1993 verworven van een particuliere eigenaar.

Een ander exemplaar dateert van circa 1900, afkomstig uit de Boerenoorlog (1880-1902) in Zuid-Afrika (inv.nr. 055439). Het is een rood-wit-blauwe vlag met aan de broekzijde een verticale oranje baan die refereert aan Oranje-Vrijstaat. De Boerenoorlog werd uitgevochten tussen de binnenlandse pioniers en de Britten. Vanuit Nederland was er veel sympathie voor de pioniers. Het is niet duidelijk hoe deze in de collectie terecht is gekomen.

Ten slotte

Binnen het Vlaggen- en Vaandelproject zijn de exemplaren van het voormalige Militair Luchtvaart Museum niet meegenomen. Een veel jongere collectie, maar ook de militaire luchtvaart kent inmiddels een geschiedenis van ruim honderd jaar. Deze dient met dezelfde zorg behandeld en geïnterpreteerd te worden.

De vlaggen- en vaandelcollectie van het Nationaal Militair Museum is dus groter dan binnen het project behandeld. Een vervolgtraject naar de overige vlaggen en vaandels zou het project compleet maken. Dan zullen andere exemplaren aan bod komen waarbij onderzoek ongetwijfeld verrassende bevindingen oplevert. Het huidige project heeft inmiddels een prikkel gegeven voor vervolgonderzoek naar een exactere identificatie en herkomst.

Met dank aan: Marij de Mol, Daphne Reijs, Willemijn Bolderman, Frederiek Okx, Hetty Heine en Lennart Westeneng.

Detail van de kaart van Paraíba en Rio Grande met daarop uitrukkende Braziliaanse musketiers met patroonbandeliers over hun schouders. Voorop loopt een GWC-officier. (Frans Post/Joan Blaeu Sr. 1662; Koninklijke Bibliotheek, 1043 B 14)

MATHIEU WILLEMSSEN

Het leger van de West-Indische Compagnie in Brazilië (1630-1654)

Special Forces avant la lettre?

Tussen 1630 en 1654 had de West-Indische Compagnie nederzettingen aan de Braziliaanse oostkust. Uit nieuw bronnenonderzoek blijkt dat het Nederlandse leger in Brazilië zich had gespecialiseerd in een andere vechtwijze dan in Nederland. Ze week qua uitrusting en bewapening af van het Staatse leger in Europa.

Inleiding

Tussen 1630 en 1654 had de West-Indische Compagnie nederzettingen aan de Braziliaanse oostkust. Belangrijkste handelsproduct was rietsuiker. Omdat er voortdurend strijd was met de Portugezen ter plekke, had de compagnie een grote legermacht in Brazilië die veelvuldig werd ingezet. De strijd kenmerkte zich door het gebruik van guerrillatactieken. Uit nieuw bronnenonderzoek blijkt dat het Nederlandse leger in Brazilië zich had gespecialiseerd in deze vechtwijze en qua uitrusting en bewapening afweek van wat we gewend zijn aan te treffen bij de soldaten van het Staatse leger op de Europese slagvelden. Zo blijken deze troepen veel eerder dan het Staatse leger gebruik te maken van de modernste vuurwapens. Een tot nu toe onbekend feit.

De Geoctroyeerde West-Indische Compagnie

In 1621 werd de Geoctroyeerde West-Indische Compagnie (GWC) opgericht: een commerciële maatschappij die van de Staten-Generaal het handelsmonopolie had verkregen voor Amerika en het Afrikaanse continent ten westen van Kaap de Goede Hoop. Nevenfunctie van de handelsmaatschappij tijdens de Tachtigjarige Oorlog was het bestrijden van de Spaans/Portugese vijand. Het bestuur van de GWC werd gevormd door vijf Kamers, waarin commerciële ondernemers het bestuur vormden. De compagnie moest, net als de VOC in de door haar beheerde gebieden, het bestuur vormen en ook een eigen leger formeren. Een van de locaties waar de nieuwe compagnie zich op richtte was Zuid-Amerika. Het was de bedoeling om de goud- en zilverhandel van de Spanjaarden en Portugezen te ontwrichten en tevens geld te verdienen met het beheer van suikerrietplantages. Na een eerste mislukte landingspoging door een vloot onder leiding van Piet Hein in 1625, slaagde de West-Indische Compagnie erin om in 1630 met behulp van een expeditieleger van 7000 man voet aan land te zetten en een eerste Nederlandse nederzetting aan de Braziliaanse noordoostkust op te richten. De Nederlandse aanwezigheid in Brazilië zou tot 1654 duren en zich kenmerken door onrust en vele bloedige gevechten. Omdat de omstandigheden waaronder het leger moest strijden in Brazilië anders waren dan in Nederland, zien we dat ook de troepen anders werden geüniformeerd en uitgerust. Dit mondde uiteindelijk uit in speciale eenheden die we tegenwoordig waarschijnlijk als *Special Forces* zouden betitelen. Voordat we kijken naar deze specialisten, werpen we eerst een blik op de militairen van het Staatse leger in Nederland. Ongetwijfeld waren de eerste GWC-militairen hierop gebaseerd.

De aanwezigheid van de West-Indische Compagnie in Brazilië¹

Na enkele vergeefse pogingen slaagt de West-Indische Compagnie erin om in 1630 met een omvangrijke vloot van 67 schepen, met daarop 3780 matrozen, 3500 militairen en 1170 stukken geschut onder leiding van admiraal Hendrick Corneliszoon Lonck, het Braziliaanse Olinda en Recife na een felle

¹ Tenzij anders vermeld zijn de gegevens in deze alinea ontleend aan H.S. van der Straaten, *Hollandse pioniers in Brazilië* (Franeker 1988). Zie voor een algemeen overzicht ook NIMH (ed.), *Oorlogen overzee, Militair optreden door compagnie en staat buiten Europa 1595-1814* (Amsterdam 2015), pp. 283-295.

² L. Vilar Oliveira, *Guerras luso-holandesas na Capitania da Paraíba (1631-1634): um estudo documental e historiográfico* (dissertatie Universiteit Paraíba, 2016), p.106. Tot 1640 waren Portugal en Spanje een gemeenschappelijke staat.

³ Nationaal Archief Den Haag (NL-HaNa) 1.05.01.01-64, no. 15

⁴ NL-HaNa 1.05.01.01, no. 67-76

⁵ G. Moraes Rego Reis, 'alguns aspectos da guerra contra os Holandeses', in: *A defesa Nacional, revista de asuntos militares e estudos brasileiro* 52 (1966), p. 45

⁶ Op.cit., p. 46

⁷ NL-HaNa 1.05.01.01-49, no. 206C

strijd op de Portugezen te veroveren en vaste voet aan wal te zetten. De Portugese tegenstander was tot 1640 ook geen regulier onderdeel van het Spaans/Portugese leger, maar bestond uit milities en uit Portugal aangeleverde troepen die ter plekke geformeerd werden en ingedeeld per provincie ('capitania').² Gedurende het Nederlandse verblijf op het continent zou er voortdurend sprake zijn van strijd met de Portugezen. Deze strijd kenmerkte zich door kleinschalige overvallen en guerrillatactieken in een omgeving van moerassen en jungle. Tussen de kleine aanvallen door vonden er in de loop der jaren ook een aantal grootschalige veldslagen plaats, onder meer bij Guararapes in 1648. Bij dit gevecht streeden zo'n 5000 Nederlandse troepen tegen 2200 Portugezen en vielen aan Nederlandse zijde 288 doden en 339 gewonden.³ Dergelijke grote slagen kwamen echter betrekkelijk weinig voor. Veel meer hinder ondervond men van kleinschalige (soms nachtelijke) overvallen op de fortificaties en nederzettingen. Dergelijke korte bliksemsnelle acties werden door beide strijdmachten uitgevoerd en vereisten andere middelen dan de veldslagen in het open terrein. Een verslag uit 1653 vertelt hoe een dergelijke korte maar hevige overval in zijn werk ging:

*van Camaraca hebben tijdinge ontfangen, dat de vijant met eenich volck tussen den 15. End 16 deses s nachts omtrent den thien uren, met eenige changalen is op het eijlandt gekomen, alwaer een inval in 't quartier van de Brasilianen heeft gedaen, haer in haer aldaer overrompelt, negen van deselve, waer onder een maior, een capiteijn ende twee brasiliaensche vrouwen doot geslagen, vijff a ses gequetst, end enoch daerenboven tweeneveertich brasilianen so jonck als oudt, als mede in de dertich stucx negros gevankeelijck mede gevoert, ende alsoo na een halve ure verblivens, wederom van 't eijlandt getireert.*⁴

Als het fort in Olinda in 1630 wordt overvallen door meer dan 300 soldaten die over de muren zijn geklommen en binnen een kwartier een bloedbad veroorzaken besluit kolonel Van Waerdenburg om onmiddellijk staken op de muren te plaatsen om een herhaling te voorkomen.⁵ De Portugezen waren al sinds het midden van de jaren '20 in Bahia actief met dergelijke guerrilla-acties en beschikten daarvoor over 'hinderlaagcompagnieën' van 25 tot 40 man die zelfstandig opereerden en ook vanuit de jungle onverwachte aanvallen uitvoerden.⁶ De Nederlanders zouden de strijdwijze overnemen en zelf ook overgaan tot dergelijke tactieken.

Deserteurs en krijgsgevangen waren een belangrijke bron van informatie over de tegenstander en in de archieven zijn nog diverse verslagen van verhoren aanwezig, waaruit blijkt hoe gedetailleerd men daardoor de troepensterkte van de tegenstander kende. Als in 1632 de 25-jarige kapitein Lucas Viera Ferette wordt verhoord, weet hij precies te vertellen wat de legersterkte is van de Braziliaanse troepen, wie de compagniescommandanten zijn en waar deze in legering zijn. Ook meldt hij dat er vijf compagnieën zijn van elk 40 man en dat er zo'n 250 gewapende Brazilianen deel uitmaken van de Portugese troepenmacht. Bovendien beweert hij dat er een armada onderweg is die met 60 galjoenen in september van dat jaar zal arriveren.⁷ Dergelijke informatie is essentieel en van groot nut voor de Nederlandse

Een *Negro* met zijn bewapening, mogelijk betreft het een van de zwarte militairen in dienst van de GWC. (foto John Lee, Nationaal Museum Denemarken, N38A7)

legerleiding. Desondanks gaat het moeizaam. Als in 1645 een grote opstand uitbreekt is dat het begin van het einde. Behalve de Portugese tegenstander, spelen ook lokale factoren zoals het klimaat, ongedierte en de gebrekkige logistiek een grote rol voor het moraal van de militairen:

...de soldaten in generael sijn heel naeck ende bloot, de cleederen die Ued. Mog. [de GWC] iongst gesonden hebben moogen niet veel helpen, hebben geen schoenen om te marcheren, veelmin hembden ofte cleederen om hare naeckte lichamen mede te bedecken, door de groote drooghte die noch continueert crijght het volck de voeten vol biesiens [beestjes] twelk veel creupele ende siecken veroorsaectt”.⁸ Ook het onderhoud aan de onderkomens laat te wensen over, zo blijkt uit een schrijven uit 1650: “de soldaten quartieren op Antonio Vaz, alsoo door manquement van goet middelen, oude alderhande materialen, als hout, steen, kalck, pannen, yser etc.,...hebben daer van de kappen doen afnemen, alsoo seer verouderd ende geheel bouwvallich waren, drijgende van uure tot uure in te storten...soo moeten de soldaten, aldaer in garnisoesen houdende, by dage ende by nachte sonder eenige beschuttinge voor regen koude ofte wind, besonderlijke dit aenstaende winter saisoen, genouchsaem onder den blauwen hemel, in alle stof ende vuylicheit leggen.”⁹

Uit een brief van 1651, geschreven aan het bestuur van de GWC, blijkt hoe ellendig de situatie is voor de militairen, die soms liever wensten dood te zijn: *dat liever wenschten gestorven te sijn als langer ons danich in dese bedieninge te moeten continueeren.*¹⁰ Dat de betaling van de GWC-soldaten minder is dan die van het Staatse leger is ook funest voor het moreel van de troepen en leidt tot onrust. Vooral onder de manschappen die voorheen in het Staatse leger dienden.¹¹ De slechte omstandigheden leidden ook regelmatig tot desertie:

De onlusten onder de militie ende train continueeren dagelickx, soo dat noch over eenige dagen, 3 soldaten hebbende de buijten wacht gelijckelick met haer volle geweer, tot den vijandt sijn overgelopen, ende is mede den constabel van 't fort altena, bij lichten dagen den seleven gangh gegaen...¹²

De omvang van het GWC-leger in Brazilië

De legeromvang in Brazilië varieert van tijd tot tijd en hangt af van de omstandigheden op dat moment. Er is een groot verloop door ziekte en sterfte en er is een continue stroom van militairen die per schip uit Nederland arriveren. Aangezien er een aantal overzichten bewaard zijn gebleven waarin een overzicht wordt gegeven van de troepensterktes in Brazilië weten we dat er over het algemeen (tot aan de reductie van 1650) een sterkte aanwezig is van circa 6000 militairen. Omdat in deze overzichten alleen Europese namen voorkomen, weten we niet in hoeverre deze legermacht werd aangevuld met lokale *brazilianen*, *mulletten* en *negros*, waarvan bekend is dat die ook meestreden. In een overzicht uit 1631 blijkt dat er op dat moment 4409 gezonde militairen zijn en 888 *onbequame* (ziek of anderszins niet inzetbaar).¹³ Opvallend in dit overzicht is dat er sprake is van aparte compagnie-

⁸ NL-HaNa 1.05.01.01-63, no. 7

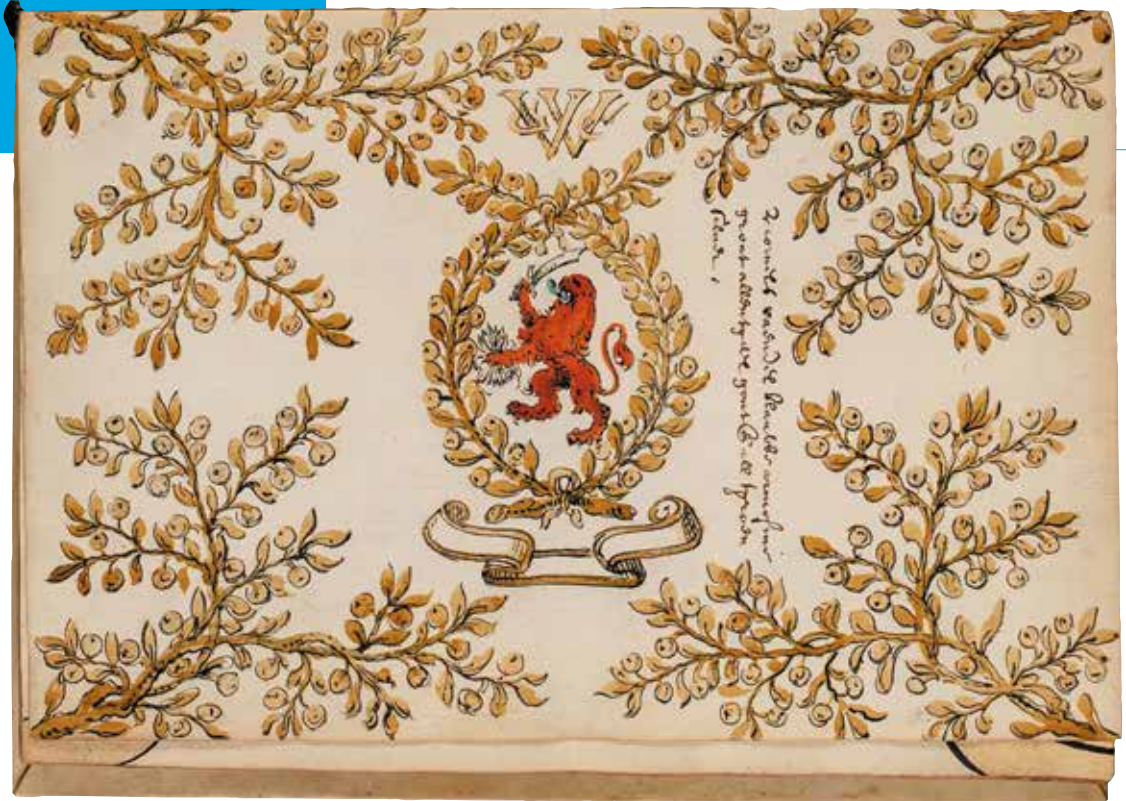
⁹ NL-HaNa 1.05.01.01-66.2, no. 84

¹⁰ NL-HaNa 1.05.01.01-66.2, no. 84

¹¹ NL-HaNa 1.05.01.01-66.2, no. 72. Zo kreeg een korporaal in het Staatse leger 20 gulden en bij de GWC 12 gulden soldij.

¹² NL-HaNa 1.05.01.01-67, no. 76 (anno 1653)

¹³ NL-HaNa 1.05.01.01-50, no. 18

Een kolonelsvaandel van de Geoctroyeerde West-Indische Compagnie, circa 1650. (Collectie New York Historical Society)

en met musketiers en vuurroers. Een overzicht van 1640 meldt een sterkte van 6819 militairen en 551 *treinspersonen*.¹⁴ Zes jaar later is sprake van 98 compagnieën (6680 manschappen, waarvan er 2310 gelegerd waren op de diverse fortificaties in het gebied), zien we voor het eerst iets terug over de multi-etniciteit van het leger en wel bij het Garderegiment. Daarnaast valt op dat een aantal regimenten een kleuraanduiding heeft. Mogelijk dat deze kleur terug te zien was in de uitmonstering van de eenheid. De legersamenstelling van 1648 was als volgt:¹⁵

Garderegiment van 624 koppen, bestaande uit twee compagnieën Europese troepen, circa 500 *brazilianen* en 48 *mulatten* en *negros*.
 Het *eerste of blanco regiment* van Kolonel Van Schuffel (15 compagnieën, 839 man)
 Het *tweede of witte regiment* van kolonel Henderson (14 compagnieën, 709 man)
 Het *derde of oranje regiment* van kolonel Haus (12 compagnieën, 787 man)
 Het regiment van kolonel Brinck (10 compagnieën, 704 man)
 Het regiment van kolonel Van den Brande (12 compagnieën, 785 man)
 Het regiment van jonkheer Willem van Hauthain (11 compagnieën, 800 man)
 Het regiment van kolonel Carpenter (11 compagnieën, 725 man)
 Het regiment van kolonel Van Els (11 compagnieën, 647 man)

¹⁴ Onder treinspersonen worden ondersteunende personen verstaan zoals barbiers, timmermannen, metselaars, koperslagers, slotenmakers, smeden en provoosten.

¹⁵ NL-HaNa 1.05.01.01-64, no. 73

¹⁶ NL-HaNa 1.05.01.01-66.2,

¹⁷ NL-HaNa 1.05.01.01-64, no. 73

¹⁸ NL-HaNa 1.05.01.01-54, no. 13. In het overzicht van de troepensterkte dd. 18-02-1639 staat de opmerking 'De compagnie paarden is gecasseerd'. Blijkbaar was die kort ervoor nog aanwezig.

Op 1 januari 1650 vindt er een omvangrijke reductie plaats, waarbij het leger terug wordt gebracht tot drie regimenten. Er zijn grote problemen door aanhoudende droogte en sabotage van suikerplantages door de Portugezen. Het omvangrijke leger, dat deels van de suikeropbrengst wordt betaald, blijkt te kostbaar voor de kas van de GWC.¹⁶ De laatste drie overgebleven regimenten zijn die van de kolonels Hauthain (574 man), Van den Brande (514 man) en Kerweer (517 man) die worden aangevuld met 787 andere militairen. Het totale leger in Brazilië is nu teruggebracht tot 2292 militairen.¹⁷

Wat ontbreekt in vrijwel alle overzichten is de cavalerie: aanvankelijk is er tenminste één compagnie te paard aanwezig in Brazilië en in het overzicht van 1631 wordt de compagnie van Ritmeester Leij vermeld met een omvang van 89 koppen. De troepen te paard zijn blijkbaar niet erg functioneel in het Braziliaanse jungle- en moeraslandschap en worden in 1638 of 1639 afgeschaft, zodat er gedurende de rest van de Nederlandse aanwezigheid in Brazilië alleen nog voetsoldaten overblijven.¹⁸

De uniformering, uitrusting en bewapening van de GWC-militairen in Brazilië

Jaarlijks werden er vanuit Brazilië behoeftestellingen naar Nederland verzonden. Daarin stond, behalve wat men nodig had aan proviand en bouwmaterialen, ook wat men nodig had voor de militairen. Aan de hand van

Gezicht op de slag om Porto Calvo,
1636. Dit betrof een van de laatste
veldslagen in Brazilië waar de
cavalerie te paard nog werd ingezet.

(Frans Post/Joan Blaeu Sr, 1647;
Koninklijke Bibliotheek 1043 B14)

deze lijsten, gecombineerd met de magazijnoverzichten die ook regelmatig werden opgemaakt en waarvan vele zijn overgebleven, kunnen we een en ander afleiden over de Nederlandse militairen en hun bewapening. In een toelichting uit 1646 lezen we een-en-ander over de achtergronden en redenen waarom bepaalde wapens gebruikt worden.

In de overzichten van de arsenalen en de behoeftestellingen voor de troepen in Brazilië komen we grote aantallen lontslotmusketten met hun furketten tegen zoals die ook in gebruik zijn bij het Staatse leger. Het kogelkaliber dat deze musketten verschiets is 1/16e pond (17 mm). Deze logge vuurwapens worden gebruikt in combinatie met een furket waar het musket opgelegd wordt tijdens het vuren. Ze zijn niet geschikt voor snelle acties in het veld, en komen vooral tot hun recht in grote veldslagen of om bij fortificaties te worden gebruikt. De bijbehorende munitie wordt in een bandelier over de schouder meege dragen. Aan de bandelier hangen kruitmatten met de juiste hoeveelheid buskruit per schot en een kogelzakje voor de kogels. Daarnaast dragen zij twee bossen lont bij zich: een voor direct gebruik om het wapen mee af te vuren, en een als reserve. Het lont dat in de haan van het wapen word gestopt dient tijdens een veldslag of als er strijd wordt verwacht altijd direct gebruiksklaar (en dus gloeiend) te zijn. Deze gloeiende lont betekende dan ook dat deze wapens zeer ongeschikt waren voor heimelijke (nachtelijke) acties.

Hiernaast zien we bij de expeditionaire macht in Brazilië ook roeren in de bewapening. Roeren zijn lichter dan musketten, hebben een kleiner kaliber en kunnen zonder furket vanaf de schouder worden afgevuurd. In het Staatse leger waren roeren al in het eerste decennium van de 17e eeuw afgeschaft en was het in 1639 zelfs verboden voor musketiers om daarmee uitgerust te zijn.¹⁹ Ze waren bij het leger niet meer in gebruik omdat ze niet genoeg doordringingsvermogen hadden ten opzichte van de harnassen en zware leren kolders. De roeren die de West-Indische troepen vanaf 1630 meevoeren zijn zogenaamde Vierroers (of vuurroers) met een radslotmechaniek. Deze radslotwapens waren een stuk gecompliceerder (en duurder) dan de lontslotmusketten van de reguliere soldaten en werden dan ook alleen uitgereikt aan ervaren schutters. De kogels die uit deze lichtere roe-

¹⁹ De orde op de waapeninge van 1639 zegt voor de musketiers: 'sulfen geen vierroers mogen gepasseert werden'

Een radslotroer, circa 1625.
 Waarschijnlijk leken de in Brazilië gebruikte roeren op dit wapen.
 (NMM, inv.nr. 011542)

ren verschoten worden hebben een kaliber van 1/20e a 1/24e pond (15-16 mm). Daar waar bij de musketten gebruik wordt gemaakt van een bandelier met kruitmatten (zoals gebruikelijk bij het Staatse leger), worden de roerschutters uitgerust met patroontassen waarin kant-en-klare patronen zitten. Deze patroontassen worden over de schouder gehangen en zorgen ervoor dat de wapens snel geladen kunnen worden. De verzonden patroontassen waren oorspronkelijk van papier gemaakt en met dun leer overtrokken, maar die hielden het niet goed in het vochtige klimaat. Daarom meldt de ammunitiemeester dat de patroontassen voortaan van zoollere gemaakt dienen te worden zoals die in het verleden door de Kamer van Zeeland aan de compagnie van kapitein Schut zijn geleverd. Dat de roeren al in 1630 aanwezig zijn, duidt erop dat men wist dat de strijdwijze in Brazilië anders zou zijn dan wat in Europa gebruikelijk was en dat men voorbereid was op andere tactieken ter velde.

Een van de grote voordelen ten opzichte van de lontslotmusketten is dat de radslotwapens geen gloeiend lont behoeven. De vierroers worden meege dragen in holsters die de kolf bedekken. Vanaf het eind van de jaren '30 worden de radslotroeren in Brazilië langzamerhand aangevuld door modernere vuursteensnaphanen. De eerste vermelding stamt uit 1638, als er zes stuks aanwezig zijn in het magazijn.²⁰ In 1644 worden er naast 400 vierroers met toebehoren ook 200 snaphanen of lange roers besteld en vier jaar later wordt er al een behoeftestelling gemaakt voor 1000 snaphanen.²¹ Het vuursteengeweer is definitief doorgebroken. Uit de behoefte van 1644 blijkt dat er mogelijk een verschil in lengte is tussen de radslotwapens en de vuursteenwapens. Een van de grootste voordelen van de vuursteengeweren is dat ze een stuk makkelijker te repareren zijn dan de radslotwapens:

Ende alsoo de ervarenheijt leert dat alle de soldaten, dewelcke sij eenige tijt gedient hebben, meest geneegen en gooeffent sijn tot snaphaen te voeren, en dat oock deselve int scharmitselen veel avantageuser en vrij met minder moeijte en costen als vierroers connen gerepareert en onderhouden werden.²²

In 1651 worden vanuit de kamer Zeeland monsters gezonden van drie soorten vuursteengeweren met verschillende looplengtes. De vraag aan Brazilië is welke het meest praktische is. Het antwoord is *dat de snaphaenen daar de loopen van sijn 4 ½ voet wordt alhier 't beste te passen comen en soodanig behooren te worden gesonden.*²³ Het is overigens niet zo dat de radslotroeren direct vervangen worden door vuursteen exemplaren. Tot aan 1654 blijven ze naast elkaar in gebruik. Dat het gebruik van lichtere vuurwapens van groot nut is blijkt uit de beschrijving van een aanval in 1635.

Met de invoering van de vuursteengeweren loopt de GWC ver voor op het Staatse leger, die ze pas vanaf 1665 in gebruik neemt met de oprichting van de mariniers die er als eerste mee zijn bewapend in Nederland. De ruiterij die tot eind jaren '30 dienst deed in Brazilië was uitgerust met 'bandelierroers': radslotroeren die vermoedelijk aan bandeliers over de schouder werden gedragen. Daarnaast hadden de ruiters een koppel pistolen bij zich. Aangezien in 1640 sprake is van 'oude snaphaanpistolen', is het mogelijk dat dit al pistolen waren met een vuursteenontsteking.²⁴ Het is niet bekend of

²⁰ NL-HaNa.1.05.01.01-54, no. 16

²¹ NL-HaNa.1.05.01.01-59, no. 25 en 64, no. 37

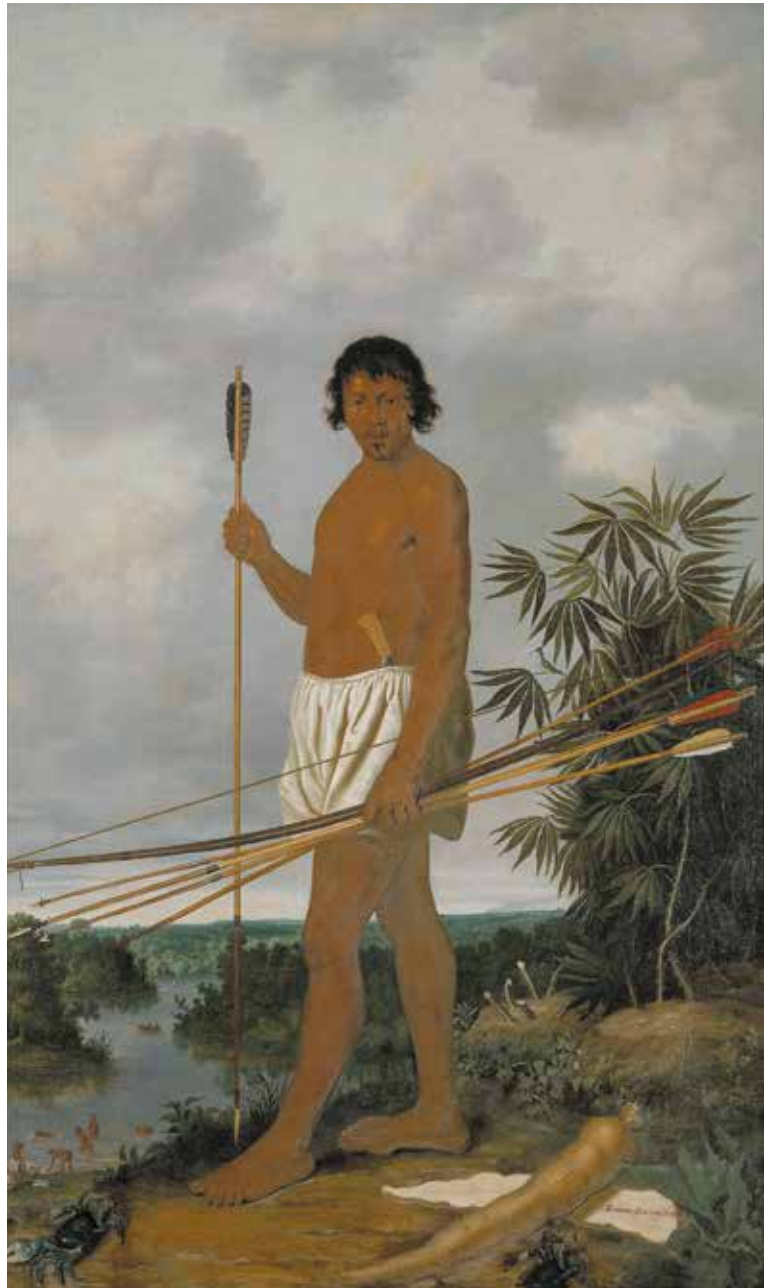
²² NL-HaNa.1.05.01.01-62, no. 86

²³ NL-HaNa.1.05.01.01-66.2, no. 85

²⁴ NL-HaNa.1.05.01.01-55, no. 58

Een *Mulat* met zijn bewapening, mogelijk betreft het een van de mulatten in dienst van de GWC. Opvallend is dat hij een Spaans/Portugees type dubbelslot geweer hanteert. (foto John Lee, Nationaal Museum Denemarken, N38A7)

Een *Braziliaan* met zijn bewapening, mogelijk betreft het een van de Braziliaanse militairen in dienst van de GWC. (foto John Lee, Nationaal Museum Denemarken, N38A3)

dit ruiterpistolen waren, of dat dit wapens waren voor de officieren die eveneens met pistolen waren uitgerust.

De betrouwbaarheid van de geleverde vuurwapens

De kwaliteit van de geleverde musketten en roeren laat te wensen over. Zo zijn in de compagnie van kapitein Hugo de Meijer 26 musketten ontploft bij het afvuren. De ammunitiemeester beveelt dan ook aan dat elk geweer vooraf met een dubbele lading moet worden beproefd en de sloten van binnen moeten worden geïnspecteerd. Een lijst met geweren die door de zes regimenten (in totaal 5500 à 6000 militairen) tussen maart en mei 1648 aan het arsenaal in Recife zijn teruggezonden meldt maar liefst 798 gesprongen lontslotmusketten en 67 ontplofte vuurroers.²⁵ Dat de slechte kwaliteit van de vuurwapens ook een zorg is voor de hoogste leiding, blijkt uit het feit dat in december 1647 een aantal geweren uit Brazilië in Den Haag worden getoond door Hendrick Haecx, lid van de Hoge Raad van Brazilië. Hij meldt aan de leiding van de GWC *dat ic het voor Godt en ooc voor mijn gemoet niet conde verantwoorden (kennisse hebbende van dese ondeugende wape-nen) het volck daarmede tegen den vijant te brengen en daerdoor oorsaecke geven van de doot van soo veel brave liedens leven.*²⁶ Het bestuur onderzoekt de wapens en stelt dat hier hard op moet worden gereageerd, maar ook dat voorzichtigheid moet worden betracht. De wapens waren immers bij aflevering goedgekeurd door de GWC. Nader onderzoek werd noodzakelijk geacht, waarbij het voordelig was dat elk wapen voorzien was van de naam van de maker, zodat die te allen tijde kon worden getraceerd. De defecte wapens zouden per ommegaande worden vervangen door goede exemplaren.²⁷

²⁵ NL-HaNa 1.05.01.01-64, no. 38

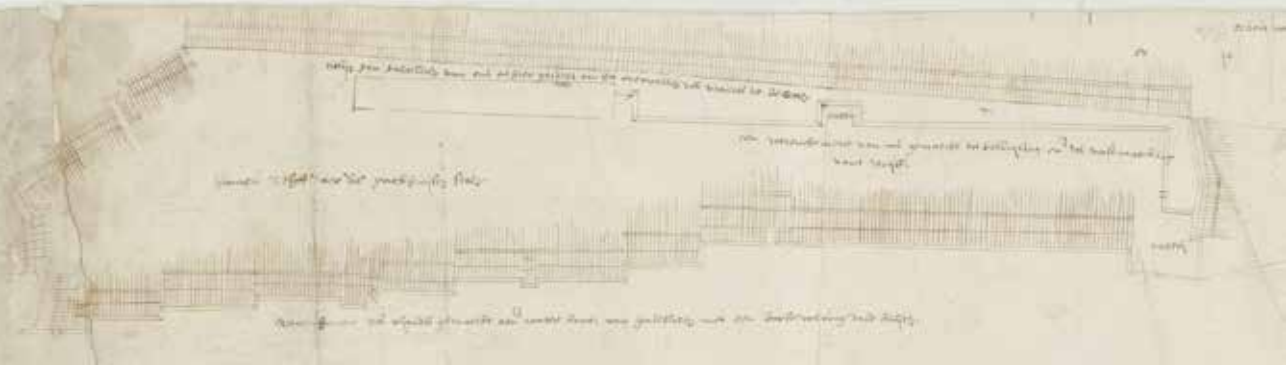
²⁶ H. Haecx & S.P. L'Honoré Naber, *Het dagboek van Hendrik Haecx, lid van den Hoogen Raad van Brazilië (1645 - 1654)* (s.l. 1925), p. 253.

²⁷ Haecx, p. 254

Overige wapens

Naast vuurwapens voor de musketiers en de roerschutters, zijn ook houw-ers voor de manschappen en voor de officieren degens of *pedarmes* in gebruik. De term *pedarme* verwijst mogelijk naar een type rapier en komen we in bronnen van het Staatse leger niet of nauwelijks tegen en lijkt een specifieke GWC-term te zijn. De lange piek van zo'n vijf meter wordt volop gebruikt te velde en tijdens tochten en behoort tot de standaardbewapening voor schildwachten. Een kortere variant is de drieling. Deze heeft een stoklengte van elf rijnlandse voet (3,45 meter) en een driekantige metalen piek van negen duim (23,5 cm). De pieken en drielingen zijn ook van dienst op de wallen en borstweringen van de fortificaties. Van de drielingen wordt ook gezegd dat dezen stokwapens worden gebruikt om gewonden te vervoeren en als springstok. Dit laatste wijst erop dat deze wapens ook dienden als polsstok om waters over te steken.²⁸ Om het metaal van de pieken te beschermen tegen roest dienen zij met ijzerverf te zijn behandeld. De houw-ers van de soldaten hebben veel te lijden omdat ze gebruikt worden om paden te banen in de bossen en om dit te voorkomen komen er voor de troepen handbijlen en kapmesses in gebruik. Grote bijlen zijn ook aanwezig, maar die dienen voor de bakkerijen (mogelijk om hout voor de ovens te

²⁸ C.J. van Dijk & J. Punt, 'Fierljeppend over het slagveld, springende Friezen' in: *Vrijheid, Vetes, Vagevuur. De middeleeuwen in het Noorden* (Leeuwarden, 2022), pp. 97-107

Detail van een kaart met de versterkingen van Recife. Duidelijk zijn de *palessaden van ons alhier gestelt om het overvallen des viandts te beletten* te zien. Pieter van Buren, 1630. (Nationaal Archief, 4 VEL 2164)

kappen) en als geschenk voor de Brazilianen die onder de GWC dienen. Daarnaast is ook sporadisch sprake van houten rondassen (schilden) die de officieren beschermen tegen pijlen en goedendags (stokwapens met een ijzeren pin op de voorzijde) die in de bewapening aanwezig zijn.²⁹ Dergelijke wapens zijn bij het Staatse leger op dat moment al geruime tijd niet meer in gebruik.

²⁹ A. Richshoffer, *Reise*

nach Brasilien, 16 – 1632, in: *Reisebeschreibungen von deutschen Beamten und Kriegsleuten*; no. 1 (Den Haag, 1930), p. 54

Signaalinstrumenten

Voor de signalen te velde wordt zowel gebruik gemaakt van trommen als van trompetten. De trommen zijn voor de musketierscompagnieën en worden tijdens het marcheren gebruikt of als men tegenover de vijand staat. De trompetten worden specifiek gebruikt *voor de compagnien vierroers en snap-haenen alsmeede voor de brasilianen, dewelck haer met trommels niet well con-nen behelpen*. Omdat de trommen van het Staatse leger te groot zijn om daarmee door het Braziliaanse landschap te trekken, wordt verzocht om trommen te sturen die kleiner en handzamer zijn dan die in Nederland in gebruik zijn.

Ook kraaienpoten of voetangels bewijzen hun nut in Brazilië: *hebben ons gedurende deesen troubelen seer goeden dienst gedaen an den contour der for-ten, tussen de pallisaeten en penpallisaeten off aen de voet van de walle geseijt [gezaaid] en maecken groot ontsach van aanval*.

Uniformering

Uit de bronnen is weinig op te maken over hoe de uniformering van de GWC-soldaten er precies uit gezien heeft. Wel kunnen we afleiden dat de uniformen waren aangepast aan het tropische klimaat. Zowel de uniform-rokken, hemden, broeken als kousen waren van linnen. Ook de Braziliaanse en Afrikaanse militairen en hun vrouwen en kinderen werden via de GWC voorzien van *Ossenbrugs lijwaet* (linnengoed).³⁰ Dat de kleding van linnen is en niet van wol, zoals in Nederland, duidt erop dat we al kunnen spreken

³⁰ Zie ondermeer NL-HaNa 1.05.01.01--63, no. 27

van kleding die speciaal is gemaakt voor het tropische klimaat. Op afbeeldingen zien we dat de hoofddeksels lijken te bestaan uit cilindrische hoeden met een horizontale rand. Ook de term ‘Engelse muts’ komt regelmatig voor en er wordt gesproken over pluimen voor de officieren die mogelijk in de hoed werden gestoken. Verdere details over de uniformen ontbreken helaas. Bij de uniformstoffen staat nergens een kleur vermeld, wat doet vermoeden dat er mogelijk sprake is van wit ongebleekt linnen zoals we dat ook zien op het schilderij van de Mulat door Albert Eeckhout.

Vechten in de jungle

Het strijden onder de warme, vochtige omstandigheden van de Braziliaanse natuur vereist een andere tactiek dan in het Nederlandse bos- en polderlandschap. Al vanaf het begin is duidelijk dat de Portugese tegenstander gebruik maakt van guerrillatactieken, waarbij men korte maar felle overvalacties uitvoert richting de Nederlanders. Zowel de Portugezen als de Nederlanders maken gebruik van Braziliaanse hulptroepen waarvan het hoofdwapen pijl en boog is, een efficiënt en geruisloos wapen voor overvalacties. Een verslag uit 1653 geeft weer hoe heftig een dergelijke actie (die in dit geval slechts een half uur duurde) kon zijn:

...hebben tijdinge ontfangen, dat de vijant met eenich volck tusschen den 15. en 16 deses s nachts omtrend den thijen uren...is op 't eijlant gekomen, aldaer een inval in t quartier vande brasilianen heeft gedaen, haer in haer alder overrompelt, negen van de selve, waer onder een maior, een capiteijn, ende twee brasiliaense vrouwen doot geslagen, vijff a ses gequetst, ende noch daer en boven tweeeneneveertich brasilianen soo jonck als oude, alsmede inde der-tich stucx negros gevanckelick mede gevoert, ende alsoo naer een halve ure verblivens, wederomme van 't eijland geretireert.³¹

De Nederlandse troepen nemen deze tactieken over en voeren vergelijkbare nachtelijke acties uit richting de vijand. Dat dit niet altijd even goed gaat, blijkt uit het verhaal van een nachtelijke aanval op het kasteel Sint Joris, waarbij tijdens de actie bleek dat de stormladders niet lang genoeg waren om over de muren te komen. Dit kostte de Nederlandse troepen 20 doden en ongeveer evenveel gewonden.³² Om de Nederlandse forten tegen aanvallen te beschermen werden ze rondom voorzien van palissades, werden er morgensterren met omhoogstekende ijzeren punten in de grond gestoken en kraaienpoten uitgestrooid aan de voet van de fortificaties.³³ Dat het vechten in de Braziliaanse jungle er soms gruwelijk aan toe ging blijkt wel uit getuigenissen van het aantreffen van gesneuvelde troepen die onthoofd zijn en waarbij het afgesneden geslachtsdeel in de mond is gestopt.³⁴ Ook is er spraken van trofeeën in de vorm van afgesneden oren en neuzen die aan de kling geregen aan de Nederlandse commandant worden gepresenteerd.³⁵

³¹ NL-HaNa.1.05.01.01-67, no. 76

³² Richshoffer, p. 47

³³ Richshoffer, p. 60

³⁴ Richshoffer, p. 58

³⁵ Richshoffer, p. 68

³⁶ Hoekstra, Martin J. Zonder Vrees, Zonder Overmoed. Vorming en Inzet van de NLMARSOFF (Den Haag 2023), p. 49

Special forces

Speciale eenheden, of *Special Operations Forces* (SOF), is een term die tegenwoordig gebruikt wordt voor speciaal getrainde militaire eenheden die operaties uitvoeren zoals verkenningen, onconventionele oorlogsvoering en contra-terrorisme op een wijze die afwijkt van de werkwijze van reguliere militairen.³⁶ Vaak beschikken ze over de modernste wapens en uitrusting die afwijkt van de reguliere eenheden en richten ze zich op vooraf bepaalde doelwitten. De roerschutters van de GWC in Brazilië kunnen in dit opzicht beschouwd worden als de verre voorvaders van de huidige Special Forces: ze beschikken over de modernste wapens die afweken van de reguliere infanteriegeweren (lichte radslotroeren versus de zwaardere lonslotmusketten) en dienden enige ervaring te hebben voordat ze roerschutter mochten worden. Daarnaast zien we dat de overvalacties ook overeenkomsten hebben met de *raids* zoals die tegenwoordig door speciale eenheden worden uitgevoerd. Denk bijvoorbeeld aan de actie van de Amerikaanse troepen die Osama Bin Laden vermoordden in Pakistan. Gezien de overeenkomsten die we zien tussen de roerschutters van de GWC en de huidige speciale eenheden kunnen we stellen dat deze roerschutters gezien kunnen worden als de vroege voorgangers van de huidige specialisten binnen de krijgsmacht.

Samenvatting

Het 17e-eeuwse landleger van de GWC in Brazilië week qua samenstelling en uitrusting af van het Staatse Leger. Er is sprake van een expeditionaire macht die aangepast is op de lokale omstandigheden van het operatieterrein waar specialistische guerrillatactieken werden toegepast. Zo was de kleding van linnen en had men vuurwapens met modernere afvuurmechanismes. De soldaten die met de radslot- en vuursteengeweren waren bewaard kunnen beschouwd worden als voorlopers van de huidige Special Forces. De samenstelling van de legermacht, die over het algemeen zo'n 3000 manschappen telde van diverse etniciteit. De omstandigheden waaronder geopereerd moest worden was zwaar. De soldaten van de GWC werden minder betaald dan die in het Staatse leger en stonden aan grotere ontberingen bloot dan in Europa. Uiteindelijk zou de compagnie slechts zo'n 25 jaar posten bezetten aan de Braziliaanse oostkust.

Detail van een prent met de verovering van Porto Calvo waarop we roerschutters zien. Zij dragen een patroontas over de schouder en een rugzak. Uitrustingsstukken die op dat moment onbekend waren bij het Staatse leger. (Jan van Brosterhuizen naar Frans Jansz. Post, 1645-1647; Rijksmuseum, RP-P-1951-61)

Het 'Shimonoseki kanon'. Kaliber 10,2
cm (8 ponder). Vervaardigd in 1850
door de Duitse firma Krupp in Essen.
(Collectie Marinemuseum)

GRADY BOVEN

Het forceren van een zeestraat

Gevecht bij Shimonoseki

Op 5 en 6 september 1864 maakte een internationaal marine-eskader een einde aan de door de vorst van Nagato (Chosu) geblokkeerde vaarroute in de Straat van Shimonoseki. Tijdens de actie werden 62 kanonnen in beslag genomen waaronder het bronzen exemplaar op veldaffuit. Aan dit object, dat met het raderstoomschip *Amsterdam* onder bevel van kapitein-luitenant ter zee Johannes Petrus George Muller vanuit Japan naar Nederland is gebracht, zit een intrigerende geschiedenis vast.

¹ Boven, W.G. en Lemmers A. *Nederland en Japan. Bijzondere betrekkingen 1600-1868* (Den Helder, 2000). Uitgave van het Marinemuseum, 26

In de collectie van het Marinemuseum bevindt zich een bronzen voorlaadkanon op veldaffuit uit 1850 met een kaliber van 10.2 cm (8 ponder). De loop is vervaardigd door de Duitse firma Friedrich Krupp uit Essen. Op de wielen van de affuit staan onder het ijzeren beslag Japanse karakters waaruit blijkt dat de affuit met hulp van westerse adviezen in Japan is gemaakt door Yoshikane. Op 5 en 6 september 1864 maakte een internationaal marine-eskader een einde aan de door de vorst van Nagato (Chosu) geblokkeerde vaarroute in de Straat van Shimonoseki. Tijdens de actie werden 62 kanonnen in beslag genomen waaronder het bronzen exemplaar op veldaffuit. Aan dit object, dat met het raderstoomschip *Amsterdam* onder bevel van kapitein-luitenant ter zee Johannes Petrus George Muller vanuit Japan naar Nederland is gebracht, zit een intrigerende geschiedenis vast. De verzameling foto's die over musea, archieven, instellingen en particulieren is verspreid, is naast het kanon een voorname andere bron voor de reconstructie van de expeditie in en rondom de Straat van Shimonoseki in 1863 en 1864. Enkele foto's schetsen een beeld van de gebeurtenissen in september 1864. Op die foto's staan de kanonnen in het middelpunt van de belangstelling en op enkele poseert de bemanning van de *Amsterdam* vol trots rondom de in beslag genomen trofeeën.¹

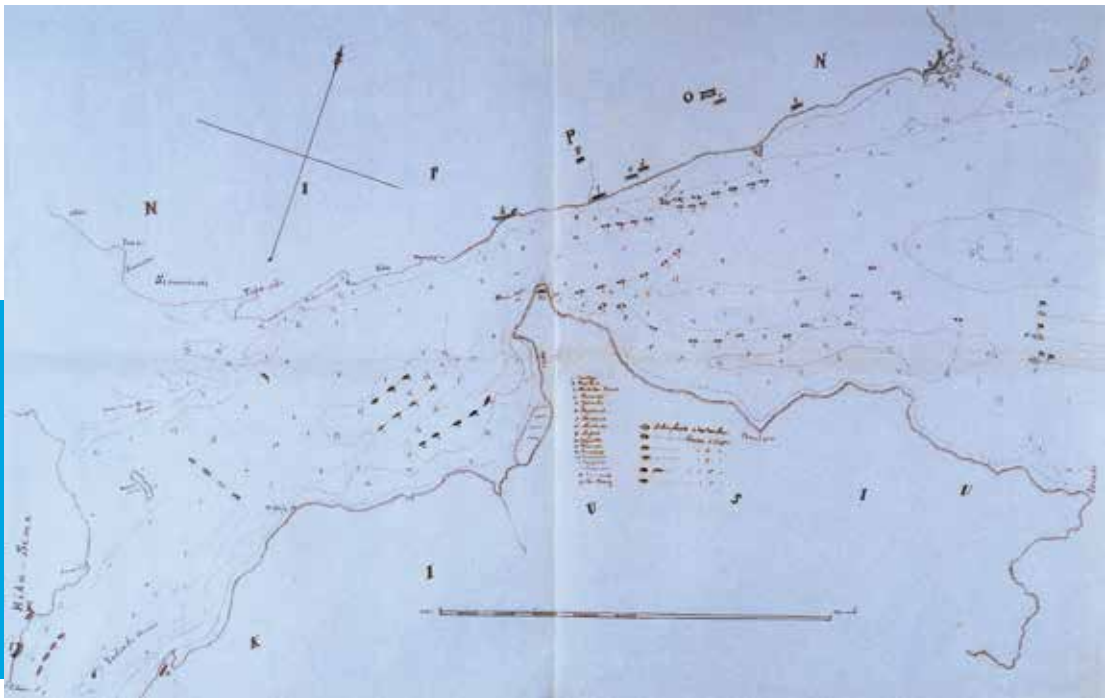
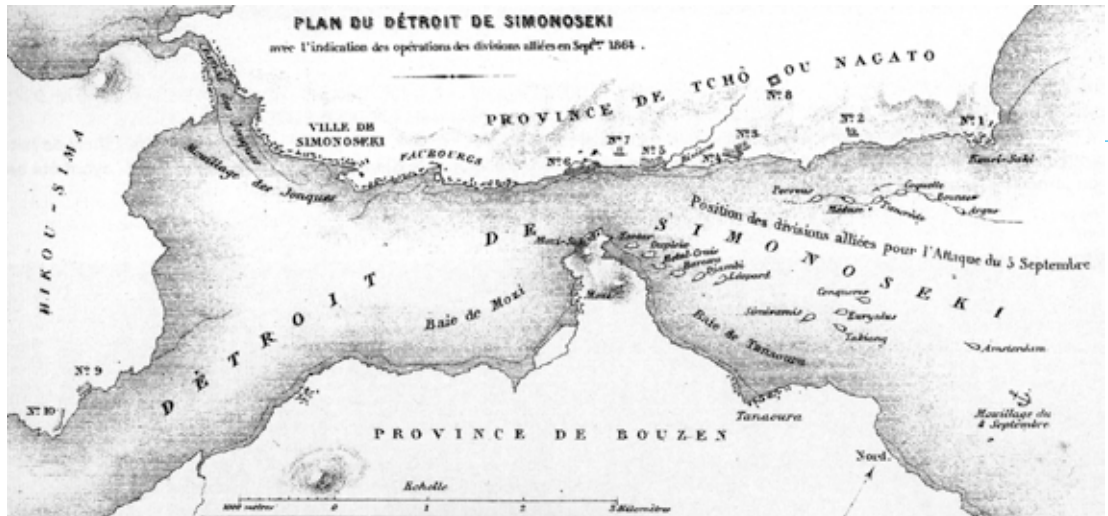
Op 8 juli 1853 arriveerde de Amerikaanse admiraal Matthew Calbraith Perry in de Japanse hoofdstad Edo om een handelsakkoord tussen westerse mogendheden en Japan af te dwingen. Daarmee eindigde de periode waarin Japan zich isoleerde van de wereld. Daarvoor was het alleen Nederland en China toegestaan handel met Japan te drijven en verbleven de Nederlanders van 1641 tot 1859 op het eiland Deshima. Japan stelde zich na de komst van Perry open voor het westen en op 31 maart 1854 werd het verdrag van Kanagawa getekend. De Verenigde Staten en enkele Europese landen kregen het recht om handel te drijven op de Japanse havens van Shimoda en Hakodate. In juli 1858 volgde het Verdrag van Vriendschap en Handel tussen Japan en de Verenigde Staten (Harrisverdrag). Lang niet alle Japanners waren blij met het gesloten verdrag, waardoor de spanningen opliepen. Op 15 maart 1863 arriveerde het Nederlandse korvet *Medusa* onder het commando van kapitein luitenant ter zee jonkheer Frans Frederik de Casembroot in de baai van Nagasaki. Het korvet kwam Zr. Ms. schroefstoomschip der tweede klasse *Viceadmiraal Koopman* aflossen en nadat het schip voor anker was gegaan, merkte De Casembroot dat de sfeer gespannen was. Naast de *Medusa* bevonden zich ook Engelse en Franse schepen in Japanse wateren die probeerden handelstraktaten af te dwingen. De Nederlandse aanwezigheid was, gezien de situatie, thans van nog groter belang.²

² Ibidem, 23

Vanaf 1853, het jaar waarin een Amerikaans eskader onder leiding van admiraal Perry in Japan arriveerde om de exclusiviteit op het voeren van handel te doorbreken, raakte de ontwikkeling van Japan in een stroomversnelling. Dankzij die ontwikkeling was het land een belangrijke machtsfactor in Azië geworden. De Japanners hadden meer zelfvertrouwen gekregen, waardoor een enkeling het aandurfde tegen de orders van de shogun in te

Aan dek van het raderstoomschip *Amsterdam* onder commando van kapitein-luitenant ter zee Johannes Petrus George Muller. Een aantal in beslag genomen kanonnen staat aan dek. (Collectie Marinemuseum)

Kaart van de Japanse Binnenzee
ofwel de Zee van Suwonanda.
Anoniem, 1864.
(Collectie Maritiem Museum)

Kaart van Shimonoseki, 1864.
(Particuliere collectie)

³ Ibidem, 27

⁴ *Het Nederlands eskader in de Straat van Shimonoseki, september 1864*. Uit: Het Nederlandsch Magazijn (Nieuwe serie, Amsterdam 1866), 193

⁵ Ibidem, 194

gaan. De shogun wilde de situatie, waarin alleen Nederlanders en Chinezen handel mochten drijven, niet veranderen en benadrukte dat er geen geweld tegen 'vreemdelingen' mocht worden gebruikt. De motieven van de shogun waren persoonlijk van aard. Hij had het meeste baat bij het handhaven van de status quo, omdat alle winst die uit de handel voortkwam rechtstreeks in zijn zakken vloeide. Dankzij die inkomsten kon de shogun Tokugawa Lemochi zijn machtspositie handhaven en zijn daimyo (leenvorsten) onder de duim houden. Het lag dan ook voor de hand dat een leenvorst, in dit geval die van Chosu (de prins van Nagato) tegen deze toestand in opstand kwam en zijn ongenoegen via de aanwezige buitenlanders ventileerde. De situatie was gecompliceerd.³

De aanwezigheid van Britse schepen onder leiding van viceadmiraal Augustus Leopold Kuper en de Franse schepen onder het bevel van schout-bij-nacht Constant Louis Jean Benjamin Jaurès was de druppel die de emmer deed overlopen. Vanaf 6 april 1863, de dag waarop de Britse admiraal zijn eisen bij de shogun indiende, liep de situatie uit de hand. Door het doortastende optreden van voornamelijk de Britten, voelde de leenvorst van Choshu zich bedreigd en omdat zijn gebied aan de straat van Shimonoseki, de zee-engte tussen Kyushu en het hoofdeiland Hondo, grensde, nam hij zich voor de schepen die de zeestraat passeerden met zijn geschut te bestoken. De stad Shimonoseki lag op de uiterste zuidelijke punt van Nippon, het grootste eiland van het Japanse rijk. De zee-engte, die Nippon en het daar bijna tegen aanliggende eilandje Hikou-Sima van het eiland Kioe-Sioe scheidde, heet de straat van Shimonoseki die naar de Japanse Binnensee ofwel Zee van Suwonanda stroomt. De zuidelijke kust van Nippon en het eilandje Hikou-Sima behoorden tot de provincie of het landschap Nagato.⁴

Door het optreden van de Britten en de Fransen wisten de daimyo de almachtige keizer (mikado) te overtuigen van het feit dat de aanwezigheid van de buitenlanders niet langer gewenst was waarop in juni werd besloten hen te verdrijven. De keizer bepaalde en zijn orders waren wet. Op 25 juni 1863 droeg de Japanse keizer Komei de shogun op de vreemdelingen (Yo-I) duidelijk te maken dat zij niet meer welkom waren. Hij kon niet anders dan het keizerlijke besluit eerbiedigen en stuurde een Japans gezantschap naar Europa om te onderhandelen over het opschorten van het openstellen van Japanse havens. De aanwezigheid van westerlingen in Japanse wateren zorgde voor steeds meer onrust en het tijdschap dat de shogun moest bewandelen was te krap. Hij slaagde er niet in de Yo-I te bewegen de Japanse wateren te verlaten en dat wekte woede onder hen die van de westerlingen af wilden. Vooral de prins van Nagato, heer van Chosu was zwaar ontstemd. Officieel mochten westerse schepen niet heen en weer varen tussen Nagasaki en Edo, maar deden dat toch.⁵

De havens gaan dicht

Op 24 juni ontving de waarnemend consul-generaal van Nederland, jonkheer Dirk de Graeff van Polsbroek een brief van de leenvorst Ogasawara

⁶ *Journal van Jonkheer Dirk de Graeff van Polsbroek 1857-1870. Belevissen van een Nederlands diplomaat in het negentiende-eeuwse Japan* (ingeleid en geannoteerd door H.J. Moeshart, Assen, 1987), 57

⁷ De *Medusa* in de wateren van Japan 1863-1864 door François de Casembroot (Den Haag, 1865), 12

Nagamichi, waarin hem namens de keizer duidelijk werd gemaakt dat de buitenlandse havens op slot gingen. Het betekende dat het vertrek van de buitenlanders onvermijdelijk was geworden. Nagamichi schreef:

Hiermede deel ik u mede, dat ik met volmacht ben benoemd, om als volgt te handelen. Ik heb het bevel ontvangen van Z.M. Taikoen, welke nu te Kyoto verblijft houdt en zulk een order van de mikado bekomen heeft om de geopende havens te doen sluiten en de onderdanen van traktaatmogendheden te verwijderen, daar ons Rijk geen betrekking met hen wil onderhouden. Het is wenselijk dat u dit aan uw consul-generaal mededeelt. Met eerbied voorgesteld.

Dit bevel gaf de daimyo de vrijheid om zelfstandig tegen de buitenlanders op te treden.⁶

Ondertussen was De Casembroot met het uitvoeren van zijn militaire taken begonnen. De *Medusa* had tussen Nagasaki en Yokohama heen en weer gevaren en was daarna naar Hongkong vertrokken. In juni 1863 zette zijn schip koers naar Nagasaki om de waarnemend consul-generaal jonkheer Dirk de Graeff van Polsbroek op te halen. Op de heenweg had De Casembroot de straat van Shimonoseki zonder problemen kunnen passeren, maar op de terugweg werd de *Medusa* door de Japanse kustbatterijen hevig onder vuur genomen. De *Medusa* was niet het eerste schip dat werd bestookt. Naar aanleiding van het keizerlijke besluit om de buitenlanders te verdrijven, had de leenvorst van Chosu niet lang gearzeld. Het eerste schip dat de volle lading kreeg, was het Amerikaanse koopvaardijship *Pembroke* onder commando van kapitein Simon Cooper. Op het moment dat Cooper op 25 juni net buiten de straat van Kammon ofwel straat van Shimonoseki zijn anker lichtte, openden twee Japanse schepen het vuur en schreeuwde de bemanning *Verdrijf de barbaren!* Cooper was net op tijd weg en deed na zijn aankomst in Shanghai uitgebreid verslag van de aanval. Zijn rapport kwam bij het Amerikaanse consulaat in Yokohama terecht.⁷

Op 26 juni moest de Franse aviso (pakketboot) *Kien Chan* er aan geloven. Zij ontkwam aan het vijandelijke vuur, maar raakte zwaar beschadigd. Op 2 juli vond aan boord van het Franse fregat *Sémiramis* overleg plaats met als doel de gemoederen te sussen, maar dat leverde weinig op. Op 11 juli was het korvet *Medusa* van De Casembroot aan de beurt en dat verraste hem. De Casembroot was er van overtuigd dat de daimyo Mori Takachika zijn schip niet zou beschieten. Vol zelfvertrouwen begon hij met het doorkruisen van de straat van Shimonoseki en negeerde de waarschuwingen van een Japanse oorlogsschip. De stroming was sterk en het korvet kwam onder stoom maar langzaam vooruit. Takachika opende het vuur en gedurende anderhalf uur vocht de *Medusa* zich door het kanonvuur van de kustbatterijen en twee Japanse schepen heen. Negen bemanningsleden raakten gewond of sneuvelden. Tijdens de strijd kreeg De Casembroot ruzie met de waarnemend consul-generaal die aan boord was. Hij had De Graeff van Polsbroek duidelijk gemaakt dat de waarnemend consul-gene-

Het korvet *Medusa* wordt op 11 juli 1863 in de Straat van Shimonoseki onder vuur genomen. Aquarel, anoniem, 1863. (Collectie Marinemuseum)

raal verantwoordelijk was voor het sneuvelen van enkele van zijn manschappen en De Graeff van Polsbroek had daarop geantwoord dat hij zich bewust was van zijn verantwoordelijkheid, maar dat het nu toch eerst hoofdzaak was om de *Medusa* zo snel mogelijk in veiligheid te brengen.⁸

⁸ Ibidem, 20

Verslag van de doorvaart

De matroos Gerrit Weijdekamp vertelde later:

Alles was schijnbaar kalm en we zaten doodleuk in de kuil een potje eten naar binnen te werken, toen plotseling een verschrikkelijke slag door het scheepsruim dreunde. Ik liet van schrik mijn soepketel vallen. Sakkerloot, wat zag het er in een oogwenk om mij heen uit! Op de grond en over de tafel lagen een paar kameraden als dood. Het bloed liep zo maar over de vloer. Maar we herstelden ons spoedig en waren in minder dan geen tijd op het dek en bij de stukken. Duidelijk zag ik door de kruitdamp heen, hoe ze onze verweerde vlag inhaalden en een nieuwe hesen. Later vernam ik, dat de commandant had geloofd aan een misverstand van de kant van de Japanners. Zij zouden onze vlag niet hebben herkend. De kerels bleven intussen doorvuren, liefst uit een stuk of zes batterijen aan de wal en van twee oorlogsschepen vóór ons. Die laatste gaven we al gauw zo van Jetje, dat er geen stuk meer heel aan was en toen commandeerde De Casembroot: 'voorwaarts om te enteren!' Helaas, het water werd onverwachts zo ondiep, dat we haast aan de grond waren ge-

Zr. Ms. korvet *Medusa* forceert de doorgang door de Straat van Shimonoseki. Olieverf op doek door Jacob Eduard van Heemskerck van Beest (1828-1894), 1864. (Collectie Rijksmuseum)

raakt. Een ogenblik verdachten we de Japanse loods, die we aan boord hadden, maar dat was ten onrechte. Hetzelfde kereltje bracht ons later heel netjes de straat uit. We stoomden dus achterwaarts en kregen nu de volle laag van de batterijen. Stukken van de verschansing en van het takelwerk vlogen als veertjes door de lucht. Een Javaanse matroos kreeg een grote spaander dwars door zijn gezicht, net in het kakement. Wat gilde de arme kerel het uit! Hoe wij weer uit die hel geraakten, is mij nog altijd een raadsel; temeer, omdat er onverhoeds nog werd geschreeuwd: 'brand in het ruim!' Onze officieren bleven echter doodbedoord, alsof de gehele rommel hun niets kon schelen. De brand werd geblust en tegelijkertijd werd flink geschoten op de batterijen die wij voorbij moesten. Dat passeren ging ontzettend langzaam in zijn werk, omdat we maar weinig vermogen hadden. Bovendien was de stroom zó sterk, dat we haast meer achter- dan vooruit kwamen. Het duurde zeker langer dan een uur vóórdat we dat lelijke straatje achter de rug hadden. Toen konden we ons overtuigen dat de 'Medusa' door 27 kogels geraakt was, en dat wij ook verliezen hadden te betreuren. Vier van onze kameraden gingen in hun hangmatten overboord. Ja, ja, die Japanners hadden haar op de tanden. Ze bleven nog schieten, toen hun schepen reeds begonnen te zinken en als we soms een batterij op het strand kapot hadden geschoten, dan duurde het niet lang of ze begonnen weer van voren afaan te vuren. Onze kolonel was heel tevreden. Hij was altijd even goed voor ons en we zouden zeker met hem de lucht in zijn gegaan, als de omstandigheden het nodig hadden gemaakt. Misschien zie ik hem boven terug.⁹

⁹ François de Casembroot - Wikipedia

¹⁰ *Journal van Jonkheer Dirk de Graeff van Polsbroek 1857-1870*, 66

De *Medusa* werd uiteindelijk op zeventwintig plaatsen getroffen en onder de bemanningsleden vielen vier doden en zeven gewonden. De averij werd provisorisch verholpen en op 17 juli wist het korvet *Yokohama* te bereiken. De beschietingen hadden een grote indruk op De Graeff van Polsbroek gemaakt, die op 17 juli tot consul-generaal was benoemd. Hij schreef in zijn rapport:

*Ik durf gerust te bekennen dat in de eerste dagen na mijn retour ik van mijn zenuwen te lijden had. Alleen zijnde kon ik plotseling in tranen uitbarsten, dankbaar voor de goede afloop van dit gevecht, dan weer was ik bevreesd dat deze geschiedenis niet gunstig zou worden opgenomen door mijn regering, ofschoon ik zelf bewust was niet anders te hebben kunnen of mogen handelen.*¹⁰

¹¹ *Het Nederlands eskader in de Straat van Shimonoseki, september 1864*, blz. 196

Op dat moment was de tijd voor een vergeldingsactie nog niet rijp. In de ochtend van 16 juli hadden de Amerikanen wel de tegenaanval ingezet. Het schroefstoomschip *Wyoming* onder commando van kapitein David McDougal voer de zeestraat binnen met als doel drie Amerikaanse oorlogsschepen, die in handen waren van de rebellen, te heroveren. Na twee uur van felle strijd lukte het McDougal een schip tot zinken te brengen en de andere twee zwaar toe te takelen. Ook de *Wyoming* moest eraan geloven. Het schip liep zware averij op en 14 bemanningsleden sneuvelen of raakten gewond. De Fransen en de Amerikanen hadden weliswaar op 20 juli vanaf het fregat *Sémiramis* en de licht bewapende aviso *Tançrède* fort bij Shimonoseki aangevallen, maar door gebrek aan schepen was het onmogelijk alert op de beschietingen te reageren. De Fransen zetten door. De *Tançrède* en de *Dupleix*, met 250 man aan boord, voeren de straat van Shimonoseki in en vernietigden een kleine stad. De Japanners zetten 2000 manschappen in waarop de twee Franse schepen terugkeerden naar Kanagawa.¹¹

Saamhorigheid

De acties hadden tot gevolg dat er gevoel van saamhorigheid onder de Westerse mogendheden ontstond. Het bracht de aanwezige diplomaten met elkaar in contact en zij startten de onderhandelingen met Takachika. De besprekingen verliepen niet vlot, namen maanden in beslag en leverden geen resultaat op. In maart 1864 keerde de Engelse ambassadeur aan het Japanse hof, sir Rutherford Alcock uit Engeland terug en nam de zaken van zijn waarnemer kolonel Sint-John Neale weer over. De ambassadeur had de opdracht daadkrachtig op te treden en liet het 20e regiment van linie vanuit Hongkong in China naar Yokohama overkomen. Tegelijkertijd liet het linienschip *Conqueror*, dat een bataljon mariniers aan boord had, er het anker vallen. In mei was de maat vol. Japanse rebellen hadden schade toegebracht aan buitenlandse eigendommen zoals huizen, kerken en schepen en de straat van Kammon was gesloten voor buitenlandse schepen. Rutherford Alcock en de Amerikaanse minister in Japan Robert Hewson Pruyn besloten, met steun van de Franse en Nederlandse marine, een gezamenlijke aanval voor te bereiden. De Engelse ambassadeur sprak met De Graeff

Scheepsvlag van het fregat *Metalen Kruis*, anoniem 1865. (Collectie Rijksmuseum)

van Polsbroek die aangaf dat vanuit Nederlands-Indië drie marineschepen onderweg waren om de beschieting van de *Medusa* te wreken. In mei 1864 kwamen het Nederlandse fregat *Djambi*, fregat *Metalen Kruis* en raderstoomschip *Amsterdam* respectievelijk onder het commando van kapitein-luitenant ter zee Philippus Arnoldus van Rees, kapitein ter zee Jacobus Eliza de Man en kapitein-luitenant ter zee Peter Georg Muller in Japanse wateren aan. De Man voerde het bevel over de vier Nederlandse schepen. Het internationale eskader telde uiteindelijk zeventien schepen, waarvan er negen Brits, vier Nederlands, drie Frans (*Tancredè*, *Sémiramis* en *Dupleix*) en één Amerikaans waren. Het Franse aandeel was bescheiden omdat het grootste deel van hun vloot dienst deed in Mexico. Ook de Amerikanen konden weinig bijdragen omdat het land in een burgeroorlog was verwickeld. De vier Nederlandse schepen stonden onder bevel van kapitein ter zee De Man, viceadmiraal August Leopold Kuper, die aan boord van het vlaggenschip *Euryales* was, leidde het Britse deel en de Franse schepen vielen onder het commando van schout-bij-nacht Jean Louis Charles Jaurès die aan boord van de *Sémiramis* was. Viceadmiraal Kuper voerde het bevel over de gehele vloot, die 2000 man sterk was. In juli 1864 laaide het conflict op nadat de Japanners de Amerikaanse stoomschip *Monitor* onder vuur hadden genomen.¹²

¹² Ibidem, 194

Het antwoord liet tot eind augustus op zich wachten. Op 19 augustus keerde een Japanse delegatie terug uit Parijs en arriveerde op de rede van Yokohama. Zij hadden op 26 juni een overeenkomst gesloten met de Franse minister van Buitenlandse Zaken Édouard Drouyn de Lhuys waarin werd bepaald dat het traktaat, dat op 9 oktober 1858 tussen Japan en Frankrijk was gesloten, uitgevoerd moest worden. In artikel 1 van de overeenkomst stond dat Japan 140.000 Mexicaanse dollars schadevergoeding aan Frankrijk moest betalen voor de aanval op de Franse pakketboot *Kien Chan* op 26

juni 1863. Artikel 2 bepaalde dat drie maanden na de terugkomst van de Japanse gezanten de straat van Shimonoseki opgesteld moest zijn en dat de schepen er vrij en ongehinderd doorheen moesten kunnen varen. Na kennisneming van dit nieuws twijfelden de Fransen of zij nog wel aan de voorgenomen expeditie moesten deelnemen. Engelse, Nederlandse en Amerikaanse gezanten wilden nu ook afwachten of de Japanse machthebbers in Edo de overeenkomst zouden nakomen. De Nederlandse kapitein ter zee De Man vernam het recente nieuws via De Graeff van Polsbroek en viceadmiraal Kuper en riep zijn commandanten bijeen. Na het overleg stelde De Man aan de consul generaal voor met de vier Nederlandse schepen naar de Binnensee (Zee van Suwonanda) te vertrekken om de vorst van Nagato te confronteren en de aanval op de *Medusa* te wreken. Ondanks enthousiasme onder de bemanning, aarzelde De Graeff de Polsbroek en wilde de uitkomst van de nieuw aangeknoopte onderhandelingen afwachten. Dat overleg leverde weinig op. Het hof in Edo bepaalde dat de gezanten in Parijs voor hun beurt hadden gepraat en dat niet aan Artikel 2 van de overeenkomst kon worden voldaan. Opnieuw vond overleg plaats tussen beide partijen, maar de situatie bleef onveranderd. Daarop werd besloten de gezamenlijke expeditie alsnog in te zetten. De eskaders zouden op eigen gelegenheid Yokohama verlaten en zich ter hoogte van het eiland Hime-Sima verenigen. Op zondag 28 augustus zetten de Nederlandse schepen zich in beweging, waarna de Engelsen en de Fransen op 29 augustus volgden. De schepen voeren tussen de eilanden Kyushu en Shikoku door het Bungo kanaal, naar de Binnensee en lieten op 3 september ter hoogte van Hikou-Sima de ankers vallen.¹³

¹³ Ibidem, 194

De prins van Nagato had zich zo goed mogelijk voorbereid. Op de westelijke oever van de straat van Shimonoseki waren de forten versterkt. De acht forten, die op het eilandje Hikou-Sima lagen, waren eveneens in staat van paraatheid gebracht. Door de aanwezigheid van de versterkingen was het vrijwel onmogelijk om de straat te passeren zonder binnen bereik van het geschut te komen. De twee forten op het eiland Nippon waren van weinig betekenis en een derde lag gedeeltelijk achter een heuvel verborgen. Het vierde en het achtste fort waren het beste bewapend en hadden het zwaarste geschut ter beschikking. Vooral de achtste batterij, de laatste op Nippon, tegenover de uitstekende noordelijke punt van het eiland Kioe-Sioe, was sterk en telde 17 stukken. De batterij lag nabij Soho, een voorstad van Shimonoseki. Ten zuiden van deze stad lagen twee batterijen op de kust van Hikou-Sima die het nauwste gedeelte van de zeestraat bestreken. Op de kust van het eiland Kioe-Sioe, op de linkeroever, lagen ook versterkingen die onder het beheer van de prins van Boesing vielen. Aangezien de westerse mogendheden geen conflict met hem hadden, viel van die versterkingen weinig te vrezen. Het varen met een schip in de Straat van Shimonoseki was verre van eenvoudig. Zowel bij eb als bij vloed stond er een sterke stroming die voor de manoeuvres van de schepen niet gunstig was. Zowel tijdens springtij als doottij was het verval van het water aanzienlijk.¹⁴

¹⁴ Ibidem, 194

Desondanks gaf de Engelse viceadmiraal Kuper in de morgen van 4 september het sein om op te stomen naar de forten op Nippon. De Engelse schepen vormden het centrum, de Nederlandse de rechterflank en de Fransen en de Amerikanen de linkerzijde. Aangezien de verjaardag van de prins van Oranje Willem Nicolaas Alexander Frederik Karel Hendrik (Wiwill), de oudste zoon van koning Willem III op 4 september viel, voeren de schepen met de Nederlandse driekleur in top en speelden muzikanten het volkslied op de Engelse en Franse vlaggenschepen. Om 17.00 bereikten de schepen de oostelijke ingang van de straat van Shimonoseki en gingen buiten bereik van het Japanse geschut voor anker. Engelse en Franse officieren met kapitein ter zee De Man meldden zich aan boord van het Engelse schroefstoomschip *Coquette* dat onder bevel van Arthur George Robertson Roe stond. Roe heette iedereen welkom, waarna een verkenningstocht van de kustbatterijen op afstand volgde. Aangezien het schip slechts met een Armstrong kanon van 100 pond was uitgerust en de rest van de schepen of afstand voor anker lagen en geen rugdekking konden geven, was het een risicovolle onderneming. Op 5 september werd de aanval ingezet. De Engelse korvetten *Tartar* en *Barossa* onder kapitein ter zee John Hayes en William Montagu Dowell, beide bewapend met 21 kanonnen, het fregat *Leopard* (16 kanonnen) onder kapitein ter zee Charles Taylor Leckie, het Franse korvet *Dupleix* (10 kanonnen) onder Aimee Marie de Franclieu en de Nederlandse fregatten *Metalen Kruis* (16 kanonnen) onder kapitein luitenant ter zee Jacobus Eliza de Man en *Djambi* (16 kanonnen) onder kapitein luitenant ter zee Philippus Arnoldus van Rees, kregen de opdracht zich naar de twee grootste kustbatterijen Martamoera en Soho te begeven. Het Engelse korvet *Perseus* (15 kanonnen) onder kapitein luitenant ter zee August John Kongston, de Engelse kanonneerboot *Bouncer* met (drie kanonnen) onder luitenant ter zee John Alleyne Holder, het Engelse raderstoomschip *Argus* (acht kanonnen) onder kapitein luitenant ter zee John Moresby en de *Coquette* (een kanon) onder kapitein ter zee George Robertson Roe, de Franse aviso *Tancredi* (zes kanonnen) onder luitenant ter zee Laurent Andre Claude Pollu en het Nederlandse korvet *Medusa* (16 kanonnen) onder kapitein luitenant ter zee Frans Frederik de Casembroot hadden de opdracht de drie lichte batterijen van Choefoe, die aan de ingang van de zeestraat lagen, het zwijgen op te leggen en moesten daarna vanuit de flank assistentie verlenen bij het bestrijden van de grote batterijen. Om gegarandeerd te blijven van rugdekking bleven het Franse fregat *Sémiramis* (36 kanonnen), het Engelse fregat *Euryalus* (34 kanonnen), het Nederlandse raderstoomschip *Amsterdam* (acht kanonnen), het Engelse linienschip *Conqueror* (46 kanonnen) onder luitenant-ter-zee William Wright Luard met 1000 mariniers aan boord en het Amerikaanse schroefstoomschip *Takiang* (2 kanonnen) onder luitenant ter zee John Pearson buiten bereik van het Japanse geschut.¹⁵

¹⁵ Ibidem, 195

De eerste zes geallieerde schepen kregen het bevel het vuur te openen en hun salvo's werden meteen door de Japanse kustbatterijen beantwoord. De *Metalen Kruis* kwam onder enfileervuur te liggen waarbij twee doden en drie gewonden vielen en de romp, verschansing en tuig beschadigd raak-

Het Nederlandse, Engelse, Franse en Amerikaanse eskader in de Japanse wateren tijdens de expeditie onder leiding van Constant Louis Jean Benjamin Jaurès, september 1864. Olieverf op doek door Jacob Eduard van Heemskerck van Beest (1828-1894), 1864. (Collectie Rijksmuseum)

ten. Gedurende een half uur bleven de Japanners hun geschut afvuren, waarna het verflauwde en zelfs helemaal ophield. Daarop deed de geallieerde flank haar werk en legde een paar kleine batterijen het zwijgen op, waarna de Japanners op de vlucht sloegen. In de avond maakten de bemanning van de *Perseus* en de *Medusa* het geschut van de voorste Japanse batterij onklaar en had het vuur van het Engelse fregat *Sémiramis*, dat buiten de vuurlinie lag, de Japanners geen goed gedaan. In de vroege ochtend van 6 september openden de Japanners het vuur opnieuw vanaf de kustbatterijen bij Soho, waardoor de korvetten *Tartar* en *Dupleix* veel schade opliepen. Daarop werd fel teruggeschoten en wist de flankdivisie in noordwestelijke richting de batterijen flink te bestoken. Tot twee keer toe kwam de *Medusa* in de ondiepte vast te zitten, maar wist los te komen. De *Perseus* had minder geluk. Zij kwam hopeloos vast te zitten, waarna de *Medusa* en de *Amsterdam* haar los probeerden te trekken. Die poging mislukte omdat het vijandelijke vuur te heftig was. Tegen de avond naderde de *Medusa* de kust, terwijl de *Amsterdam*, *Argus* en de *Coquette* bij de *Perseus* bleven om haar te beschermen tegen vijandelijk vuur. In de nacht kwam de *Perseus* los, waarna de schepen zich hergroepeerden. In de middag waren geallieerde troepen vanaf de schepen aan wal gegaan. Vanaf de *Tancredi* waren 350 Fransen aan land gezet, vanaf de *Argus* en *Coquette* 1400 Engelsen en vanaf de *Amsterdam* 250 Nederlanders en een peloton Amerikaanse mariniers. De manschappen trokken het gebergte in en Fransen en Nederlanders liepen langs het strand naar de binnenlandse batterijen terwijl zij door gewapende sloepen die langs de kust voeren rugdekking kregen. Langzamerhand naderden zij de poorten van Shimonoseki en ondanks vuur uit een kleine Japanse veldbatterij, wapperde kort daarna de Nederlandse vlag op de batterij. De *Sémiramis*, *Tancredi* en bewapende sloepen schoten enige huizen in brand, waarna de Japanners op de vlucht sloegen.¹⁶

¹⁶ Ibidem, 195

Het bombardement van Shimonoseki
in september 1864. Gewassen
pentekening, anoniem, 1864.
(Collectie Marinemuseum)

Tegen de avond maakte viceadmiraal Kuper aanstalten zijn manschappen weer in te schepen, maar de Engelse kapitein ter zee John Hobhouse Inglis Alexander, die het bevel over de Engelse landingstroepen voerde, wilde diep de vallei in nog een verkenning uitvoeren. De Japanners hadden van daaruit op de verlaten batterijen gevuurd en Alexander wilde weten hoe dat zat. Daarop trok hij landinwaarts met matrozen op de linker- en mariniers op de rechtervleugel. De bewegingen van Alexander werd nauwgezet gevolgd. Hij kwam onder vuur te liggen en aarzelde niet de Japanse salvo's te beantwoorden. De Japanners hadden zich tot vlak voor de vallei teruggetrokken en daar een kamp opgeslagen waar zich infanteristen, zes veldstukken en een wapen- en munitiemagazijn bevonden. Alexander liet zich niet tegenhouden en kwam naderbij. Daarop trokken de Japanners zich richting het gebergte terug en namen hun gewonden mee. De Engelsen bereikten het kamp en troffen enkele achterblijvers aan. De aanval leverde enkele doden en gewonden op aan Engelse zijde. Onder de gewonden waren twee officieren der mariniers en Alexander zelf die door een kogel in de voet was geraakt. Doordat hij gewond was, kon hij geen leiding mee geven en had het commando overgedragen aan de marinier luitenant kolonel William Grigor Suther. Suther gaf de opdracht het geschut onklaar te maken, de affuiten te vernietigen en de gebouwen in brand te steken. Daarna trokken 350 Franse en 200 Nederlandse zeelieden en mariniers zich terug naar de landingsplaats en scheepten zich in op *Argus*, *Perseus*, *Coquette*, *Tancrède*, *Amsterdam*, *Medusa* en *Tikiang* terwijl de *Bouncer* hen dekking gaf. Het oostelijk gedeelte van de Straat van Shimonoseki was nu in geallieerde handen. Veertig stukken geschut waren buitgemaakt, die aan boord van de schepen gingen. Tijdens het inladen van het geschut werd rugdekking gegeven, waardoor de Japanners op afstand bleven. Tijdens de landing vonden 12 manschappen de dood en raakten 60 gewond. Aan boord van de schepen sneuvelden 8 manschappen en lagen 48 lieden in de ziekenboeg.

Op 7 september kregen de *Tartar*, *Dupleix*, *Metalen Kruis* en *Djambi* opdracht om kaap Mozi Saki te ronden, die grensde aan het uitstekende noordelijke punt van het eiland Kioe-Sioe. Daar moesten zij door het nauwe deel van de zeestraat opstomen en ter hoogte van de stad Shimonoseki de situatie in de gaten houden. Zolang er vanuit Shimonoseki niet werd geschoten, mochten de schepen geen schot lossen. Aan deze order werd om 17.00 gehoor gegeven zodra het getij dat toestond. In de avond ankerden de vier schepen in de Whitshed baai even voorbij kaap Mozi Saki en dwars voor de stad Shimonoseki. In de nacht vuurden de Japanners drie schoten af op de geallieerde schepen. En daar bleef het bij, want de Japanners zagen in dat de overmacht te groot was. Op 8 september voeren de schepen voorbij Shimonoseki, gingen de zeestraat dieper in, naderden de batterijen op het eiland Hikou-Sima en openden het vuur dat niet werd beantwoord. De geallieerden namen de batterijen in, de vlaggen gingen in top en 14 kanonnen werden onklaar gemaakt. Het geschut ging aan boord van de schepen, waarna de batterijen in vlammen opgingen. Daarop voeren de schepen terug naar de ankerplaats voor de stad Shimonoseki en troffen daar andere geallieerde schepen aan. Engelse en Franse officieren gingen aan boord van

¹⁷ Ibidem, 195

de *Coquette* en kruisten in de zeestraat. Zij begaven zich voorbij de batterijen en op het eiland Hikou-Sima om er zeker van te zijn dat de zeeweg vrij was. Weer terug op de ankerplaats voor Shimonoseki kregen zij een deputatie van de vorst van Nagato op bezoek met het verzoek de vijandelijkheden te staken. Terwijl dat gaande was, kwam de *Tancredi*, die even voorbij de stad Shimonoseki lag, nog onder vijandelijk vuur te liggen. Het schip schoot met schroot terug, waarna de Engelse viceadmiraal Kuper witte vlaggen in top liet hijsen, en een definitief einde aan de beschietingen kwam.¹⁷

Opnieuw meldde zich een Japanse delegatie. Dit keer aan boord van de *Euryalus*. Zij hadden voor iedere commandant een brief bij zich. In het schrijven stond dat het schieten op de geallieerde schepen in het jaar daarvoor was voorgevallen overeenkomstig de bevelen van de mikado en de shogun. De Japanners hadden er volgens eigen zeggen alles aan gedaan om met de geallieerden te overleggen, maar hadden telkens achter de feiten aan gelopen. Het enige dat de keizer nu wilde was het sluiten van vrede. Al het geschut dat zich nog in de batterijen tussen kaap Koesi-Saki aan de oostelijke ingang van de zeestraat en de stad Shimonoseki bevond zou in geallieerde handen overgaan. De Japanners beloofden te assisteren bij het ontmantelen van het geschut. Op die manier kwamen de geallieerden in het bezit van 70 bronzen kanonnen die, zoals uit de inscripties bleek, in Japan waren gegoten. Meerdere affuiten waren eveneens door Japanners vervaardigd. Kuper uitte de wens dat hij wilde dat de prins van Nagato zich aan boord van zijn schip zou melden, maar de prins liet via zijn zoon weten dat de keizer hem wegens ernstige ongehoorzaamheid huisarrest had gegeven, waardoor hij geen bewegingsvrijheid had. Kuper hoorde het relaas van de zoon van de prins aan, accepteerde de reden van afwezigheid en beschouwde de afgezanten van de prins als zijn wettelijke woordvoerders. Op 14 september kwamen de afgezanten van de prins opnieuw aan boord, waarna in aanwezigheid van de geallieerde vertegenwoordigers Kuper, Jaurès en De Man de vredesbesprekingen van start gingen. Na intensief overleg kwamen de volgende vredesvoorwaarden tot stand. De zeestraat Shimonoseki en de Japanse Binnenzee waren voortaan voor alle landen geopend. Alle schepen die behoefte hadden aan steenkool, water en levensmiddelen konden tegen redelijke betaling en naar behoefte inslaan in de stad Shimonoseki. Er mochten geen nieuwe batterijen worden gebouwd en geen geschut op oude of nieuwe fortificaties worden geplaatst. Voor het sparen van de stad Shimonoseki en de schade aan de geallieerde schepen moest een schadevergoeding worden betaald. De hoogte van de vergoeding werd bepaald door de gevolmachtigde ministers die in Edo resideerden. De geallieerden beloofden dat zij de schadeloosstelling zouden toepassen op de huidige gebeurtenissen en niet op grond van voorvallen daarvoor. De prins van Nagato bekrachtigde de vastgestelde voorwaarden en accepteerde dat het bedrag van de schadeloosstelling werd vastgesteld op 3 miljoen dollar, die in termijnen zou worden voldaan. De eerste termijn werd in 1866 door de Japanners betaald.¹⁸

¹⁸ Ibidem, 196

Zicht op Shimono-seki. Ingekleurde
albuminedruk, 1865. (Collectie
Rijksmuseum)

Het was duidelijk dat de prins van Nagato een ongekende nederlaag had geleden. Een nederlaag tegen een veel sterkere tegenstander met beter materieel. Die stevige conclusie had de Japanse delegatie aan boord van de geallieerde schepen overtuigend kunnen trekken. Terwijl zij aan boord waren, hadden de afgevaardigden de infra van de schepen goed tot zich genomen en in gedachten opgeslagen. Het vuur vanaf de geallieerde schepen was dan ook heftig geweest. De *Medusa* schoot in het eerste anderhalf uur 60 puntgranaten, 115 ronde kogels van 30 pond en acht Bourbongranaten af. De *Djambi* schoot in dezelfde tijd 54 puntgranaten, 83 ronde kogels van 30 pond en 8 Bourbongranaten van 40 centimeter richting de vijand. De *Medusa* verbruikte op de eerste dag 24 Bourbongranaten van 50 centimeter en 98 ronde kogels van 30 pond. Tijdens het landen van de troepen had de *Medusa* een barkas met een man aan boord met de stroom zien wegdrijven. De Japanners namen de sloep in beslag. Zij trokken het vaartuig op de wal en boorden er gaten in. Na de inname van de twee batterijen op Hikou-Sima werd de sloep teruggevonden en mee teruggenomen naar de *Medusa*.

Viceadmiraal Kuper eiste de man, vlag en wapens die aan boord van de sloep waren geweest terug. De Japanners retourneerden de kleren en een geweer, maar niet de opvarende die zij naar alle waarschijnlijkheid hadden gedood. De *Amsterdam* had tijdens de landing met haar kanonnen van 55 centimeter 42 succesvolle schoten afgegeven. De Engelse en Franse officieren waren zeer te spreken over het aandeel van de Nederlanders in de expeditie en brachten alle lof over aan kapitein luitenant ter zee De Man. De Engelsen en de Fransen benoemden hem respectievelijk tot ridder in de Orde of the Bath en tot commandeur van de Nationale orde van het Legion d'Honneur. De commandanten van de andere Nederlandse schepen ontvingen het officierskruis van de Nationale orde van het Legion d'Honneur. Aan geallieerde zijden sneuvelden 12 bemanningsleden, raakten 56 gewond en liepen twee schepen zware schade op. Op 16 september volgden de ondertekening van de overgave. Om de nederlaag van de Japanners compleet te maken, werden 62 kanonnen in beslag genomen en onderling verdeeld. Ook de Nederlanders kregen een aantal exemplaren in bezit. De kanonnen werden met affuit en al onder andere aan boord van de *Amsterdam* getakeld, naar Nederland getransporteerd en officieel aan de Koninklijke Marine overgedragen. Op 19 september vertrokken de Engelse en Nederlandse schepen door de Binnensee naar Yokohama. De Fransen volgden op 20 september. Het Engelse korvet *Barbarossa*, het Nederlandse fregat *Djambi* en het Franse monitor *Tancredi* bleven achter om de situatie in de gaten te houden en er op toe te zien dat de Japanners de versterking op de kust daadwerkelijk verder ontmantelden. In de collectie van het Marinemuseum in Den Helder bevindt zich een exemplaar uit die buit vanaf de *Amsterdam* onder commando van kapitein luitenant ter zee Johannes Petrus George Muller. De affuit is zoals in aangegeven vervaardigd door de Japanner Yoshikane. Op één van de wielen van de affuit kwamen bij een restauratie Japanse karakters tevoorschijn, waaruit bleek dat de affuit van Japanse makelij is. De kanonsloop is afkomstig uit Duitsland en vanuit de

Scheepsvlag van de *Djambi*,
1865. (Collectie Rijksmuseum)

Scheepsvlag van de *Medusa*, 1865.
(Collectie Rijksmuseum)

¹⁹ *Het forceren van een zeestraat. Gevecht om de straat van Shimonoseki.* Uit: *Scheepshistorie* 27 (Amsterdam, 2020), 111

fabriek van Krupp naar Japan gezonden en de affuit is met hulp van westerse adviezen door Japanners gemaakt. Een andere historische bron voor de gebeurtenissen in en rond de Straat van Shimonoseki, is de verzameling foto's die over verschillende musea, archieven, instellingen en particuliere verzamelingen is verspreid. De foto's schetsen een beeld van de gebeurtenissen in september 1864. De veroverde kanonnen staan op verschillende foto's in het middelpunt van de belangstelling en op een enkele poseert de bemanning van de *Amsterdam* met veel gevoel voor decorum apetrots rondom de Japanse trofee.¹⁹

Studioportret van de helden van
Shimonoseki. (Foto door H.F. Vekicks.
Particuliere collectie)

Document van koning Willem III
in koker en foedraal over de acties
van de *Medusa* in 1863, 1865.
(Collectie Rijksmuseum)

Mislukte maaltijd

De gebeurtenissen bij Shimonoseki werden nog vele jaren daarna herdacht. Jonkheer De Graeff van Polsbroek tekende op dat hij op 11 juli 1888, vijftwintig jaar na het forceren van de straat, naar aanleiding van deze gebeurtenis een diner bijwoonde. In eerste instantie had de jonkheer voor de eer bedankt, omdat hij bang was dat de woordenwisseling die aan boord van de *Medusa* met De Casembroot had plaatsgevonden weer zou worden opgerakeld. De Casembroot, die zich sinds 20 december 1864 bij Koninklijk Besluit ridder in de derde klasse van de Militaire Willemsorde mocht noemen, haalde hem desondanks over met de mededeling dat hij niets te vrezen had en dat slechts een select gezelschap in zijn huis aanwezig zou zijn. Uiteindelijk liep het bezoek uit op een fiasco. Na aankomst bleek dat De Casembroot zijn huis had laten versieren en dat zich in de straat ongenode gasten ophielden. Bovendien stond een aantal muzikanten voor zijn huis die uitbundig aan het musiceren waren en tot overmaat van ramp was het gezelschap dat aan de tafel zou aanzitten ook nog eens vele malen groter dan was aangekondigd. Deze onverwachte ontvangst had het humeur van De Graeff van Polsbroek zodanig aangetast, dat hij - zichtbaar geïrriteerd - een ingekorte speech aan tafel hield. Zijn gesproken woorden werden de volgende dag totaal verkeerd in de krant weergegeven, waardoor een breuk tussen De Casembroot en De Graeff van Polsbroek onafwendbaar was geworden. De verwijdering was definitief nadat De Casembroot bevestigde dat de krant de tekst juist had weergegeven. Van Polsbroek schreef: *Sedert bezochten wij elkander niet meer, ofschoon wij elkaar op straat de burgerlijke beleefdheid bewezen.*²⁰

²⁰ *Jaarboek van Jonkheer Dirk de Graeff van Polsbroek 1857-1870*, 69

Het vlaggenschip 'De Eendragt' van luitenant-admiraal Van Wassenaer-Obdam is tijdens de Slag in de Sont in een heftig gevecht verwickeld met twee Zweedse schepen. De Nederlandse schepen de 'Eendragt' en de 'Stavoren' voeren de bloedvlag op hun achtersteven: een rode vlag met een gewapende arm. Rijksmuseum, SK-A-3271, Amsterdam

JEROEN PUNT

'Nu zijn wij hier, nu moeten wij oock aen landt'

Een Nederlands hulpleger in Denemarken, 1658-1660

In 1658 dreigde het machtsevenwicht in het Oostzeegebied ernstig verstoord te worden. De Zweedse koning veroverde in een blitzkrieg bijna het gehele Deense grondgebied. Voor de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was het reden een hulpleger van in totaal 6000 man naar haar bondgenoot Denemarken te sturen. De Nederlandse troepen voorkwamen dat het laatste Deense bolwerk, de hoofdstad Kopenhagen, in Zweedse handen viel en hadden een belangrijk aandeel in de beslissende Slag bij Nyborg.

Inleiding

Na de troonsafstand van de Zweedse koningin Christina in 1654 volgde een opvolgingsstrijd om de Zweedse troon. De Poolse koning Jan II Casimir, oorspronkelijk afkomstig uit het Zweedse vorstehuis Vasa, maakte aanspraak op de Zweedse troon. Voor de troonpretendent Karel X Gustaaf vormde dit de aanleiding om de Tweede Noordse oorlog (1655-1660) te beginnen. De jonge Zweedse koning was ambitieus en probeerde zijn invloedssfeer in het Oostzeegebied uit te breiden. Al snel bemoeiden ook de Denen zich met het conflict en kwamen beide landen lijnrecht tegenover elkaar te staan. Het Zweedse leger was in de beginfase van de oorlog erg succesvol en liep de Denen volledig onder de voet. Door de extreem strenge winter van 1657-'58 was de Deense vloot niet meer in staat om de grote eilanden Funen en Seeland te verdedigen. De Zweden wisten over het ijs de eilanden te bereiken. Voor de Denen zag de situatie er niet rooskleurig uit. De Vrede van Roskilde, gesloten op 26 februari 1658, wist erger te voorkomen. Het resultaat was wel dat de Denen grote delen van hun grondgebied moesten afstaan aan erfvijand Zweden.¹

¹ M. Thernøe, 'Slaget ved Nyborg. Karl X Gustavs sidste krig på Fyn', in: *Fynske Årbøger* (2009) 5-6

Al na een half jaar verbrak de Zweedse koning het vredesverdrag en viel hij Denemarken opnieuw binnen. Gelukkig voor de Denen hadden zij in 1649 een verdrag gesloten met de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, waarbij de landen afgesproken hadden om elkaar te ondersteunen bij een vijandelijke aanval. De Republiek was volgens deze afspraak verplicht om een hulpleger van 6000 manschappen te sturen.² De Zweedse koning wist dat hij snel moest handelen, voordat de Nederlanders de Denen te hulp zouden schieten. Het Zweedse leger liep in sneltreinvaart het hele land onder de voet en hoopte met een kortstondig beleg van Kopenhagen de verovering van Denemarken compleet te maken. De Denen boden echter fel verzet en Karel X Gustaaf zag tot zijn ongenoegen dat het beleg te lang ging duren. Inmiddels was wel de doorgang naar het Oostzeegebied, de Sont, volledig in Zweedse handen gevallen. Het machtsevenwicht in het Oostzeegebied was daarmee verdwenen en dit was zeer nadelig voor de Nederlandse handelsbelangen in het Oostzeegebied. Daarom vormde dit het moment om over te gaan tot het sturen van een eerste hulpleger. Later zouden er nog twee volgen.

² F. J. G. Ten Raa en F. de Bas, *Het Staatse leger 1568-1795*, Deel V, (Breda 1921) 81

Ondanks de aanzienlijke omvang van deze Nederlandse hulplegers is er over hun aandeel in de strijd weinig informatie terug te vinden. Alle aandacht ging in die tijd uit naar het Nederlandse optreden ter zee onder leiding van de zeehelden Jacob van Wassenaer-Obdam en Michiel de Ruyter. De aanvoerders van de hulplegers, Eustachius Puchler en William Killegrew, haalden het niet bij de naam en faam van hun maritieme collega's. Toch was het dankzij hun optreden dat Kopenhagen tijdens het Zweedse beleg stand hield en het Deense leger de beslissende slag bij Nyborg wist te winnen. In dit artikel laten we zien hoe deze hulplegers waren opgebouwd en wie er aan de strijd deelnamen. Tijdens dit gecombineerde optreden van landleger en vloot werd ervaring en inspiratie opgedaan voor latere operaties tegen

de Engelsen. De amfibische landing op de Deense kust leidde mede tot de oprichting van het Regiment der Marine – de voorloper van het huidige Korps Mariniers – en droeg bij aan de latere landing bij Chatham in Engeland.

Deze Zweedse vlag werd buitgemaakt door luitenant-admiraal Van Wassenaer-Obdam tijdens de Slag in de Sont. Rijksmuseum, NG-MC-1889-83-24, Amsterdam

Het eerste hulpleger

Eind september 1658 vertrok er een vloot van ruim 2200 soldaten en 30 oorlogsschepen onder leiding van luitenant-admiraal Jacob van Wassenaer-Obdam richting Denemarken. De Nederlandse schepen werden bij de zeestraat tussen Helsingør en Kronborg opgewacht door de Zweedse oorlogsvloot. Op 29 oktober kwam het tot een grote zeeslag. De slag werd gewonnen door de Nederlanders, maar in de strijd verloren zij de vice-admiralen Witte de With en Pieter Florisz.

Een paar jaar eerder was men gestart met een ingrijpende professionalisering van de vloot. Bij het landleger was deze ontwikkeling al onder prins Maurits en graaf Willem Lodewijk van Nassau in de jaren '90 van de zestiende eeuw ingezet. Als ruggengraat van het leger diende vanaf dat moment een vaste groep goed getrainde en gedisciplineerde beroepssoldaten. Voor die tijd maakte het leger veelal gebruik van huurlingen, die voor een bepaalde tijd werden ingezet en vervolgens weer werden afgedankt. Het staande leger werd in de zeventiende eeuw de standaard voor alle Europese legers. Bij de vloot was het tot halverwege de zeventiende eeuw nog steeds gebruikelijk om na een oorlog schepen te verkopen. Ook werd de vloot aangevuld met bewapende koopvaardijsschepen. Deze praktijken bleken echter steeds minder te voldoen. Vanaf 1653 werden daarom ook bij de vloot veranderingen doorgevoerd. In een apart vlootprogramma werd er toegewerkt naar een staande vloot.³ Een goed voorbeeld daarvan is het recent gevonden en geïdentificeerde scheepswrak van de Klein Hollandia. Deze oorlogsbodem liep begin 1654 van stapel. Het schip maakte deel uit van de vloot van Van Wassenaer-Obdam en nam deel aan de Slag bij de Sont.⁴

Na de zeeslag moesten de Zweden machteloos toekijken hoe de Nederlanders het belegerde Kopenhagen voorzagen van versterkingen en levensmiddelen. Ondanks het feit dat de Deense hoofdstad op land nog steeds door de Zweden werd belegerd, kon het eerste Nederlandse hulpleger zonder noemenswaardige problemen in de haven van Kopenhagen ontschepen. Als aanvoerder van dit hulpleger was gekozen voor kolonel Eustachius Puchler. Deze oudgediende had een lange staat van dienst binnen het Staatse leger en waarschijnlijk koos men – ondanks zijn relatief hoge leeftijd – bewust voor een officier met ruime gevechtservaring.⁵ Tijdens de Tachtigjarige Oorlog maakte Puchler talloze wapenfeiten mee. Hij begon zijn carrière in 1621 als kapitein binnen het regiment van graaf Willem van

³ J. R. Bruijn, *Varend Verleden. De Nederlandse oorlogsvloot in de 17e en 18e eeuw* (Meppel 1998) 5

⁴ <https://mass.cultureelerfgoed.nl/klein-hollandia-1654>

⁵ W. Wijnaendts van Resandt, 'Puchler', in: *De Nederlandse Leeuw*, jaargang 39 (1921) 95-96

Tijdens de Eerste Engelse Zeeoorlog (1652-1655) werd een nieuw vlootprogramma uitgerold. De 'Eendragt' liep in 1655 van stapel. Het was een van de schepen die in 1658 het eerste hulpleger naar Denemarken vervoerde en de Zweedse vloot tijdens de Slag in de Sont versloeg. Rijksmuseum, NG-1054, Amsterdam

⁶ Ten Raa, *Het Staatse leger*, deel V

⁷ Ten Raa, *Het Staatse leger*, deel V, 96

⁸ Ten Raa, *Het Staatse leger*, deel V, 83-84

Nassau-Siegen. Zes jaar later werd hij bevorderd tot majoor en in 1630 tot luitenant-kolonel. Na het overlijden van Willem van Nassau in 1642 volgde Puchler hem op als kolonel van het regiment.⁶ Puchler mocht tijdens de duur van de expeditie in Denemarken de titel 'kolonel-generaal' dragen. Als zijn rechterhand werd majoor Jan van Santen aangesteld met de tijdelijke titel van 'majoor-generaal'.⁷ Beide officieren voerden vanuit Kopenhagen het bevel over alle Nederlandse troepen in Denemarken.

Puchlers hulpleger van 2200 man bestond uit drie regimenten van 38 compagnieën. De sterkte van deze compagnieën was als volgt: twee compagnieën van 100 man, veertien compagnieën van 65 man en 22 compagnieën van 50 man. Onder Puchler vielen de hoofdofficieren luitenant-kolonel Arent Jurrien van Haersolte, luitenant-kolonel Louis de Maulde de Mansart, luitenant-kolonel Pierre de Perponcher Maisonneuve, majoor Johan van Ingen Nieulant, majoor Aymé Carré des Ombres en majoor Ferdinand Cary. De troepen waren bestemd om een belegerde stad in nood te helpen en daarom reisden ook de militair ingenieurs Pyrius Cool en Frederik Mennicker mee. Het hulpleger voerde daarnaast ook 40.000 pond buskruit, 40.000 pond kogels, 80.000 pond lont, 1000 spaden, 500 schoppen, 200 houwe- len, 200 pieken en 200 bijlen met zich mee.⁸ Mede door deze extra versterkingen konden de Denen het Zweedse beleg weerstaan.

De Zweden deden in februari 1659 nog een ultieme poging om de Deense hoofdstad in te nemen. Door de strenge vorst waren op dat moment de stadsgrachten, havens en rede van de stad dichtgevroren. Op 9 februari werd een eerste Zweedse aanval uitgevoerd, waarbij de Denen een mobiele aanvalsbrug van de vijand in handen wist te krijgen. Door deze op te meten wisten de Denen dat zij het ijsvrije deel rondom de stad breder moesten

Kaart van Denemarken in de 17e eeuw. De Nederlandse vloot met het eerste hulpleger raakte in oktober 1658 bij de rode pijl slaags met de Zweedse vloot. Na de overwinning kon het Kopenhagen via zee bevoorraden en versterken. Een jaar later landde het derde hulpleger bij de groene pijl en wist het Zweedse leger tijdens de Slag bij Nyborg te verslaan. Rijksmuseum, RP-P-1939-976, Amsterdam

⁹ Ericson, Lars, *Svenska slagfält* (Stockholm 2003) 206-214

¹⁰ Rijksmuseum, RP-P-OB-81.869C, 'Tekstblad bij de plattegrond van Kopenhagen met de Hollandse vloot die de belegering van de stad door de Zweden doorbreekt, 19-21 februari 1659'.

maken, zodat de bruggen bij een volgende aanval onbruikbaar zouden zijn. De volgende dag werd er al direct koortschtig ijs gehakt door onder andere 600 Nederlandse soldaten.⁹

De hoofdaanval volgde op 11 februari, waarbij de Zweden de stad op vier verschillende plaatsen probeerden in te nemen. De meest heftige gevechten vonden plaats bij de Westerpoort, waar de Zweden vurig vochten en bijna doorbraken. De Deense burgers die daar de verdediging op zich namen stonden al op het punt om te vluchten. Zij werden gelukkig op het juiste moment bijgestaan door drie Nederlandse compagnieën, zodat de vijand werd teruggeslagen. Bij de aanval op de Oosterpoort waren de Nederlandse troepen goed voorbereid op de Zweedse aanval. Zij lieten de vijand tot dicht bij de vestingmuur komen en vuurden kanonnen geladen met schroot op hen af.¹⁰ Tijdens de slachting kwamen vele Zweedse soldaten en officieren om het leven. Ook kwamen de Zweden erachter dat hun mobiele aanvalsbu-
ruggen te kort waren. De Deense actie een dag eerder om de ijsvrije delen breder te maken, had duidelijk effect gehad. De aanval mislukte en er zat voor de Zweden niet anders op dan zich terug te trekken.

Het tweede hulpleger

Al snel werden er plannen gemaakt om een tweede hulpleger uit te rusten. Dit keer met een andere bestemming, namelijk Noorwegen. Tussen 1536 en 1814 vormden Noorwegen en Denemarken een personele unie onder de koning van Denemarken. Bij de voor de Denen smadelijke Vrede van Roskilde moesten zij de Noorse provincie Trøndelag afstaan aan de Zweedse koning. Nadat de Zweden het Verdrag van Roskilde hadden geschonden,

¹¹ C. G. Isacson, *Karl X Gustavs krig: Fälttågen i Polen, Tyskland, Baltikum, Danmark och Sverige 1655-1660* (Lund 2002) 256-258

¹² Ten Raa, *Het Staatse leger*, deel V, 88

¹³ Idem, 89

¹⁴ K. E. Frandsen, 'Polakkerne i slaget ved Nyborg' in: *Slaget ved Nyborg 1659. Historie, arkaeologi og erindring* (2009) 33-24

namen de Denen op hun beurt het initiatief om de Noorse provincie te heroveren. Op 28 september 1658 landde een kleine vloot in de nabijheid van Trondheim. Een week later stond het bevrijdingsleger voor de stadsoorten en begon de belegering van de stad. De Zweedse bezetting van Trondheim bestond uit 120 ruiters en 600 voetsoldaten. De Noorse bevolking kwam de Denen te hulp en zij wisten zelfs een Zweeds ontzettingsleger in de smalle bergpassen tegen te houden. Op 11 december 1658 gaf de stad zich over.¹¹

Op verzoek van de Deense koning waren op 25 november zes infanterie-compagnieën uit Nederland vertrokken. Het detachement van ongeveer 400 man stond onder bevel van kapitein Christoffel van Benthem. Voor het bevrijdingsleger werden 1000 musketten en 250 harquebussen meegenomen.¹² De Nederlandse troepen zijn vermoedelijk pas eind december in Trondheim gearriveerd en hebben dus geen wezenlijke bijdrage meer kunnen leveren aan de bevrijding van de stad. Wél vormden zij een welkome versterking van het stedelijke garnizoen en de omliggende fortificaties. Met de Nederlandse hulp werd de kans dat de Zweden de provincie Trøndelag zouden kunnen heroveren aanzienlijk verkleind. Van Benthem en zijn manschappen zouden nog twee jaar in de stad Trondheim vertoeven. Bij terugkomst in september 1660 bleek zelfs dat een aantal mannen was achtergebleven; deze mannen waren inmiddels getrouwd met een Noorse vrouw.¹³

Het derde hulpleger

De Republiek was niet de enige Europese mogendheid die de Deense vorst steun verleende. De Duitse keizer, de Poolse koning en de Brandenburgse keurvorst formeerden in september 1658 een groot leger van 30.000 man. Het bestond onder andere uit keizerlijke troepen onder leiding van de veldmaarschalk Raimondo Montecuccoli en een Poolse leger onder aanvoering van generaal Stefan Czarniecki. In een snel tempo viel dit leger via Noord-Duitsland het zuiden van Denemarken binnen. Binnen enkele maanden was Jutland weer onder Deense controle. Door het gebrek aan schepen lukte het niet om door te stoten naar de eilanden Funen en Seeland. Vanuit strategisch oogpunt werd ervoor gekozen om de hoofdmacht weer naar Noord-Duitsland terug te laten keren en daar de Zweden verder te bestrijden. Generaal Ernst von Eberstein, een Duitse veldheer in Deense dienst, bleef achter met vier Brandenburgse regimenten, vier keizerlijke regimenten en 2000 Poolse ruiters.¹⁴ Dit leger zou een jaar later samen met het derde Nederlandse hulpleger een beslissende rol gaan spelen tijdens de Slag bij Nyborg.

Dit derde hulpleger lag eind november 1658 klaar voor vertrek. Het had een organieke sterkte van 3214 man en stond onder leiding van kolonel William Killigrew. Deze Engelsman diende, net als Puchler, al tientallen jaren binnen het Staatse leger. Hij kwam uit een invloedrijk adellijk geslacht dat afkomstig was uit het Engelse graafschap Cornwall. Killigrew werd in 1642 luitenant-kolonel en in 1647 kolonel. Killigrews hulpleger bestond uit drie

¹⁵ Ten Raa, *Het Staatse leger*, deel V, 96

¹⁶ W. Bergsma, *Enege gedenckwerdege geschiedenissen. Kroniek van de Friese militair Poppo van Burmania uit de Tachtigjarige Oorlog* (Hilversum 2012) 145

¹⁷ Idem, 146-148

¹⁸ K. G. H. Hillingsø, 'Karl Gustav krigene 1657-58 og 1658-60. Det landmilitaere aspekt med hovedvaegt på slaget ved Nyborg 14. november 1659' in: *Slaget ved Nyborg 1659. Historie, arkeologi og erindring* (2009) 73

¹⁹ Bergsma, 149

²⁰ Frandsen, 'Polakkerne i slaget ved Nyborg', 34

regimenten met de hoofdofficieren luitenant-kolonel Walter Vane, majoor Ferdinand Cary, kolonel Adriaen Cuyck van Meteren, luitenant-kolonel Louis de Aquila, kolonel Ernst van Aylva, luitenant-kolonel Poppo van Burmania, majoor Andries Schimmelpenninck, luitenant-kolonel George Lauder en majoor Lewis Erskine.¹⁵

Het gehele detachement was al ingescheept toen het begin december streng begon te vriezen en het vertrek richting het noorden moest worden uitgesteld. Toen in maart 1659 opnieuw het sein voor vertrek werd gegeven, bleek de vloot niet op orde en volgde er opnieuw een uitstel van twee maanden. Op tien mei kon de complete vloot van 40 schepen onder bevel van vice-admiraal Michiel de Ruyter eindelijk het ruime sop kiezen.¹⁶ Ieder oorlogsschip vervoerde een infanteriecompagnie van ongeveer 65 man. De soldaten hadden een lange reis voor de boeg. Voor velen was dit de eerste en wellicht de enige keer in hun leven dat zij zo'n verre reis zouden maken. Zij zagen walvissen en maakten kennis met andere culturen en gewoonten. Het avontuur was vol gevaren, maar de soldaten die zouden terugkeren hadden genoeg verhalen om bij de haard de koude winteravonden door te komen.

Na twee weken rondde de vloot kaap Schagen en zagen de manschappen in de verte de hoge bergen van Noorwegen. Op 8 juni volgde bij het Deense eilandje Romsø een rendez-vous met de vloot van Van Wassenaer-Obdam en de Deense vloot van admiraal Jörgen Bjelke. De drie eskaders zeilden gezamenlijk richting Kopenhagen. Op het koninklijke slot Rosenborg werden de hoge officieren vereerd met een diner met de Deense koning. Ook maakten zij kennis met de Deense generaal Hans Schack. Deze ervaren veldheer voerde succesvol het opperbevel tijdens het Zweedse beleg van Kopenhagen. Schack voegde zich met Deense schepen bij de vloot van De Ruyter. Op 13 augustus werden de zeilen gehesen en werd koers gezet in noordelijke richting. Men voer van Kopenhagen langs Rügen, Rostock, Nyborg en er werd op 3 september voor enkele dagen geankerd bij de Aalborg-ger bocht.¹⁷

In september ontvingen de Deense generaals Schack en Eberstein van de Deense koning de opdracht om het eiland Funen te heroveren.¹⁸ Op vijftien september lichtte de vloot het anker en voer in zuidelijke richting. Vier dagen later werd het eiland Samsø aangedaan, waar 50 Zweedse soldaten gevangen werden genomen. Vanuit daar voeren ze naar de Noord-Duitse kust. Nadat ze Wismar en Travemünde hadden aangedaan, zetten ze koers naar de stad Kiel. In deze Noord-Duitse havenstad werden extra Deense troepen uit Sleeswijk-Holstein ingescheept.¹⁹ Schack zou met behulp van de gecombineerde Nederlands-Deense vloot een landing uitvoeren bij Nyborg aan de oostkant van Funen, terwijl Eberstein, die zich op Jutland bevond, de westzijde van het eiland zou binnenvallen. Het leger van Eberstein bestond uit 5000 Duitse en Poolse soldaten²⁰. Het leger van Schack was 6200 manschappen groot en bestond voor de ene helft uit Deense troepen, voor de andere helft uit Nederlandse infanterie.

²¹ Thernøe,

'Slaget ved Nyborg', 10

²² Dirck Sierckx, 'Togt naar het eiland Funen, nederlaag der Zweden bij Nyborg, 1659', in: *Kronijk van het Historisch Genootschap*, zevende jaargang (Utrecht 1851) 3

²³ Idem, 5

Volgens een spion van Schack zou de Zweedse hoofdmacht zich rondom Odense bevinden en zou de landing bij Nyborg daarom zonder problemen kunnen worden uitgevoerd. Tijdens het ontschepen van het landingsleger werd echter snel duidelijk dat de Deense inlichtingen verre van betrouwbaar waren.²¹ Michiel de Ruyter nam samen met Killigrew in enkele sloepen polshoogte. Door inlichtingen van drie Deense inwoners werd het de Nederlandse legerleiding duidelijk dat de gehele Zweedse hoofdmacht zich niet rondom Odense, maar rondom Nyborg bevond. Hierdoor liep de landing ernstig gevaar en die werd dan ook direct afgebroken. Een eigentijdse bron vermeldt een ruzie tussen De Ruyter en Schack, waarbij de Nederlandse admiraal als een razende tekeer ging.²² Het kan niet anders dan dat deze woordenstrijd over de falende Deense inlichtingendienst ging. Door de nieuwe en correcte informatie wist men dat er op het noorden van het eiland Funen maar weinig Zweedse troepen aanwezig waren. Daarom werd er op 30 oktober koers gezet naar een strand bij de stad Kerteminde. De Ruyter gaf de scheepskapiteins de opdracht om hun oorlogsbodems zo dicht mogelijk langs de kust te leggen. Het moment van de landing was aangebroken en de Deense en Nederlandse voetsoldaten stapten over op kleinere sloepen. Aan Schack was beloofd om de Deense troepen de eer te gunnen om als eerste voet aan wal te zetten. De Deense landing verliep echter niet vlekkeloos en daarop sprong Michiel de Ruyter zelf in een sloep. Hij spoorde de soldaten met de volgende woorden aan: 'Nu sijn wij hier, nu moeten wij oock aen landt'.²³ De aanmoediging had effect, want al snel stonden de Deense generaal Schack en kolonel Killigrew van de Nederlandse troepen tot aan hun middel in het water. De Nederlanders volgden hun aanvoerder

Detail van een kaart van de Slag bij Nyborg. De vloot van Michiel de Ruyter zette in oktober 1659 het gecombineerde Nederlandse-Deense leger aan land. Het betreft een van de vroegste afbeeldingen van een amfibische landing. Rijksmuseum, RP-P-OB-76.815A, Amsterdam

Het Nederlandse leger landt op het Deense strand en verjaagt het Zweedse leger. Rijksmuseum, RP-P-1965-179, Amsterdam

²⁴ Ibidem

²⁵ Bergsma, *Enege gedenckwerdege geschiedenissen*, 161 en 165

al snel, waarop Schack zijn Deense troepen aanspoorde met de woorden: "t is ons een eeuwige schande, wij sullen d' voortocht hebben ende d'Hollanders gaene daer al heene".²⁴ Deze milde competitie tussen de Nederlandse en de Deense troepen maakte dat de manschappen hun uiterste best deden. Na een kort maar hevig gevecht van een kwartier had het Deens-Nederlandse leger zich al meester gemaakt van het strand.

Een amfibische landing is vandaag de dag al geen sinecure, laat staan in de zeventiende eeuw. Voor een succesvolle landing moesten talloze zaken naadloos op elkaar aansluiten. De soldaten die aan deze landing deelnamen waren bovendien opgeleid als landsoldaten. In deze tijd was het echter niet ongebruikelijk om voor militaire ondernemingen soldaten uit het landleger aan de vloot toe te voegen. Zo moesten in 1664 en 1665 diverse compagnieën een percentage van hun musketiers afvaardigen om met de vloot de Engelsen te bestrijden.²⁵ Ideaal was dat niet, want deze soldaten waren gewend om manoeuvres op land uit te voeren. Het is dus ook niet verwonderlijk dat uit de verslagen blijkt dat het begin van de landing niet erg soepel

verliep. De soldaten waren helemaal niet getraind om van de grote oorlogsbodems in de kleinere sloepen over te stappen en al helemaal niet om vervolgens tot aan hun middel met volledige bewapening door het water te waden. Vooral voor de piekeniers, met hun harnessen tot aan knieën en vijf meter lange pieken, moet het een lastig karwei zijn geweest om tussen de tuigage van de schepen door te manoeuvreren.

Binnen het Nederlandse landingsleger liep een jonge kapitein rond die enkele jaren later een grote rol zou gaan spelen bij de oprichting van een specialistische eenheid van zeesoldaten. Deze Willem Joseph van Ghent werd in 1665 de eerste commandant van het nieuw opgerichte Regiment der Marine. De ervaringen die eerder waren opgedaan bij de landing bij Kerteminde, zullen zeker van pas zijn gekomen bij de vorming van het nieuwe regiment in 1665 en de later uitgevoerde epische tocht naar het Engelse Chatham in 1667.

Ondanks een aanvankelijk moeizame start bij de ontschepping verliep de landing verder volgens plan. Aan Deens-Nederlandse zijde waren er slechts vier doden te betreuren. De volgende dag begon het uitladen van de ruiterij en de duizenden paarden. Het Zweedse leger trok zich terug en na twee dagen was de stad Kerteminde in Deense handen. Het Deens-Nederlandse leger sloeg een versterkt kamp op en stuurde een boodschapper naar Eberstein. Voor hem was het bericht van de succesvolle landing het teken om zich met zijn leger van Jutland naar Funen te begeben.

De Zweedse bevelhebber op Funen, generaal Philip Sulzbach, was zich bewust van het feit dat beide legers zouden proberen zich te verenigen. Hij probeerde de legermacht van Schack in een hinderlaag te laten lopen. Het geluk was echter met de Denen, want een Deense kapelaan uit een naburig dorp wist Schack in te lichten en verijdelde hiermee de hinderlaag. Het plan van Sulzbach om de legers van Schack en Eberstein afzonderlijk in de strijd te verslaan, viel daarmee in het water.²⁶ Eberstein had zich in het westen in een versterkt kamp bij Middelfahrt gevestigd. Schack had hetzelfde gedaan in het noorden van het eiland. Sulzbach lag ondertussen met zijn hoofdmacht bij Odense en de Zweedse generaal was zonder belegeringskanonnen niet in staat om één van beide kampen aan te vallen. Hij moest met lede ogen aanzien dat voor Schack de weg naar Nyborg volledig open lag. Omdat deze stad voor de Zweedse bevoorradings essentieel was, besloot Sulzbach al de Zweedse troepen rondom Nyborg te stationeren. Voor de legers van Eberstein en Schack was dit het teken om hun kampementen op te breken en richting Odense te marcheren. De Deense veldheren troffen elkaar op de avond van 11 november. De rivaliteit die zich in het verleden tussen beide heren had afgespeeld, vlamde weer in alle hevigheid op in hun onderlinge strijd om het opperbevelhebberschap van het verenigde leger. Allebei wilden ze eerste viool spelen. De een beriep zich op zijn opdracht van de koning, de ander op zijn senioriteit. Het compromis was dat de twee veldheren elk het bevel over hun korps zouden blijven voeren en dat zij om de dag de campagne zouden leiden. Het was geen optimale oplossing, maar

²⁶ Thernøe, 'Slaget ved Nyborg', 11

De slagopstelling tijdens de veldslag bij Nyborg. De Zweedse linies (gele blokken) staat noordelijk opgesteld. Het gecombineerde Nederlandse-Deense leger (rood/ blauw) staat zuidelijk gepositioneerd. De ruim 3.000 Nederlandse soldaten staan in het centrum onder de blauwe infanterieblokken 5, 6 en 7 weergegeven. Nationale Bibliotheek Denemarken, 7510848, Kopenhagen

27 Idem, 12

het zorgde er in ieder geval voor dat het leger als een eenheid op kon trekken naar Nyborg.²⁷

De Deens-Nederlandse vloot van De Ruyter was inmiddels voor anker gegaan op de rede van Nyborg. Dit belette de vijand om zich terug te trekken op Seeland. Tegelijkertijd werd daardoor de aanvoer van versterkingen en bevoorradingen verhinderd. Aangezien de vesting Nyborg in slechte staat verkeerde en een groot deel van de Zweedse troepen uit ruitery bestond, besloot de Zweedse legerleiding het geallieerde leger op open terrein te ontmoeten. De gecombineerde legers van Schack en Eberstein bestonden uit 11.000 man. Ondanks de ruime Deense numerieke meerderheid was een overwinning niet vanzelfsprekend. De Zweden hadden namelijk genoeg tijd gehad om zich in de geografische omstandigheden te verdiepen. De Zweedse troepenmacht van circa 6000 man had een positie op een heuvelrug ten westen van Nyborg ingenomen. Om bij de Zweden te komen, moest het geallieerde leger in de vallei eerst een watergang oversteken. Daarachter hadden de Zweden een aarden wal opgeworpen. De linkervleugel van de wal werd begrensd door een moeras en de rechterkant werd beschermd door dichte bossen. Zo begon de veldslag al in het nadeel van het geallieerde leger. Op 14 november om 11.00 uur barstte de strijd los. Eberstein voerde een brede frontale aanval uit, maar de Zweden wisten met een

Het voormalige slagveld bevindt zich thans in een open agrarisch landschap. Op deze plek stonden de Nederlandse troepen opgesteld voor dat ze het Zweedse leger aanvielen.

Foto: auteur

²⁸ Frandsen, 'Polakkerne i slaget ved Nyborg', 35

²⁹ Hillingsø, 'Karl Gustav krigene', 75

³⁰ J. Olsen, 'Slagmarken Om de arkeologiske undersøgelser på slagmarken ved Nyborg' in: Nyborg' in: *Slaget ved Nyborg 1659. Historie, arkæologi og erindring* (2009) 92

³¹ Bergsma, *Enege gedenkwerdege geschiedenissen*, 153

tegenaanval Ebersteins vleugel terug te dringen. De strijd duurde ruim twee uur en in deze fase van de strijd leken de Zweden zelfs de veldslag in hun voordeel te kunnen beslissen. Sulzbach streed voorin mee en wist eigenhandig de cavalerieaanvoerders Casimir Piaseczynski en Josias Breide von Rantzau uit te schakelen.²⁸

Twee paarden werden onder hem weggeschoten, maar hij liet zich daardoor niet tegenhouden. Eberstein moest zich terugtrekken en zou gevangen zijn genomen als de Nederlandse piekeniers van Van Meteren hem niet te hulp waren geschoten.²⁹ Zij wisten de Zweedse ruiteraanval koelbloedig een halt toe te roepen. Uit correspondentie van Eberstein bleek ook het belang van de andere Nederlandse regimenten tijdens de strijd: 'führte Killigrew die 3 holland. Regimenten gegen den Damm und nahm denselben nach heftigem Widerstand'.³⁰ De infanterie onder Killigrew wist de watergang en aarden wal dus te passeren en veroverde het daarachter gelegen Zweedse geschut. Het dagboek van luitenant-kolonel Poppo van Burmania vermeldt de actie kort maar krachtig: '...alwaer wij haer met curagije als leuwen aenvielen ende haer geschut vermeesterden ende sij in de vlucht sloegen'. Bij dit wapenfeit sneuvelde kapitein Erasmus Hemmema, 'die in de valleije bij het geschut doot blef'. Ook Poppo kwam er niet geheel zonder letterlijke kleerscheuren van af: 'In dese batalije werde ick selfs dwars doer de mouwe van mijn linckerarm ende ock dwars door mijn rock, die ick aen 't lijf hadde, aen mijn rechtersijde met een musquetcoegel doorschoten, sonder aen mijn vleijs te raecken'.³¹

De strijd bevond zich inmiddels in een cruciale fase, waarin een nieuwe Deense aanval werd afgeslagen door de Zweden. Een Zweedse tegenaanval werd maar nipt afgewend door het infanterieregiment van de Deense gar-

Portret van Poppo van Burmania.
Hij maakte als officier in het derde
hulpleger de Slag bij Nyborg mee. Hij
begon in 1622 zijn carrière als vaandrig
in het Staatse leger. Tijdens de Slag bij
Nyborg vocht hij als luitenant-kolonel
mee in het Friese regiment van Ernst
van Aylva. Particuliere collectie

³² Hillingsø, 'Karl Gustav krigene', 75

³³ Thernøe, 'Slaget ved Nyborg', 14

³⁴ Bergsma, *Enege gedenckwerdege geschiedenissen*, 153-154

³⁵ Recontrer= ontmoetingen

³⁶ Bergsma, *Enege gedenckwerdege geschiedenissen*, 158

de, waarbij hun aanvoerder sneuvelde. Schack schreef later: 'een uur lang hing het als een zijden draadje wie er zou winnen'.³² Twee Deense cavalerieregimenten maakten een omtrekkende beweging en vielen de Zweedse linkerflank in de rug aan.³³ Vanaf dat moment kreeg het geallieerde leger de overhand. Het grootste deel van de Zweedse infanterie werd genadeloos afgeslacht en de rest trok zich terug achter de muren van de vesting Nyborg. Na de veldslag weigerden de overlevenden zich over te geven. Een bombardement, uitgevoerd door de vloot van Michiel de Ruyter, wist de Zweden uiteindelijk op andere gedachten te brengen.

In de week na de veldslag was de overwinningroes bij het Nederlandse detachement ver te zoeken. De Deense troepen trokken de stad in en kregen een onderkomen toegewezen. De buitenlandse troepen moesten buiten de stadspoorten in de buitenlucht slapen. Zij stonden bloot aan de regen, sneeuw en wind. Etenswaar en drinken waren - zelfs voor wie het kon betalen - een schaars goed geworden. Na ruim een week kregen de Nederlanders te horen dat zij in de omliggende steden in garnizoen kwamen te liggen. Luitenant-kolonel Poppo van Burmania vertrok met de kapiteins Sybrand van Walta, Laes van Grovestins, Egbert van Entes, Reinier van Clooster en Frederik van Reede naar de stad Faaborg.³⁴ De zes andere compagnieën uit het regiment van Poppo kwamen in Odense terecht. Vermoedelijk zijn de regimenten Van Meteren en Killigrew verdeeld over de andere grote steden op Funen, zoals Kerteminde, Assens, Svendborg en Bogense. In de ogen van de manschappen was de oorlog gestreden en zij keerden het liefst zo snel mogelijk weer terug naar het vaderland. Maar zolang er geen vredesverdrag tot stand was gekomen, was de Nederlandse militaire aanwezigheid noodzakelijk.

Op 23 mei 1660 werd dan toch eindelijk de Vrede van Kopenhagen gesloten. Na een verblijf van negen maanden ontvingen de officieren begin augustus hun patent om gerepatrieerd te worden. Een maand later arriveerden de eerste schepen weer in het vaderland. Poppo besloot dit hoofdstuk in zijn dagboek met de zin: 'Ende ick ben selfs noch des awonts, nae veele utgestaene wonderlicke awenturen ende recontrer',³⁵ door Goedes genaede ende sijn merckelijcke hulpe gekoemen bij mijn I[ievelijcke] huisfrowe in mijn huis tot Leuwerden'.³⁶

Conclusie

Op zondag 14 november 1909 werd ter gelegenheid van het 250-jarig jubileum van de Slag bij Nyborg een monument onthuld. Het bestaat uit een centrale herdenkingssteen met daaromheen vier kleinere stenen. Op deze laatste stenen staan de namen van de belangrijkste aanvoerders: de Deense aanvoerders Schack, Eberstein en Ahlfeldt kregen ieder een eigen steen, de Nederlandse admiraal Michiel de Ruyter en de Deense admiraal Bjelke delen samen de vierde steen voor hun maritieme steun.

Ter gelegenheid van het 250-jarig jubileum van de Slag bij Nyborg werd op 14 november 1909 een monument opgericht. De namen van de belangrijkste Deense aanvoerders en Michiel de Ruyter worden vermeld.

De aanvoerder van het derde hulpleger, William Killigrew, was inmiddels volledig in de vergetelheid geraakt. Foto: auteur

In de geest van de tijd – het nationalisme vierde eind 19e eeuw hoogtij in Europa – is het begrijpelijk dat voornamelijk Deense aanvoerders op het monument vermeld zijn. Het geeft echter de suggestie dat het Deense leger de vijand heeft verslagen. Ruim honderd jaar later zijn we beter in staat om het geheel in de juiste context te plaatsen. We spreken niet meer van het Deense, maar van het geallieerde leger. Ondanks het feit dat het leger onder opperbevel van twee Deense veldheren stond, was het merendeel van de troepen niet Deens. Het leger van Eberstein bestond volledig uit Duitse en Poolse regimenten. In het leger van Schack mochten dan meer Denen aanwezig zijn, ook dit leger bestond voor de helft uit Nederlandse troepen. Het is dan ook beter om niet te spreken over het Deense, maar het geallieerde leger.

Zonder hulp van de Republiek en andere Europese mogendheden was Denemarken niet in staat waren geweest om zijn grondgebied te verdedigen en heroveren. Het Nederlandse aandeel bestond niet alleen uit de drie gezonden hulplegers, maar ook de aanwezigheid van twee complete oorlogsvloten in de Oostzee. De regenten in Den Haag zullen zich voornamelijk

bekommerd hebben om de torenhoge kosten van dit militaire optreden. De strijd leverde echter meer op dan alleen hoge rekeningen. Op militair gebied vonden diverse vernieuwingen plaats. Het landleger had onder prins Maurits en zijn neef graaf Willem Lodewijk in de eerste helft van de zeventiende eeuw al een professionaliseringsfase doorgemaakt: er werd een staand leger ingevoerd met goed getrainde beroeps-soldaten. Het staande leger werd in de zeventiende eeuw de nieuwe standaard voor alle Europese legers. De vloot bleef echter tot halverwege de zeventiende eeuw aangevuld worden met bewapende koopvaardijschepen. Vanaf 1653 werd ook de vloot geprofessionaliseerd: in een apart vlootprogramma werd er toegewerkt naar een staande vloot. De oprichting van een specialistische groep zeesoldaten zorgde voor een verdere modernisering van de vloot. Het gecombineerde optreden van het landleger en de vloot verliep niet op alle vlakken even soepel, maar dat was niet geheel te wijten aan de Nederlandse officieren. De amfibische operatie bleek uiteindelijk een goede proeftuin, waarin zowel Willem Joseph van Ghent als Michiel de Ruyter een rol hebben gespeeld. Samen met Johan de Witt stonden beide heren aan de basis van een nieuwe groep specialistische zeesoldaten, het Regiment de Marine – het latere Korps Mariniers. De ervaringen opgedaan in Denemarken zullen zeker ook gebruikt zijn in 1667 bij de succesvolle tocht naar Chatham, waarbij Willem van Ghent en Michiel de Ruyter de leiding hadden.

De veertien haakbussen in het Oude
Stadhuis te Hasselt. (Collectie auteur)

HENK POELARENDS

Haakbussen in Hasselt

Speurtocht naar verdwenen haakbussen

Haakbussen behoren tot de oudste vuurwapens van Nederland. Door de eeuwen heen zijn er maar enkele bewaard gebleven. Tijdens historisch onderzoek naar de grote collectie van veertien haakbussen in Hasselt ontdekte ik dat er voor 1860 zelfs twintig haakbussen in deze zaal van het Oude Stadhuis hingen. Dit was in Hasselt onbekend. Waar zijn de zes andere haakbussen dan gebleven? Is het mogelijk om de haakbussen na 160 jaar nog terug te vinden? In dit artikel doe ik verslag van een intrigerende speurtocht naar zes unieke haakbussen.

Inleiding

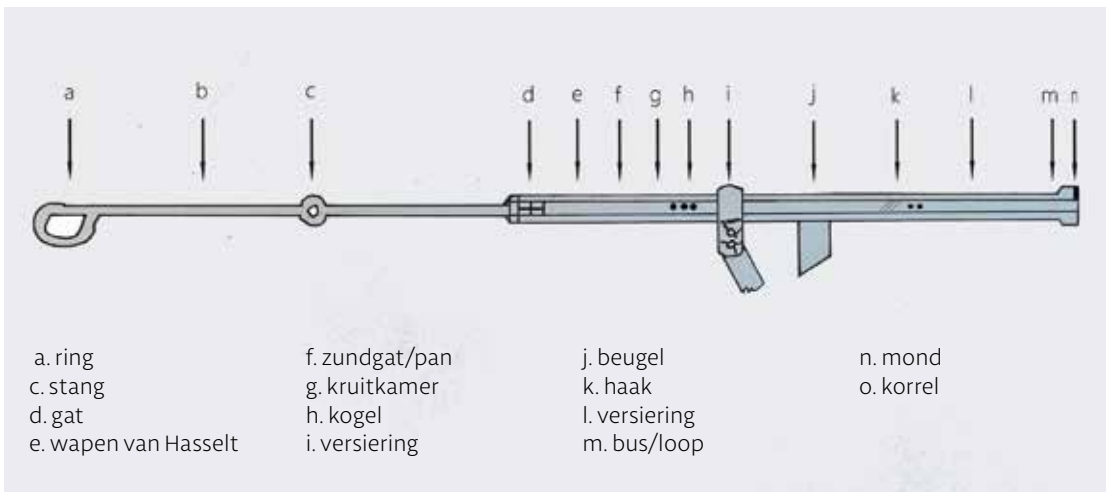
Wanneer je het Oude Stadhuis in Hasselt (Overijssel) binnenstapt en de trap op gaat naar boven, zie je op de overloop een groot aantal middeleeuwse wapens. Recht tegenover de trap staat een wapenrek met veertien haakbussen. Het lijken veertien ijzeren staken met hier en daar een gevaarlijk uitsteeksel. Als je niet bekend bent met historische wapens, ben je geneigd er snel aan voorbij te lopen; de wapens tegen de andere wanden van de ruimte zien er veel interessanter en gevaarlijker uit. Toch gaat het hier om veertien interessante, belangrijke en unieke voorwerpen uit het begin van de vuurwapengeschiedenis. Wapens uit de jaren 1400 tot 1550.

De haakbus

Onderdelen

Een haakbus is een primitief vuurwapen uit de tijd waarin men voor het eerst buskruit gaat gebruiken om daarmee kogels af te vuren. Het lijkt op een dikke ijzeren stang, maar het bestaat uit veel interessante onderdelen. Om dit verhaal een beetje te kunnen volgen, is het handig om eerst de onderdelen van de haakbus te benoemen. Ik heb de onderdelen een kleine letter gegeven.

De haakbus bestaat uit twee delen: de bus (l) ook wel loop genoemd en de stang (b) om te kunnen richten. De haak (j) zorgt ervoor dat het wapen bij het afvuren niet terugstoot. Onder de tekening worden de andere onderdelen van de haakbus benoemd.

De haakbus. (Tekening auteur)

De ontwikkeling van het zundgat.
 Boven een primitief zundgat, midden
 een vergrote opening voor het
 lontkruit, onder een zundgat met pan
 aan de zijkant van de bus.
 (Collectie auteur)

Haakbussen in Hasselt

De haakbus is een van de eerste vuurwapens. Deze worden gebruikt vanaf de viertiende eeuw. De haakbussen in Hasselt zijn hoogstwaarschijnlijk tijdens de vijftiende- of zestiende-eeuw gemaakt. De haakbussen in Hasselt hebben alle een gesmede ijzeren bus/loop met een metalen richtstang die daar een geheel mee vormt. Aan de hand van de vorm van de zundgaten is te zien hoe de ontwikkeling van de haakbus plaatsvond. De bovenste haakbus heeft een eenvoudig zundgat. De tweede haakbus heeft een zundgat waarvan de monding verbreed is om het kruit gemakkelijker in het zundgat te strooien. De derde haakbus heeft het zundgat aan de zijkant; er is een pan onder gesmeed waarin het lontkruit gestrooid kan worden.

De meeste haakbussen in Hasselt zijn waarschijnlijk gemaakt in begin van de vijftiende eeuw, zo rond de jaren 1420-1440. Ze hebben de kenmerken van een primitieve vorm zonder pan. Hasselt is dan al een kleine, maar belangrijke stad met stadrechten. Het heeft een raadhuis en zowel het Mariaconvent als de Heilige Stede trekken veel bezoekers van buiten. Hasselt is een middelpunt van houthandel en ook de ossenhandel brengt veel op. Hasselt mag zelfs zijn eigen munten slaan.

¹ J. Mooijweer en W. Coster. *Uit den ash kolk der vergetelheid. Geschiedenis van de stad Hasselt 1252-2002* (Kampen 2003), 45-54

Belegering van Hasselt

Helaas zijn de stadsrekeningen van Hasselt uit de veertiende en vijftiende eeuw verloren gegaan. Het is daarom niet na te gaan waar Hasselt de haakbussen kocht of liet maken. Wel zijn er verhalen bekend over wanneer ze gebruikt zijn. Tijdens de Hanzetijd zijn Hasselt, Zwolle, Kampen en Deventer handelssteden. Ze hebben belang bij een vrije doorvaart op de IJssel en het Zwarte Water. Regelmatig zijn er schermutselingen tussen Zwolle en Kampen waarbij Hasselt betrokken wordt. De steden raken ook betrokken bij de Gelderse oorlog tussen Karel, hertog van Gelre, en de bisschop van Utrecht. In juli 1521 doet Zwolle een aanval op Hasselt met twee oorlogsschepen vol gewapende soldaten. Ze worden door de schutterij van Hasselt vanaf de Veerpoort en de Enkpoort met haakbussen beschoten en moeten vluchten. Kampen komt Hasselt te hulp met 55 haakbussen, schutters en munitie. Ook bij de tweede en derde Zwolse aanval op Hasselt komen de haakbussen goed van pas.¹

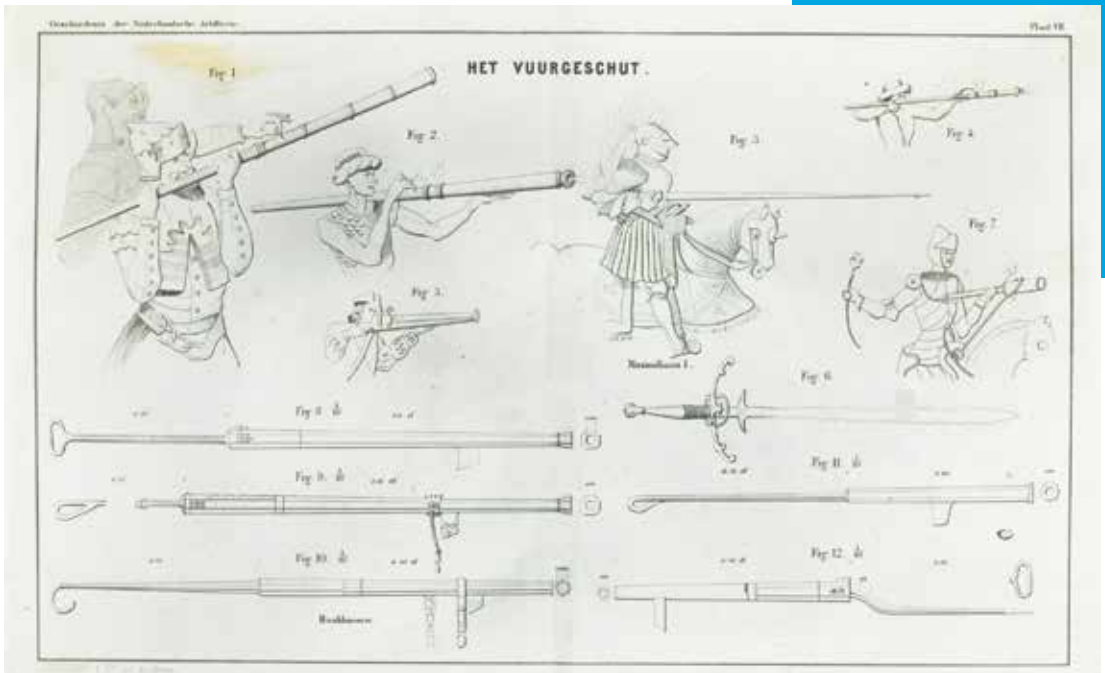
In oktober 1572, tijdens de Tachtigjarige Oorlog, levert Hasselt vier haakbussen voor de bewapening van een schip dat de vaarweg naar de Zuiderzee moet beschermen. Rond het jaar 1600 verdwijnen de haakbussen uit het leger en bij de stadsschutterij. Ze worden vervangen door onder andere de musket. In Hasselt worden de haakbussen opgeslagen in het gemeentehuis waar ze eeuwenlang aan de wand blijven hangen.

De speurtocht – Hernieuwde belangstelling voor de artillerie

Rond 1840-1850 verandert het denken over de manier van oorlogvoering. Tot 1850 was de genie het belangrijkste onderdeel van onze krijgsmacht. Het onderwater zetten van land, het bouwen van bruggen en het ondermijnen van stadswallen en dijken zijn bij uitstek zaken waar je de genie voor nodig hebt. Maar dat verandert. Rond 1850 krijgt de artillerie de hoogste prioriteit. Er komen modernere wapens, ze zijn gemakkelijker te bedienen en ze reiken verder. Dit heeft tot gevolg dat ook de interesse in oude vuurwapens toeneemt. Er worden verzamelingen aangelegd en er verschijnen tijdschriften die veel informatie geven over oude wapens. Er klinken stemmen die pleiten voor een nationaal wapenmuseum zoals die in veel landen om ons heen zijn gesticht.

F.H.W. Kuypers

Een van de mensen die in die tijd erg geïnteresseerd is in oude vuurwapens is majoor Kuypers. Hij is oud-militair en artillerieskundige. Hij schrijft artikelen over wapens en is geïnteresseerd in de ontwikkeling van de oudste vuurwapens waaronder de haakbussen. Waarschijnlijk heeft hij kennisgenomen van artikelen van Ebbing Wubben over het archief in Hasselt en wil hij meer weten van de unieke haakbussen in Hasselt. Hij is bezig met een studie over de oudste vuurwapens die in Nederland werden gebruikt.

Tekening van Kuypers met daarop vijf Hasselter haakbussen. Uit: F.H.W. Kuypers, *Het oudste vuurgeschut van Nederland*, Militaire Spectator, 1863.

² NL-ZICO, Collectie Overijssel
locatie Zwolle, 1365.3 Gemeente
Hasselt inv.nr. 216

In het najaar van 1860 schrijft hij een brief aan de burgemeester en wethouders van Hasselt met de vraag of hij de haakbussen in het stadhuis mag bestuderen met het doel om erover te publiceren in de *Militaire Spectator*, een blad dat zich sinds de jaren 30 bezighoudt met informatie over wapens, oorlogen en strijdkrachten. Het gemeentebestuur vindt dat geen probleem. Waarschijnlijk is Kuypers verschillende dagen in Hasselt geweest, maar hij laat ook voorwerpen naar zijn logeeraadres in de Diezerstraat in Zwolle komen. Zo vraagt hij in een briefje gedateerd 20 november 1860 of hij de bijzondere kogelgiertang nog een keer mag bestuderen die hij in het Hasselter archief heeft gezien.²

³ NL-ZICO, 1365.3 Gemeente
Hasselt inv.nr. 37

Kuypers heeft ook de haakbussen bekeken en zich op de hoogte gesteld van de militaire geschiedenis van Hasselt. Hij maakt zelfs uiterst gedetailleerde tekeningen van de haakbussen en voegt die toe aan zijn artikel. Pas op 27 april 1863 ontvangt het gemeentebestuur het door Kuypers geschreven artikel. Het draagt als titel: 'Het oudste vuurgeschut van Nederland'. Hij zegt het gemeentebestuur nogmaals dank voor zijn bereidwillige medewerking. De burgemeester stelt voor om het artikel ter beschikking te stellen aan alle raadsleden zodat die er kennis van kunnen nemen.³ De studie van Kuypers is erg interessant. Het geeft ons informatie over de toestand van de haakbussen zoals hij deze in 1860 in het stadhuis aantreft. Hij begint zijn verhaal met de plaats die Hasselt inneemt in de regionale geschiedenis.

Daarna beschrijft hij de plundering van Hasselt door Staatse troepen op 26 oktober 1582. Huizen worden vernield, de Heilige Stede beroofd en ook in het stadhuis is niets veilig voor de plundersaars. Maar, schrijft Kuypers, ze hebben toch iets over het hoofd gezien. Hij schrijft (vertaald naar hedendaags Nederlands):

Het is aan de valkenblik van de plundersaars blijkbaar ontgaan en aan hun roofzieke handen ontsnapt, of wat waarschijnlijker is, met minachting voorbijgezien, dat een aantal oude vuurwapens in het stof der eeuwen gehuld, zijn blijven hangen tegen een van de buitenwanden van de meer kunstig dan smaakvol versierde zaal, waarin vroeger voor de Hasselter inwoners recht werd gesproken. Te midden van een groot aantal spiesen, hellebaarden en trommels van latere tijd, worden daar nog een twintigtal haakbussen, van de meest eenvoudige en oorspronkelijke vorm, bewaard.

Dit is interessant. Kuypers beweert dat hij in 1860 twintig haakbussen in het stadhuis heeft zien hangen. Nu (2023) zijn het er nog maar veertien. Zou het mogelijk zijn om te achterhalen waar de zes haakbussen zijn gebleven en of ze uitgeleend of weggegeven zijn?

Kuypers beschrijft in zijn artikel uitvoerig de ontwikkeling en het gebruik van de haakbussen in de veertiende tot de zestiende eeuw. Er zijn duizenden haakbussen gemaakt, elke goede smid zou dat moeten kunnen. Vertwijfeld vraagt Kuypers zich af waar deze haakbussen allemaal zijn gebleven. 'We moeten ons dus niet verwonderen dat er in 1582 in Hasselt nog haakbussen met staarten waren. Dat ze er (in 1860) nog zijn moet ons meer bevreemden. De meeste steden hebben zich van die 'verroeste ballast uit die oude tijd' ontdaan'.

Hij vervolgt het artikel met een oproep om nu eindelijk in Nederland een begin te maken met een nationaal wapenmuseum, net zoals de landen rondom ons al heel lang bezitten. Veel van Nederlandse antieke wapens vindt men alleen in buitenlandse musea. Zo ligt bijvoorbeeld de wapenuitrusting van prins Maurits in Wenen. Hij doet een oproep aan iedereen, particulieren, steden en musea om een gedeelte van hun wapenuitrusting af te staan. 'De hierdoor ontstane verzameling, met orde en smaak opgesteld, kan de roem van het land, de sieraad van de hofstad worden'.

Op bladzijde 32 komt hij terug op wat hij in het stadhuis van Hasselt heeft gezien. Hij beschrijft heel gedetailleerd de verschillende haakbussen. Hij heeft ze gewogen, gemeten, met elkaar vergeleken en er tekeningen van gemaakt. De haakbussen zijn voorzien van een dikke laag geelgrijze verf waardoor bijzonderheden zoals jaartallen, het smidsteken, versieringen en opschriften voor het merendeel onleesbaar zijn. Elke haakbus draagt het stadswapen van Hasselt. Zijn conclusie is dat de meeste haakbussen uit Hasselt voor het einde van de vijftiende eeuw zijn gemaakt.⁴

Het gemeentebestuur van Hasselt ontvangt met dit artikel een waardevolle beschrijving van de unieke haakbussen waar ze dagelijks zicht op hebben.

⁴ F.H.W. Kuypers, 'Het Oudste vuurgeschut van Nederland' in *Militaire Spectator* (1863)

Ebbinge Wubben

Een van de mensen die voor het archief van de stad Hasselt van veel betekenis is geweest is de oud-burgemeester van Staphorst, Frederik Allard Ebbinge Wubben. Nadat hij dit ambt in 1852 heeft neergelegd, kan hij zich helemaal richten op de beschrijving van regionale geschiedenis. Hij is bevriend met de provinciale archivaris die hem stimuleert om onderzoek te doen in de provinciale archieven. Hij doet onderzoek in de stadsarchieven van Hasselt, Kampen en Genemuiden.

Wanneer op 17 april 1861 het Nederlands Instituut van Wetenschappen vergadert, vertelt Ebbinge Wubben daar dat hij in het Oude Stadhuis van Hasselt mooie zeldzame oude haakbussen heeft gezien: ‘eenige haakbussen van ouden en zeldzame vorm’. In de kring van historici maakt dit diepe indruk.⁵ De haakbussen zoals Ebbinge Wubben beschrijft zijn zeldzaam. Het is dan ook verrassend dat een kleine stad als Hasselt er zoveel in bezit heeft. Een commissie van historici binnen het instituut gaat ermee aan het werk. Op de jaarvergadering in 1862 van de Koninklijke Academie van Wetenschappen, zoals het instituut ondertussen wordt genoemd, rapporteert de commissie haar werkzaamheden.⁶ In een brief van 5 juli 1861 aan de burgemeester en wethouders van Hasselt zijn dezen op de hoogte gesteld van de bevindingen van Ebbinge Wubben. Ook heeft de commissie contact opgenomen met het Ministerie van Oorlog en ze kunnen het gemeentebestuur van Hasselt verzekeren, dat wanneer dit een of meer exemplaren van de oude haakbussen wil wegdoen, dat ‘de Minister van Oorlog een of meer dier stukken gaarne in dank zal ontvangen als bijdrage tot de verzameling oude vaderlandsche wapenen’. De commissie kan tijdens de vergadering niet vertellen hoe het gemeentebestuur op deze brief heeft gereageerd.

De eerste aanwijzingen

Nadat Kuypers in 1863 zijn artikel ‘Het oudste vuurgeschut van Nederland’ heeft gepubliceerd, gaat hij door met het onderzoek naar oude vuurwapens. In 1869 verschijnt een nog breedvoeriger beschrijving: ‘Geschiedenis der Nederlandsche Artillerie vanaf de vroegste tijden tot heden’.⁷ Hij beschrijft onder meer wat hij in het buitenland aan haakbussen heeft gezien en zegt daarna:

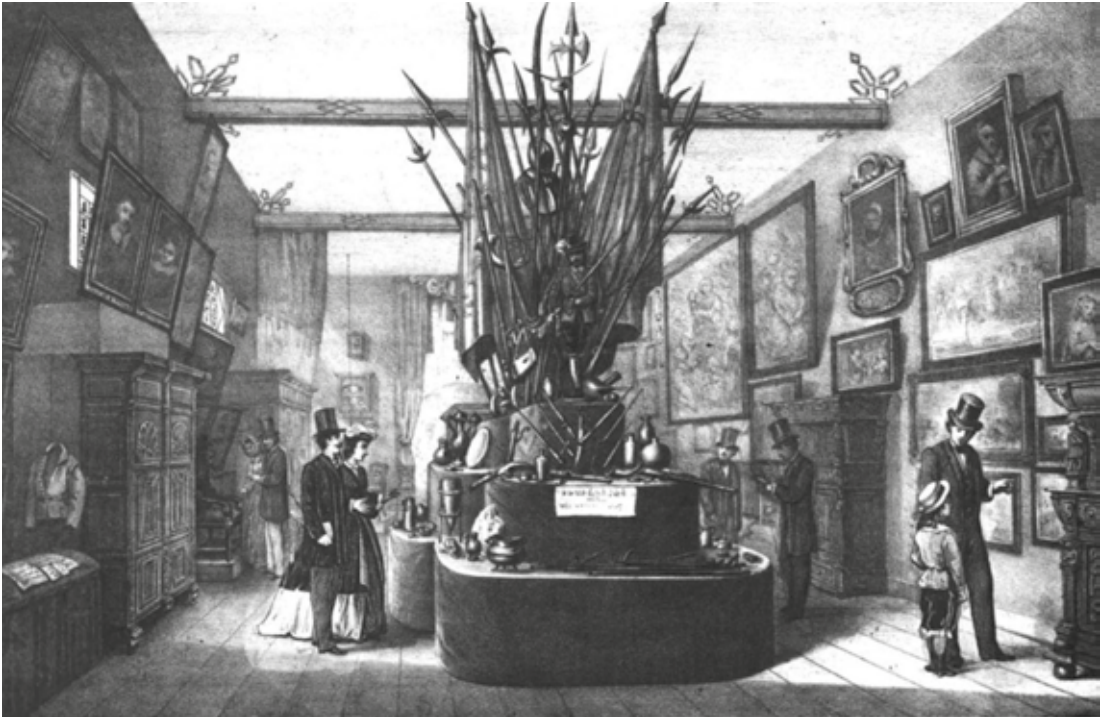
Ze stemmen volkomen overeen met die, welke nog op de raadhuisen van Hasselt en Doetinchem bewaard worden. Van de eerste (Hasselt) bezit de geweerwinkel te Delft thans een vijftal, die nu op de wapentoonstelling te Amsterdam prijken. Zij zijn dus de vertegenwoordigers van de oudste Nederlandsche vuurwapenen (...). De vijf stuks aan de Constructiewinkel te Delft afgestaan, verschillen onderling zowel in vorm en lengte als in gewicht en kaliber.

In deze korte alinea geeft Kuypers veel informatie die voor mijn zoektocht belangrijk is.

⁵ Koninklijke Academie van Wetenschappen jaarboek 1861, (Amsterdam), 106

⁶ Koninklijke Academie van Wetenschappen jaarboek 1862, (Amsterdam), 16

⁷ F.H.W. Kuypers, *Geschiedenis der Nederlandsche Artillerie* (Nijmegen 1869), 230

Tekening van de expositie in Delft
1863 met daarop de haakbussen
afkomstig uit de Geweerwinkel.
Uit: Dr. Wrap, *De tentoonstelling van
Nederlandsche oudheden te Delft*,
Delft, 1863.

⁸ Catalogus der tentoonstelling van voor Nederland belangrijke oudheden en merkwaardigheden, in de provincie Zuid-Holland voorhanden, of met betrekking tot die provincie elders bewaard, gehouden te Delft. (Delft 1863), 162

⁹ Dr. Wrap, *De tentoonstelling van Nederlandsche oudheden te Delft.* (Delft 1863)

¹⁰ NL-ZICO, 1365.3 Gemeente Hasselt inv.nr. 217

- Van de zes verdwenen Hasselter haakbussen zijn er minstens vijf bij de geweerwinkel in Delft terechtgekomen.
- In augustus 1869 zijn ze in Amsterdam tentoongesteld.
- Ergens tussen januari 1860 en augustus 1869 zijn de haakbussen uit Hasselt verdwenen.

Verder gezocht naar informatie over de Geweerwinkel in Delft, vinden we in kranten verschillende berichten dat in de maanden juli en augustus 1863 in Delft ‘De tentoonstelling van Nederlandsche Oudheden’ heeft plaatsgevonden. In de catalogus waarin alle ingebrachte stukken voor de tentoonstelling vermeld worden, staat onder nummer 3907 de inzending door de directie van de Geweerwinkel van zes haakbussen.⁸ We gaan ervan uit dat dit de haakbussen betreft die uit Hasselt afkomstig zijn.

De expositie is verspreid over zes ruimtes. In zaal twee zijn voorwerpen samengebracht die te maken hebben met de roemrijke periode van Nederland als zeemacht, en een groot aantal wapens en geschut, gebruikt in de Tachtigjarige Oorlog. Een zekere dr. Wrap heeft een beschrijving van de expositie gemaakt en deze verlichtigd met een zestal tekeningen van de verschillende zalen.⁹ En zo vinden we de haakbussen uit Hasselt weer terug in Delft.

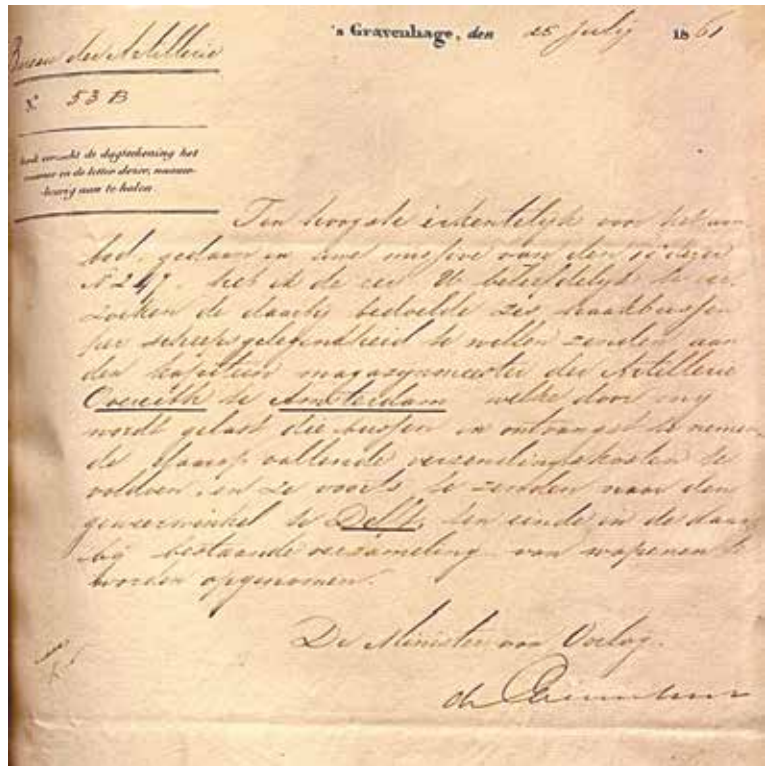
Het gemeentearchief

Met deze informatie wordt het mogelijk de zoekperiode in het oud-archief van de stad Hasselt te beperken tot de periode januari 1860 tot juli 1863. De notulenboeken van de gemeenteraad uit die periode geven geen informatie over het afstaan van de haakbussen. Helaas zijn de notulen van de tweede helft van 1861 niet meer aanwezig. Het archief van de burgemeester en wethouders met daarin alle ingekomen stukken is wel aanwezig. In dit brievenboek vinden we een brief, gedateerd 5 juli 1861, van de Koninklijke Academie van Wetenschap waarin het gemeentebestuur geïnformeerd wordt over de mogelijkheid om een of meerdere haakbussen af te staan voor een nationaal museum. Het gemeentebestuur reageert daar opmerkelijk snel op. Want we vinden in het brievenboek van de burgemeester een brief van de Minister van Oorlog gedateerd 25 juli 1861.¹⁰ Hij zegt hierin het volgende:

Ten hoogste erkentelijk voor het aanbod, gedaan in uwe missive van den 19^e dezer nr. 247, heb ik de eer U beleefdijk te verzoeken de daarbij bedoelde zes haakbussen per scheepsgelegenheid te willen zenden aan den kapitein magazijnmeester der artillerie Overreith te Amsterdam welke door mij wordt gelast die bussen in ontvangst te nemen, de daarop vallende verzendkosten te voldoen en ze voorts te zenden naar den geweerwinkel te Delft teneinde in de daar bij bestaande verzameling van wapenen te worden opgenomen.

Helaas weten we niet wat het gemeentebestuur op 19 juli heeft geschreven. We weten daardoor ook niet waarom men zo snel het besluit heeft genomen om de haakbussen af te staan. Is het snelle besluit beïnvloed door ge-

Brief van de Minister van Oorlog aan het gemeentebestuur van Hasselt waarin hij bedankt voor het aanbod van zes haakbussen. NL-ZICO 1365.3, Gemeente Hasselt, inv.nr. 217.

sprekken met Ebbinge Wubben en Kuypers en hun pleidooi om een nationaal wapenmuseum op te richten? Op 1 augustus 1861 stuurt de burgemeester een briefje naar Amsterdam met de mededeling dat de haakbussen eraan komen. De passagiers die op vrijdag 2 augustus 1861 met de beurtschipper naar Amsterdam varen, zullen vreemd hebben opgekeken toen er zes lange ijzeren staken aan boord werd genomen. Misschien hebben zij wel gedacht dat het oud ijzer was.

Op 5 augustus meldt de kapitein van de magazijnmeester der artillerie, kapitein Overreith, dat de haakbussen goed in Amsterdam zijn aangekomen. Hij zal ervoor zorgen dat de haakbussen naar Delft worden vervoerd en afgeleverd worden bij de geweerwinkel.¹¹

De Geweerwinkel wordt ook wel Constructiewinkel of Constructiewerkplaats genoemd. Het is geen winkel, maar een grote rijkswerkplaats met 150 werknemers waar bijna alles vervaardigd en gerepareerd wordt wat voor de artillerie nodig is. Daar aan de Leeuwenhoeksingel bevindt zich een modelzaal met een prachtige verzameling wapens. En daar staan vanaf dat moment de zes haakbussen uit Hasselt tussen. In het Raadhuis van Hasselt hangen aan de wand van de Schepenkamer nog maar veertien haakbussen.

Uit bovenstaande archiefstukken weten we nu dat het om zes haakbussen gaat. De directie van de Geweerwinkel weet dat het om unieke zeldzame

¹¹ NL-ZICO, 1365.3 Gemeente Hasselt inv.nr. 217

vuurwapens gaat. Daarom is men ook bereid ze op verschillende tentoonstellingen te presenteren. Eerst in Delft (1863) en zes jaar later in Amsterdam op een grote internationale wapententoonstelling, gehouden in het gebouw van Arti et Amicitiae. Onder de bezoekers zijn ook verschillende leden van de Koninklijke Familie. En ook hier schitteren de Hasselter haakbussen weer. Na afloop van de expositie gaan de haakbussen terug naar Delft.

Doorwerth

De geschiedenis gaat verder met Generaal Hoefer. Hij woont in Hattem, wordt directeur van het Provinciaal Overijssels Museum in Zwolle en is een groot verzamelaar van militaire voorwerpen, wapens, kleding, boeken enz. Hij is geen onbekende in Hasselt; hij schrijft verschillende artikelen over de geschiedenis van Hasselt. Hij is lid van de Rijkscommissie voor monumentenbeschrijving en door zijn toedoen wordt in 1907 het Oude Stadhuis in Hasselt gered en gerestaureerd. Voorafgaande aan de restauratie wordt het stadhuis leeggehaald en ondergebracht in het Provinciaal Overijssels Museum. Generaal Hoefer zorgt voor een mooi wapenrek waarin alle haakbussen hun eigen plekje hebben. In 1908 keren de veertien haakbussen terug naar Hasselt.

Twee jaar later koopt generaal Hoefer, samen met een door hem opgerichte stichting het totaal vervallen, aan de Rijn gelegen, kasteel Doorwerth. Het kasteel wordt gerestaureerd en als museum ingericht waarin Hoefer zijn hele wapenverzameling onderbrengt. Dankzij vooral de inspanningen van Hoefer wordt Kasteel Doorwerth in 1913 aangewezen als nationaal Artilleriemuseum. Nu wordt ook de verzamelingen van het artilleriedepot de Hembrug, de KMA te Breda en de Constructiewinkel in Delft hier ondergebracht. Zo verhuizen de haakbussen van Delft naar Doorwerth. Op 5 augustus 1913 wordt Doorwerth door prins Hendrik geopend. De haakbussen vinden een plek in de Torenzaal boven de kapel.

Leiden, Delft en Soesterberg

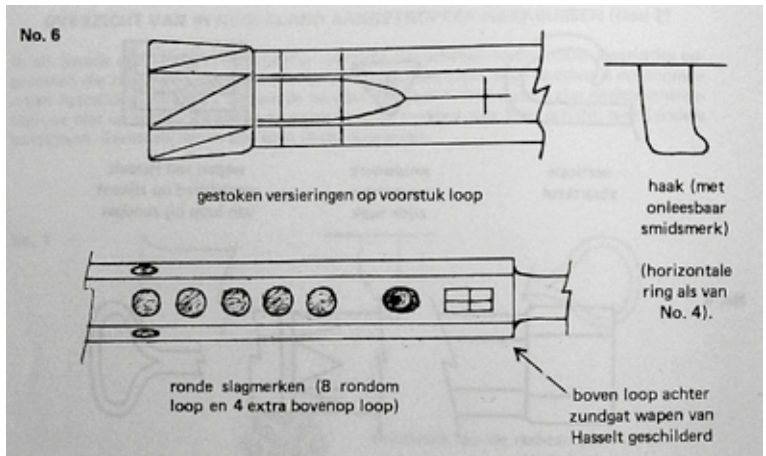
Generaal Hoefer overlijdt in 1938. Zijn opvolger, directeur Van Houten, vindt dat Doorwerth veel te klein is voor het Artilleriemuseum. Hij gaat in overleg met Defensie en deze stelt het Oude Pesthuis in Leiden beschikbaar als depot en museum. Het Pesthuis heeft in de loop der eeuwen verschillende functies gehad waaronder die van militair hospitaal en gevangenis. Maar nog voordat de verhuizing kan plaats vinden breekt de Tweede Wereldoorlog uit. In december 1940 besluit het bestuur om het hele artilleriemuseum over te brengen naar Leiden. Dit plan wordt in 1942 uitgevoerd, daarbij geholpen door de Duitse legerleiding die buitgemaakte Nederlandse legervoertuigen ter beschikking stelt voor het transport van al dit wapentuig. In 1944 wordt tijdens de slag om Arnhem kasteel Doorwerth totaal vernietigd en een grote verzameling nog aanwezige historische voorwerpen gaat verloren.¹² De grote vraag is: zijn de zes haakbussen meegegaan naar Leiden, of zijn ze vernietigd tijdens deze slag?

¹² L.P. Sloos. *Gewapend met kennis. 500 jaar militaire boekcultuur in Nederland*, zie: <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/282423>

Ir. Kempers maakte gedetailleerde tekeningen van de versieringen op de loop van de haakbus 116. Ir. Kempers, *Haakbussen uit Nederlands bezit*, 1975.

In het artilleriemuseum in kasteel Doorwerth bracht generaal Hoefer de haakbussen onder in de Torenzaal. NMM inv.nr. 00149944.

Ir. Kempers

In 1975 doet ir. Kempers een groot en ook belangrijk onderzoek naar alle in Nederland voorkomende haakbussen met een ijzeren stang. Ondanks alle naspeuringen komt Kempers in totaal in Nederland op maar dertig haakbussen: naast de veertien in Hasselt nog acht in het legermuseum te Leiden, vijf in het Rijksmuseum in Amsterdam en nog drie bij particulieren. Uit zijn artikel blijkt dat er inderdaad nog haakbussen in het Legermuseum aanwezig zijn, ook al is daarmee niet zeker dat het om de zes Hasselter haakbussen gaat die eerder in Doorwerth tentoon zijn gesteld.

Ir. Kempers komt ook in Hasselt. Hij onderzoekt elke haakbus nauwkeurig en ontdekt veel meer bijzonderheden dan Kuypers honderd jaar eerder. Van de onderdelen van elke haakbus maakt hij gedetailleerde tekeningen. Hij ziet versieringen, smidsmerken, de vorm van de monding en het eerste primitieve vizier. Hij meet van elke haakbus de lengte, het gewicht en de afstand van de haak tot de monding. Van de haakbussen die hij in Leiden vindt, noteert hij ook het nieuwe inventarisnummer dat ze daar hebben gekregen.

Interessant is wat hij schrijft over de haakbussen die hij in Leiden aantreft. Hij vergelijkt de kenmerken van de haakbussen in Hasselt, Leiden en Amsterdam met elkaar en komt een paar keer tot de conclusie dat de kenmerken van een aantal Leidse haakbussen grote overeenkomsten hebben met de haakbussen die in het oude stadhuis van Hasselt staan. Zo zijn er dezelfde smidsmerken, hebben sommige haakbussen een gat in de stang en bij andere lijken de versieringen erg op elkaar. Zijn conclusie is dat ze door dezelfde smid of in dezelfde omgeving moeten zijn gemaakt. Hij publiceert zijn bevindingen in het blad 'De Wapenverzamelaar', van welke vereniging hij voorzitter is.¹³ Zijn studie is van groot belang om de haakbussen te kunnen identificeren.

¹³ Ir. Kempers, 'Haakbussen uit Nederlands bezit', in: *De Wapenverzamelaar XIII*, 1975

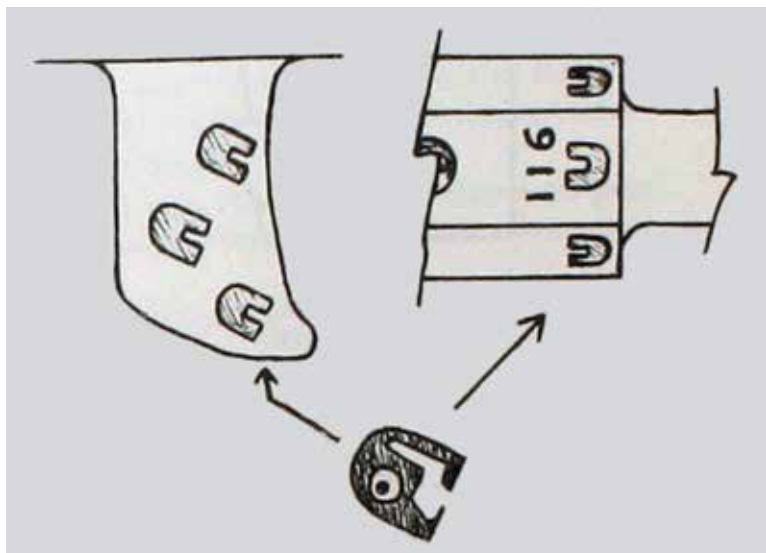
Haakbus 114. Boven de tekening van Kuypers in 1860, midden de foto van Kempers in 1975, onder de haakbus in de vitrine in het NMM-museum, inv. nr. 13225.

Haakbus 112. Boven de tekening van Kuypers in 1860, midden de foto van Kempers in 1975, onder de haakbus in het depot van het NMM, inv.nr. 13224.

Het smidsmerk op haakbus 116. Op haakbus 117 en 112 komen dezelfde symbolen voor.

Verhuizingen

In 1978 blijkt het Pesthuis in Leiden te klein en maakt men plannen om naar Delft te verhuizen. Daar wordt het Armamentarium opgeknapt en uitgebreid. Pas in 1986 vindt de daadwerkelijke verhuizing plaats. Daarmee is het verplaatsen van de haakbussen nog niet afgelopen. Er worden plannen ontwikkeld voor een nog groter Legermuseum. Dan doet zich de mogelijkheid voor om op de voormalige vliegbasis Soesterberg een nieuw museum te bouwen. In 2014 wordt het Legermuseum samengevoegd met het Militaire Luchtvaart Museum op Soesterberg. Samen vormen ze nu het Nationaal Militair Museum (NMM). En de haakbussen verhuizen mee.

De identificatie

Hoe weten we nu welke haakbussen uit Hasselt afkomstig zijn? Om de van oorsprong Hasselter haakbussen te kunnen identificeren gaan we terug naar het overzicht van ir. Kempers. Wanneer je zijn conclusies goed leest, rollen er verrassend zes haakbussen uit die daarvoor in aanmerking komen. Het gaat om de haakbussen met de Leidse nummers: 114, 117, 116, 112, 118, 119. We proberen ze in deze volgorde te identificeren. Met de door Kempers getekende details gaan we terug naar de door majoor Kuypers in Hasselt gemaakte tekeningen in 1860. Zijn er overeenkomsten te vinden tussen de haakbussen die Kuypers in 1860 in Hasselt heeft gezien en getekend en de beschrijving van Kempers van de haakbussen in Leiden?

De eerste haakbus die we gaan vergelijken springt eruit door zijn vorm: het Leidse nummer 114. Kempers heeft naast zijn beschrijving deze haakbus ook als foto in zijn artikel opgenomen. Deze haakbus herkennen we op de door Kuypers getekende plaat als de haakbus rechtsonder. Alles klopt: de lengte, de plaats van de haak, de kromme stang en het primitieve vizier ter hoogte van het zundgat. Er is maar één conclusie mogelijk: het gaat om dezelfde haakbus.

De tweede haakbus die eruit springt is het Leidse nummer 117. Deze is door Kuypers linksonder op de plaat als tweede getekend. Ook deze heeft Kempers in zijn artikel afgebeeld. We zien overeenkomsten in de lengte, de ring, maar vooral in de drie smidsmerken op de haak. De beugel zit los en is verschuifbaar. Het is duidelijk dat het om dezelfde haakbus gaat.

De derde haakbus die we kunnen identificeren is het Leidse nummer 116. Deze haakbus heeft hetzelfde smidsmerk als nummer 117. Kempers concludeert dat deze door dezelfde smid gemaakt zijn. De vierde haakbus die we kunnen identificeren is het Leidse nummer 112. Deze haakbus heeft hetzelfde smidsmerk als nummer 116 en 117 en is dus ook door dezelfde smid gemaakt. De versiering op het uiteinde van de loop komt overeen met de versiering op een haakbus die zich nu nog bevindt in het Oude Stadhuis van Hasselt en deze heeft ook een smidsmerk. Helaas is deze erg onduidelijk.

De conclusie is dat deze vier Leidse haakbussen in 1860 tot de collectie in Hasselt behoorden. Kuypers tekende twee ervan in Hasselt, de andere twee hebben dezelfde smidsmerken.

Het Nationaal Militair Museum

Met deze bevindingen neem ik contact op met het NMM in Soesterberg. Conservator J. Punt nodigt me uit om te komen kijken in het depot van het museum waar verschillende haakbussen zijn opgeslagen. We vinden in het depot haakbussen met daarop de nummers 116 (NMM 13226) en 117 (NMM 13224). Haakbus 117 is ondertussen rood geleverd. De conservator vertelt dat nummer 114 (NMM 13225) in het museum in de vitrine ligt, samen met enkele andere eeuwenoude vuurwapens.

De beschrijving van haakbus 112 voldoet aan kenmerken van een haakbus die is uitgeleend aan het Muiderslot en ligt daar waarschijnlijk in de vitrine. Een bezoek aan dit museum op een later moment geeft inderdaad uitsluitend. Op de haakbus staat inderdaad het getal 112 (NMM 014940). Daarmee zijn vier haakbussen geïdentificeerd en is hun huidige vindplaats bekend. Voor haakbus 118 en 119 ligt dat moeilijker. Deze bevinden zich niet in het depot in Soesterberg en het is niet bekend of ze zijn uitgeleend aan een museum. Deze twee haakbussen hebben duidelijke overeenkomsten met de haakbussen nummers zeven en negen uit Kempers' lijst en de wapens die zich in het Oude Stadhuis van Hasselt bevinden. Ze hebben alle een gat in de haak. Drie hebben een gestoken ringversiering op de loop. Alle hebben een horizontale ring en de haakvorm is vrijwel identiek. Drie mondingen hebben een korrel. Kempers concludeert dan ook dat ze bij elkaar horen. Om deze twee haakbussen op te sporen gaan we naar het archief van het NMM. Conservator J. Punt komt met een logboek waarin gegevens staan over de herkomst van de voorwerpen en waarin ook wordt bijgehouden welke nieuwe inventarisnummers ze eventueel hebben gekregen. Het logboek komt uit de Leidse tijd en vermeldt welke haakbussen uit Doorwerth zijn meegekomen, geeft een beschrijving van het wapen en vermeldt de inventarisnummers van Doorwerth, Leiden en Soesterberg. Opmerkelijk is allereerst de aantekening bij haakbus 116 (NMM 13226). Wanneer de haakbussen in 1942 in Leiden aankomen, worden ze in 1944 schoon gemaakt en van nieuwe nummers voorzien. Bij het schoonmaken van deze haakbus ontdekken de medewerkers dat zich in de haakbus nog kruut bevindt. Een prop papier houdt het kruut tegen. De papiersnippers zijn onderzocht en deze blijken afkomstig te zijn uit een boek dat rond 1770 is gedrukt. De titel van het Nederlandstalige boek is: 'Arabische vertellingen. Duizend en een nacht'. Nu gebruik je geen nieuw boek om daar proppen van te maken. Wanneer de haakbus voor het laatst gebruikt is, is dus onduidelijk maar het zou in de Hasselter periode geweest kunnen zijn. Ook in haakbus 112 (NMM 014940) wordt bij het schoonmaken nog een lading buskruit aangetroffen.

In het logboek zijn de nummers van haakbus 118 en 119 met rood aangegeven maar er worden geen details vermeld en ook geen nieuw NMM-num-

In de vitrine van het NMM met liggen naast elkaar een eenvoudige handbus, een Hasselter haakbus met stang en een haakbus met houten uiteinde. (Collectie auteur)

mer. Daardoor zijn deze haakbussen verder moeilijk te traceren. Wel staat er op een volgende bladzijde een merkwaardige zin '119 1977 geruild met Kempers'. De betekenis van deze aantekening is niet duidelijk.

De laatste twee

Het spoor lijkt dood te lopen. Enige tijd later komt de gedachte op om het spoor van Kempers te volgen. Wanneer Kempers inderdaad 119 door ruiling heeft verkregen, zou deze nog in zijn bezit of in het bezit van zijn erfgenamen kunnen zijn. Kempers overleed in 2006. Op mijn vraag aan een van de redactieleden van het blad Wapenfeiten of men wist waar Kempers wapenverzameling is gebleven en of tot die verzameling ook een haakbus behoorde, krijg ik al snel als antwoord dat door dhr. Prummel een haakbus is aangekocht uit de verzameling van Kempers. Nadat ik contact heb opgenomen met dhr. Prummel, wapenverzamelaar en restaurateur in Wildervank, kreeg ik het volgende verhaal.

Ir. Kempers had door zijn studie van de haakbussen goede connecties met het Leidse Legermuseum. In 1977 stelt hij een ruil voor. Hij bezit een haakbus van een type dat in het Legermuseum ontbreekt. Hij stelt voor om deze te ruilen met haakbus 119. Dat gebeurt en zo komt deze haakbus in particuliere

handen. Wanneer Kempers oud is, verkoopt hij alles van zijn verzameling behalve deze haakbus. Enige tijd na het overlijden van ir. Kempers in 2006 verkoopt zijn weduwe de haakbus aan dhr. H. Prummel. Hij bevestigt dat tussen het zundgat en de overgang van de bus naar de stang het nummer 119 staat. Haakbus 119 staat nu tussen allerlei andere wapens in een wandrek in Wildervank. Later hoorde ik dat Kempers in 1977, blijkens een briefje in het gemeentearchief, ook aan het gemeentebestuur van Hasselt heeft gevraagd of hij een van de veertien Hasselter haakbussen kon kopen. Het gemeentebestuur is daar toen niet op ingegaan.

Blijft over haakbus 118 (NMM 06870). Van conservator dhr. Punt kreeg ik de suggestie dat deze haakbus misschien in Oldebroek te vinden zou zijn. Het artilleriemuseum in Oldebroek heeft voor een zeer groot aantal jaren een haakbus te leen gekregen die enkele kenmerken van haakbus 118 bezit. Een bezoek aan dit museum bracht de oplossing. In de ruimte waar de oudste vuurwapens worden geëxposeerd liggen twee haakbussen. Nauwkeurig onderzoek bevestigt dat het inderdaad om haakbus 118 gaat. Bij het zundgat staat het onduidelijke getal 118, er zit een gat in de stang, en een gat in de haak. Op de haak is een slagmerk zichtbaar en op de monding zit een korrel. Allemaal bijzonderheden die Kempers heeft beschreven. Hiermee is ook de laatste haakbus geïdentificeerd.

Nummering Leiden	Nummering Kempers	Nummering NMM
112	17	014940
114	24	13225
116	20	13226
117	21	13224
118	23	06870
119	22	Particulier bezit

Afronding

Er blijven nog twee vragen over:

Kuypers vermeldt dat in 1860 alle haakbussen in Hasselt voorzien zijn van het wapen van de stad Hasselt. Van de zes teruggevonden haakbussen is geen enkele haakbus meer van dit wapen voorzien. Hoe kan dat?

Mijn eerste gedachte was dat Kuypers zich vergiste en dat het leek alsof alle twintig haakbussen het wapen droegen. Maar dat is te simpel en zelfs onjuist, want wanneer Kuypers haakbus 117 tekent, tekent hij ook het wapen van Hasselt op de plek waar nu het getal 117 staat. Zou het kunnen dat de wapens zo slecht zichtbaar waren dat ze later (in Doorwerth?) zijn overgeverfd. Misschien kan modern onderzoek van de verflagen hier een oplossing brengen.

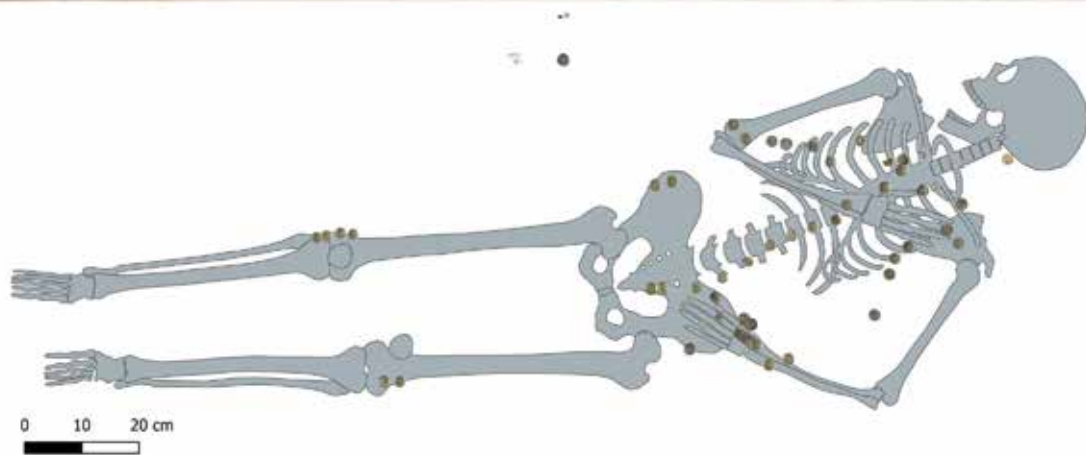
De tweede vraag is: Waarom gaf Hasselt juist deze haakbussen weg? Uit de archieven blijkt niet wat de reden is dat de burgemeester en wethouders juist deze haakbussen hebben afgestaan. Het blad *Eigen Erf* besteedt in 1941 een dubbele pagina aan de historie van het Oude Stadhuis in Hasselt. Natuurlijk komen de unieke haakbussen ter sprake. Daarvan zegt de redacteur:

Ook vinden we hier de voorloper van de mitrailleur, het is een soort draagbaar kanon, dat overeenkwam met een uitgebreid geweer. De Staten hadden deze wapenen bekostigd, maar dat er nu nog enkele daarvan hier staan, is te danken aan de nalatigheid van het voorgeslacht. Men vergat ze eenvoudig terug te sturen.

Deze redacteur weet niet dat er al zes exemplaren zijn teruggestuurd. Misschien herinnert het Hasselter gemeentebestuur zich in 1861 deze overeenkomst met de Staten wel en is toen hun belofte om ze aan de Staat terug te geven ingelost.

De speurtocht ten einde

De speurtocht levert op dat we nu weten dat in 1861 zes haakbussen uit de collectie Hasselt zijn overgedragen aan de Geweerwinkel in Delft. Ze zijn tentoongesteld op exposities in Delft (1863) en Amsterdam (1869). Ze vonden een plek in het Artilleriemuseum in Doorwerth en het Legermuseum in Leiden en Delft. Vijf haakbussen horen nu bij de collectie van het Nationaal Militair Museum in Soesterberg. Een haakbus is in particuliere handen. Zes haakbussen hebben nu een verhaal gekregen dat teruggaat tot in de vijftiende eeuw. Ze hebben bijgedragen aan de verdediging van Hasselt, zijn gebruikt in de Gelderse oorlogen en in de Tachtigjarige Oorlog. En daarna zorgvuldig bewaard in het Oude Stadhuis.

De enkele soldaat gevonden bij Grote
Kaap, Botgat. (Deandra de Looff &
Open Data Provinciaal Depot voor
Archeologie Noord-Holland)

DEANDRA DE LOOFF

Gestorven voor de Republiek

Archeologische uniformreconstructie van
Bataafse soldaten uit de Frans-Bataafse tijd
(1795-1813) aan de hand van de collectie van
het NMM

Tijdens archeologisch onderzoek worden met enige regelmaat menselijke resten aangetroffen uit de Frans-Bataafse tijd. Met name het duingebied van Noord-Holland, de locatie van de Engels-Russische invasie van 1799, heeft resten van Engelse, Franse, Russische en Bataafse soldaten voortgebracht. De identificatie van de soldaten is echter problematisch gebleken. Hierbij biedt de collectie van het NMM uitkomst.

¹ Van Uythoven, G. Voortwaarts, Bataven! De Engels-Russische invasie van 1799 (Zaltbommel, 1999), 10-12

In de laatste twee decennia zijn in het duingebied van Noord-Holland de skeletresten van bijna vijftien soldaten gevonden. Vanwege de locatie en de gevonden artefacten werden deze al snel in verband gebracht met de Engels-Russische invasie van 1799, die plaats vond tijdens de Tweede Coalitie-oorlog. Deze oorlog woedde tussen de coalitie, bestaande uit Engeland en Rusland, tegen de Franse Republiek en haar bondgenoten, waaronder ook de Bataafse Republiek. Deze situatie ontstond nadat in 1795 de patriotten, gesteund door het Revolutionaire Frankrijk, stadhouder Willem V hadden verdreven naar Engeland. Dit kwam echter met een prijs: de Bataafse Republiek werden in praktijk een vazalstaat van de Franse Republiek.¹

Van de gevonden resten van soldaten zijn er op het moment vijf geïdentificeerd als Bataafse soldaten. Bij hen zijn namelijk een reeks karakteristieke knopen gevonden, die worden toegeschreven aan de Bataafse Armée. De Bataafse soldaten zijn aangetroffen in het duingebied tussen Groote Keeten en Julianadorp in 2014 en 2015.

Op vondstlocatie Grote Kaap nabij Botgat werd een enkele soldaat gevonden met 51 typische Bataafse uniformknopen. Op deze knopen werden inscripties met '3' aangetroffen. Bij vondstlocatie Drooghe Weert nabij Calantsoog werden in een ondiep graf de resten van vier soldaten aangetroffen. Hierbij zijn drie knopen met inscripties van een '3' en twee knopen met een '1' gevonden. De inscripties op de knopen gaven een belangrijke hint voor de mogelijke eenheid waartoe deze soldaten behoorden.

Voor de interpretatie hiervan komen we terecht bij het magnum opus van F.G. de Wilde, Nederlands uniformkundige en medeoprichter van de Armentaria-reeks. In zijn werk *De uniformen van het Nederlandse leger ten tijde van de Bataafse Republiek en het Koninkrijk Holland 1795-1810*, meldt hij over de uniformeringen omtrent 1795-1796:

Het jaar 1796 bracht een nadere omschrijving van de uitmonstering, waarbij kleine wijzigingen ten opzichte van die van 1795 waren aangebracht. Zo werden bijvoorbeeld de oorspronkelijke ronde opslagen gewijzigd in opslagen die door lakense patten, zogenaamde gulpen, met vijf kleine uniformknopen gesloten werden. In de meeste legers werden deze gulpen met drie knopen gesloten, zodat de hierboven beschreven opslagen zeer karakteristiek zijn voor het Bataafse leger. De knopen moesten nu voorzien zijn van het nummer van de halve brigade. De lengte van de rok moest zodanig zijn, dat de panden de grond raakten wanneer de man geknield was.²

² De Wilde, F. G. *De uniformen van het Nederlandse leger ten tijde van de Bataafse Republiek en het Koninkrijk Holland 1795-1810* (Amsterdam, 1999), 30

³ De Wilde, F. G. *De uniformen van het Nederlandse leger ten tijde van de Bataafse Republiek en het Koninkrijk Holland 1795-1810* (Amsterdam, 1999), 29

Dit zou tot de logische conclusie leiden dat de soldaten tot de 3e Halve Brigade zouden hebben toebehoord, vanwege de '3' die aangetroffen werd op de knopen en misschien één soldaat tot de 1e Halve Brigade, vanwege de knopen met een '1'. Probleem hierbij is echter dat het doorvoeren van deze wijzigingen in uitmonstering vaak flinke vertraging hadden. Daarnaast was het gebruikelijk dat elke twee jaar een nieuwe uitmonstering werd uitgegeven.³ Het is dus mogelijk dat ten tijde van de invasie van 1799 de Bataafse

⁴ Van Uythoven, G. Voortwaarts, Bataven! De Engels-Russische invasie van 1799 (Zaltbommel, 1999), 70-73

⁵ Van Uythoven, G. Voortwaarts, Bataven! De Engels-Russische invasie van 1799 (Zaltbommel, 1999), 70-73

⁶ Van der Linde, C. *Analyse van het skelet van een voormalige soldaat van de Bataafse Armee, aangetroffen ten noorden van 't Botgat* (Amsterdam, 2018), 6-10

Armée nog (gedeeltelijk) gekleed was in de oude uitmonstering. Hierdoor is het onduidelijk of het nummer op de knopen staat voor de Halve Brigade of voor het Bataljon.

Op basis van de plek waar de resten van de Bataafse soldaten zijn aangetroffen, zijn de soldaten zeer waarschijnlijk gesneuveld op de dag van de Britse Landing, oftewel de Slag bij Callantsoog op 27 augustus 1799.⁴ Wanneer we kijken naar de eenheden die deelnamen aan deze slag, en uitgaan van de interpretatie van de Halve Brigade, kan de '3' alleen staan voor het 1e Bataljon van de 3e Halve Brigade, aangezien dit bataljon het enige van de 3e Halve Brigade was dat deelnam aan de slag. Mocht de '3' echter staan voor het nummer van het bataljon, dan gaat het mogelijk om het derde bataljon van de 1e, 5e of 6e Halve Brigade. In het geval van de knopen met de '1', zou dit betekenen dat het gaat om het 3e bataljon van de 1e Halve Brigade. Mocht het echter gaan om het nummer van het bataljon, dan zou het kunnen gaan om het eerste bataljon van de 3e, 4e, 5e en 7e Halve Brigade.⁵

Vindplaats Grote Kaap nabij Botgat

Op vindplaats Grote Kaap nabij Botgat werd een enkele soldaat aangetroffen. Het skelet was compleet en in goede staat. In de buikstreek werd een musketkogel aangetroffen, waarschijnlijk de doodsoorzaak. Om de musketkogel zat een stukje stof. Bij verder onderzoek bleek het echter om een stukje leer te gaan. Waarschijnlijk is de soldaat in een riem of bandelier geraakt en is een stuk leer zijn lichaam binnengedrongen. Hier is het waarschijnlijk door het contact met de loden kogel bewaard gebleven. Opvallend is dat er geen verdere sporen van leer zijn aangetroffen. Waarschijnlijk zijn dus riemen en bandeliers weggehaald voordat de soldaat is begraven. Een andere mogelijkheid is dat deze simpelweg zijn vergaan zonder sporen achter te laten. Bij het skelet zijn meer dan veertig knopen en kledinghaken bewaard gebleven. Interessant is dat er geen andere voorwerpen werden aangetroffen. Er waren alleen verkleuringen in het zand aanwezig die mogelijk de resten van kleding of schoeisel waren. Gezien het ontbreken van sluitingen en andere metalen voorwerpen naast knopen, is het dus waarschijnlijk dat eventuele bandeliers, munitiezakken of wapens vóór de begrafenis zijn verwijderd. De fysisch-antropologische analyse bevestigde dat het skelet toebehoorde aan een man die stierf tussen 22 en 34 jaar oud. De soldaat had een lengte van ongeveer 179 tot 183 centimeter. Op basis van de slijtage van de snijtanden is het waarschijnlijk dat de soldaat ook regelmatig een pijp rookte. De sleutelbeenderen en de onderrug van de soldaat vertoonden tekenen van fysieke (over)inspanning. De skeletresten hadden ook verschillende verkleuringen, waarschijnlijk van de verschillende knopen en kledinghaken die zijn vergaan.⁶

Archeologisch vondstmateriaal

Op het lichaam werden verschillende rijen van de bovengenoemde knopen aangetroffen. Eén van de knopen, ter hoogte van het rechter sleutelbeen,

De knoop met het kettinkje gevonden ter hoogte van rechter sleutelbeen. (Open Data Provinciaal Depot voor Archeologie Noord-Holland)

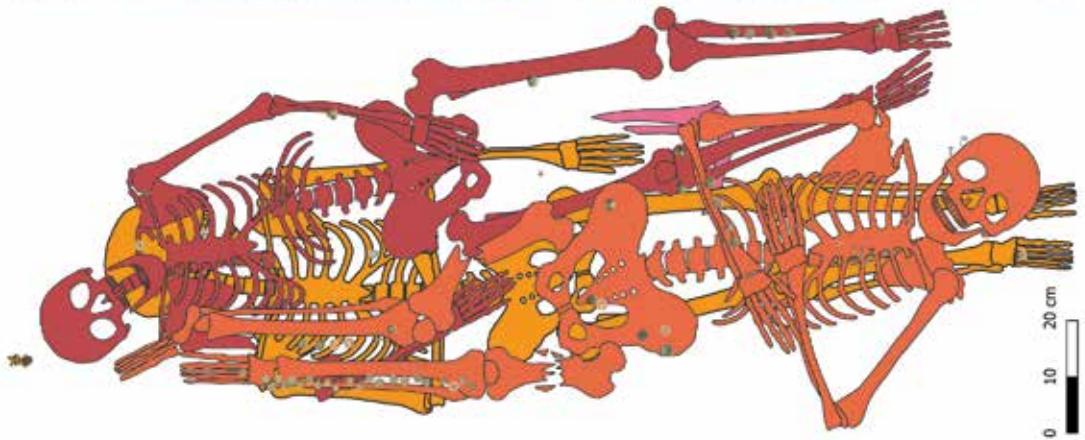
viel in het bijzonder op. Aan deze grotendeels kapotte knoop was aan het oog van de knoop een kettinkje bevestigd. Een eerdere interpretatie die werd gegeven, was dat het een prikker was om het zundgat van het musket mee schoon te maken. Dit is echter onwaarschijnlijk, aangezien het kettinkje slechts vijf centimeter lang is. Daarnaast lijkt de zogeheten 'prikker' gewoon een opgebroken schakel te zijn. Deze is ook te klein in formaat en diameter om een zundgat van een musket schoon te maken. Het is aannemelijk dat het object dat aan het kettinkje heeft gezeten, tijdens het strippen van de overleden soldaat is afgerukt waarbij het kettinkje is gebroken. Het valt op dat dit niet erg zorgvuldig is gedaan, aangezien het haakje van de ketting eigenlijk vrij makkelijk open gebogen kan worden om de ketting van de knoop los te maken. Mogelijk was dit een kettinkje waaraan bijvoorbeeld een zakhorloge werd gedragen.

Drooghe Weert nabij Callantssoog

In september 2015 werden bij de duinen van Julianadorp in een grafkuil drie op elkaar gestapelde complete skeletten gevonden. De skeletten toonden duidelijke sporen van hevig geweld. Van één skelet waren de bovenbenen verbrijzeld. Van het tweede skelet was de bovenarm eraf geschoten. Het derde skelet zat vol granaatscherven. Onder de drie skeletten werd een losse arm zonder hand gevonden. De individuen waren waarschijnlijk slachtoffers van het bombardement vanaf zee, dat werd uitgevoerd om de aanval van de Engelse soldaten op het strand te dekken.⁷

Uit het fysisch-antropologisch onderzoek werd duidelijk dat de slachtoffers waarschijnlijk tegelijkertijd zijn begraven, aangezien ze vlak boven elkaar lagen. Wat opvalt is dat de individuen met zorg in de kuil zijn geplaatst. Ze

⁷ Dautzenberg, S. (2015). 'Den Helder-Julianadorp | Duinen' In: *De archeologische kroniek van Noord-Holland* (2015), 46-47

De vier soldaten gevonden bij
Drooghe Weert nabij Callantssoog.
(Deandra de Looff & Open Data
Provinciaal Depot voor Archeologie
Noord-Holland)

⁸ Van der Linde, C. *Analyse van de slachtoffers van de Britse invasie in 1799 te Grootte Keeten* (Amsterdam, 2017), 8-9

⁹ Van der Linde, C. *Analyse van de slachtoffers van de Britse invasie in 1799 te Grootte Keeten* (Amsterdam, 2017), 8-14

¹⁰ Van der Linde, C. *Analyse van de slachtoffers van de Britse invasie in 1799 te Grootte Keeten* (Amsterdam, 2017), 8-14

¹¹ Van der Linde, C. *Analyse van de slachtoffers van de Britse invasie in 1799 te Grootte Keeten* (Amsterdam, 2017), 8-14

zijn allemaal in gestrekte positie begraven, allen met de armen op de romp of torso geplaatst. Dit laat zien dat er extra handelingen zijn verricht om de lichamen van de soldaten met zorg neer te leggen in plaats van ze simpelweg in de kuil te gooien.⁸

Individu 1

Het bovenste individu, een man, stierf op een leeftijd van tussen de 20 en 24 jaar en had een lengte van 170 centimeter. Zijn bovenbenen zijn volledig versplinterd en het middelste gedeelte van de bovenbenen ontbreekt. Hij is vermoedelijk gestorven aan de gevolgen van een granaatexplosie.⁹

Individu 2

Het tweede individu, een man, stierf tussen 26 en 35 jaar oud en had een lengte van 167,6 centimeter. Aan de voorkant van de mond zijn de tanden afgesleten tot een gat, kenmerkend voor een pijproker. Van dit individu was de rechter bovenarm versplinterd, waarschijnlijk het resultaat van een musketkogel. Ook de wervelkolom was uit anatomisch verband, net als het rechter sleutelbeen. Mogelijk is dit ook veroorzaakt door een granaatexplosie. Op één van de wervels van de onderrug zit een inkeping met mogelijk trauma veroorzaakt door een scherp voorwerp, zoals een mes, bajonet of sabel.¹⁰

Individu 3 & 4

Het derde individu, een man, stierf tussen de 20 en 27 jaar oud en had een lengte van 170 centimeter. In het veld werden verschillende stukjes metaal gevonden die het skelet bedekten, mogelijk van een granaatinslag; dit is waarschijnlijk de doodsoorzaak. Onder de drie individuen werd nog een arm aangetroffen. Opvallend genoeg ontbrak van de hand ieder spoor.¹¹

Archeologische vondstmateriaal

Een verloren oorbel?

Eén van de meest opvallende vondsten was een klein gouden object van ongeveer 2 bij 1,4 centimeter. Het heeft de vorm van een sikkelsikkel waarbij het uitsplitst naar twee strookjes met een gaatje. Het object is geïdentificeerd als een oorbel. Jammer genoeg heeft de oorbel geen duidelijke herkomst in het graf, aangezien het was aangetroffen tijdens het zoeken met een metaaldetector in de stort (de losse opgegraven grond uit de opgravingsput).

Textielresten

Eén van de meest opmerkelijke vondsten is een textielfragment bestaande uit enkele knoopsgaten. Aan het fragment zit ook nog een knoop bevestigd. Het textielfragment bestaat uit twee lagen stof die met waarschijnlijk linnen garen aan elkaar zijn genaaid. Het naaigaren is grotendeels verdwenen. Dit onder-

Mogelijke oorbel, gevonden op de vindplaats Drooghe Weert. (Open Data Provinciaal Depot voor Archeologie Noord-Holland)

Twee tekstielfragmenten, gevonden op de vindplaats Drooghe Weert. (Open Data Provinciaal Depot voor Archeologie Noord Holland)

steunt de theorie dat het mogelijk om plantaardige garen ging, vanwege het duidelijke verschil in bewaring. Voor het maken van de knoopsgaten en het aan elkaar zetten van de lagen stof zijn twee verschillende draden gebruikt. Er is een duidelijk kleur- en bewaringsverschil tussen beide, aangezien de draad van de knoopsgaten bijna volledig is verdwenen. De knoopsgaten zelf staan ongeveer twee centimeter uit elkaar. Op basis van de knoop die nog vast zit kan de breedte van de knoopsgaten op ongeveer 2,5 à 3 centimeter geschat worden. Hetzelfde type kleine platte knopen is vaker aangetroffen tijdens de opgraving, alleen waren die knopen, net als dit fragment, afkomstig uit de stort of aangetroffen tijdens het afzoeken van de opgravingsput met de metaaldetector. Hierdoor kon er geen duidelijke herkomst aan deze vondsten worden toegeschreven.

Tijdens het zoeken met de metaaldetector werd ook nog een ander tekstielfragment aangetroffen. Hierbij gaat het om een fragment met een grootte van 3,4 centimeter bij 3,5 centimeter. Het gaat om een zeer dunne wollen stof van ongeveer 24 draden per centimeter in beide richtingen. De stof is echter sterk vervilt waardoor dit niet met zekerheid bepaald kan worden. Het opvallende aan dit tekstielfragment is dat er een viertal gaatjes inzitten die overeenkomen met wat we zien op de benen knopen, die verderop worden besproken.

¹² Dautzenberg, S. 'Den Helder— Julianadorp | Duinen' In: *De archeologische kroniek van Noord-Holland* (2015), 46-47

¹³ Van der Linde, C. 'Soldaten van de Bataafse Armee in Grote Keeten van top tot teen geanalyseerd' In: *De archeologische kroniek van Noord-Holland* (2016), 126-129

Resten van een pluim?

Een andere opvallende vondst is een kluwen vezels die nabij het hoofd en nek van het middelste individu werd aangetroffen. Deze werd in eerste instantie geïnterpreteerd als een 'tresse'. Dit was een vlecht die in de nek werd gebonden met lint. In sommige gevallen werden hiervoor artificiële vlechten van dierlijk haar of wol gebruikt.¹² Bij nader onderzoek bleek het echter te gaan om de resten van een pluim of pompon. Op de bijbehorende schedel werden ook de resten van een grote metalen knoop aangetroffen, wat waarschijnlijk het bevestigingspunt was van de pluim op de hoed van de soldaat.¹³ De pluim bestond uit een kluwen van wollen garen, een aantal

¹⁴ Van der Linde, C. 'Soldaten van de Bataafse Armee in Groote Keeten van top tot teen geanalyseerd'. In: *De archeologische kroniek van Noord-Holland* (2016), 126-129

¹⁵ Dit betreft inventarisnummer 5380-46 collectie Archeologisch Depot Huis van Hilde.

¹⁶ J.B. Veenstra (red.), J.B. Veenstra, M. Rijkelijkhuizen, J. Van der Laan, M. Hendriksen & Y. van Amerongen, 'Overig vondstmateriaal'. In: *Vianen, Singellaan, Gemeente Vijfheerenlanden (Utr.). Archeologische Opgraving (protocol 4004), Steekproefrapport 2019-11/07* (Zuidhorn 2022), 113-116

¹⁷ Dit betreft inventarisnummer 5380-33 en 5380-45 collectie Archeologisch Depot Huis van Hilde

stukjes vilt en enkele koperen krammetjes. Mogelijk is het vilt afkomstig van de hoed van de soldaat. Wanneer we de resten vergelijken met bewaarde pluimen uit de collectie van het Nationaal Militair Museum komen we een aantal verschillende types tegen die daadwerkelijk van wol zijn gemaakt. De meeste pluimen zijn echter, zoals verwacht, van veren. Dit maakt de aangetroffen resten een unieke vondst.

Op het linkerscheenbeen van de eerste soldaat werd ook een reeks aan kleine knoopjes aangetroffen. Tijdens de opgraving werden ook op het rechterscheenbeen drie ronde afdrucken en een donkerbruine substantie aangetroffen. Hierbij is het vermoeden dat het gaat om de resten van een slobkous.¹⁴ Dit idee wordt ondersteund doordat van de 33 knopen er 30 van hetzelfde type en grootte zijn. Hierbij gaat het om kleine platte knopen met een aflopende rand, waarschijnlijk gemaakt van een koperlegering. Dit type knopen werd aangetroffen op beide scheenbenen. Alle knoopjes hadden een propje textiel bewaard rondom het oog. In bijna alle gevallen was dit te weinig om een goede determinatie te maken van het textiel. Alleen bij één knoop¹⁵ is genoeg bewaard gebleven om te bepalen dat het hier waarschijnlijk om een wollen weefsel gaat in een effenbinding met ca. 12 bij 12 draden per centimeter. Het feit dat bij alle knoopjes een propje textiel (vaak zelfs met twee te onderscheiden lagen) rondom het oog bewaard is gebleven, laat zien dat de knopen nog vast zaten aan het kledingstuk toen de soldaat werd begraven. Gebaseerd op de locatie in het graf zijn dit zeer waarschijnlijk de knoopjes van de slobkousen van individu 1. De andere drie knopen waren simpele benen knopen. Waarschijnlijk zijn deze knopen later als reparatie toegevoegd, aangezien ze normaliter worden gevonden bij (linnen) onderkleding.¹⁶ Metalen knopen zouden namelijk niet tegen het veelvoudige wasproces kunnen.

Kledinghaakjes en -oogjes

Ter hoogte van het borstbeen van individu 1 zijn ook drie kledinghaakjes en bijbehorende oogjes aangetroffen. Bij twee ervan is zelfs een klein stukje textiel bewaard gebleven. Dit was echter te ver vergaan om een determinatie van het textiel uit te voeren. De aanwezigheid van deze haakjes en oogjes laat zien dat de soldaat waarschijnlijk nog zijn rokjas aan had. Rond dezelfde locatie zijn namelijk ook kledinghaakjes en -oogjes aanwezig bij het bewaarde Bataafse uniform in de collectie van het Nationaal Militair Museum, wat later in detail wordt besproken. Opvallend is dat naast het hoofd van individu 1 ook een haakje en oogje zijn aangetroffen. De vraag is echter waarvoor deze waren. Mogelijk heeft dit iets te maken met het hoofddekseel dat deze soldaat heeft gedragen. Wat dit dan zou moeten zijn geweest is echter onduidelijk.

Overige vondsten

Een opvallende vondst bestaat uit twee knopen met een '1'.¹⁷ De stijl is hetzelfde als die van de uniformknopen die op het moment zijn geïdentificeerd als toebehorende aan de 3e Halve Brigade. Mogelijk gaat het hier om uni-

De resten van een pluim gevonden
boven het hoofd van individu 2 (links/
onder (Open Data Provinciaal Depot
voor Archeologie Noord-Holland)) en
rechts een voorbeeld van een wollen
pluim in de collectie van het NMM.
(098272)

formknopen die kunnen worden toegeschreven aan de 1e Halve Brigade. Het probleem is echter dat er geen duidelijk verband kan worden vastgesteld met één van de individuen. In eerste instantie leek het dat de knopen bij de losse arm (individu 4) hoorden. Wanneer we echter de locatie van de knopen vergelijken met alle soldaten valt op dat de knopen waarschijnlijk niet bij de losse arm van individu 4 horen, maar waarschijnlijk horen bij individu 2. Specifiek ter hoogte van de rechterknie en halverwege het linkerdijbeen. De knopen zijn waarschijnlijk tijdens het vergaan van het lichaam naar beneden gezakt boven op de arm van individu 4.

Net als de knopen van de slobkousen, zijn ook bij deze knopen twee lagen textiel aanwezig rondom het oog van de knoop. Dit maakt duidelijk dat de knopen nog direct contact hadden met textiel toen de soldaten werden begraven. Doordat er meerdere knopen met een '1' zijn aangetroffen, is met enige zekerheid te zeggen dat individu 2 kledingstukken heeft aangehad die mogelijk toebehoorden aan de 1e Halve Brigade of een eerste Bataljon. Tegelijkertijd, zijn er ter hoogte van het linkerscheenbeen van hetzelfde individu twee knopen aangetroffen met een '3', wat een indicator is dat de soldaat mogelijk toebehoorde aan de 3e Halve Brigade of een 3e Bataljon. Dit is een indicatie dat de soldaat óf nog een kledingstuk aanhad van zijn vorige eenheid of dat knopen van een andere eenheid zijn gebruikt voor de reparatie van de uitrusting.

¹⁸ Dit betreft inventarisnummer 5380-44 collectie Archeologisch Depot Huis van Hilde

Een andere opvallende vondst is een gladde knoop met zowel aan de voor-, zij- en achterkant textielresten. Deze knoop was waarschijnlijk met stof overtrokken.¹⁸ Gek genoeg is deze samen met één van de uniformknopen naast de rechterknie van individu 2 aangetroffen. Dit betekent dat beide knopen op de kniebroek bevestigd waren. Met name de stoffen knoop is opvallend, aangezien met stof overtrokken knopen bijna exclusief in civiele context werden gebruikt. Het feit dat deze knoop samen is gevonden met een uniformknoop met een '1' geeft aan dat tenminste één van de knopen een reparatie betreft. Aangezien er een tweede uniformknoop met een '1' is aangetroffen, is het waarschijnlijk dat de met stof beklede knoop later is aangezet nadat een andere knoop was verloren.

Verder zijn er nog een aantal benen knoopjes gevonden. Twee hiervan zijn gevonden ter hoogte van het bekken van individu 1, terwijl de andere knoop ter hoogte van het linkersleutelbeen van individu 2 is aangetroffen. Waarschijnlijk gaat het hier om de knopen van onderkleding zoals een linnen kniebroek, zoals bij individu 1, of een shirtsluiting, zoals bij individu 2.

Ter hoogte van heup van het bovenste skelet werden twee munten getroffen. De munten zijn sterk aan elkaar vast gecorrodeerd. Op de munten zijn ook enkele textielresten zichtbaar. Hier gaat het om een effen binding in waarschijnlijk wol of linnen met 12 bij 12 draden per centimeter. In de stort werd ook een andere munt aangetroffen met het opschrift 'ZEE LAN DIA' en het jaartal '1786'. Op deze munt zijn ook textielresten aangetroffen. Het gaat om een effenbinding van mogelijk wol of linnen en heeft een

¹⁹ Door levende organismen in de bodem, zoals mollen en plantenwortels, kunnen objecten zich na depositie verplaatsen.

²⁰ Dit betreft objectnummer 00091120.

²¹ Dit betreft objectnummer 050803.

²² De Wilde, F. G. *De uniformen van het Nederlandse leger ten tijde van de Bataafse Republiek en het Koninkrijk Holland 1795-1810* (Amsterdam, 1999), 30

²³ De Wilde, F. G. *De uniformen van het Nederlandse leger ten tijde van de Bataafse Republiek en het Koninkrijk Holland 1795-1810* (Amsterdam, 1999), 30-31

draaddichtheid van ongeveer 10 draden per centimeter in beide richtingen.

Als laatste zijn er nog vier musketkogels aangetroffen. Deze konden echter niet in direct verband worden gebracht met de gesneuvelde soldaten. Waarschijnlijk gaat het hier dus niet om dodelijke kogels, maar om losse ammunitie die toevallig in de kuil terecht is gekomen, bijvoorbeeld door verstuing of bioturbatie (verstoring door flora en fauna).¹⁹

Achtergrond van de reconstructies

De reconstructies zijn gebaseerd op een combinatie van verschillende informatiebronnen. Hierbij werd gebruikt gemaakt van objecten en documenten uit de collectie van het Nationaal Militair Museum. Wanneer er geen voorbeelden in de collectie aanwezig waren, zijn voorbeelden gezocht in de collecties van andere musea, zoals het National Army Museum (London).

Dit wordt vergeleken met uniformkundige bronnen, waarvan het belangrijkste het uniformenboek van F.G. de Wilde en de schetsen van J.J. Genaert zijn. De eerste geeft een gedetailleerd overzicht van de kledingvoorschriften ten tijde van de Bataafse Republiek en het Koninkrijk Holland. De tweede betreft een reeks van uniformschetsen genaamd 'Bijzondere kleding der Bataafsche troupes 1802'.²⁰ Al deze gegevens samen maken het mogelijk om een reconstructie van de soldaten te maken nadat zij waren begraven.

Het enige Bataafse uniform

In de collectie van het NMM bevindt zich op het moment slechts één uniform dat toebehoort aan de Bataafse Armée.²¹ Het uniform wordt op het moment geïdentificeerd als 5e Halve Brigade, 18e Bataljon. Er zijn echter twijfels over de precieze datering en toegeschreven eenheid van de rokjas.

Wat als eerste opvalt aan het uniform, is dat er geen duidelijke identificatie van het regiment of de Halve Brigade zichtbaar is op het uniform. Tijdens een groot gedeelte van de Bataafse Republiek werd óf het nummer van de Halve Brigade óf van het bataljon op de knopen van het uniform getoond.²² Dit uniform heeft echter alleen volledig gladde knopen. De knopen zijn ook in een verbazingwekkend goede staat. Behalve de bevestigingsknopen van de epauletten zijn het allemaal de dezelfde knopen. Mogelijk zijn de knopen dus vervangen en van een jongere datum. Dit wordt met name ondersteund door het feit dat sinds het uniformdecreet van 1796 het nummer van de Halve Brigade op de knopen moest staan. Later werd dit in 1804 veranderd naar het nummer van het bataljon.²³

Wanneer we de rokjas vergelijken met de prenten van Genaert, valt op dat de kraag en de manchetten een afwijkende rode kleur hebben in plaats van de gebruikelijke blauwe kleur. Zeer waarschijnlijk gaat het om één van de

Het enige Bataafse uniform in de collectie (050803) en links een prent van een soldaat van 6e Halve Brigade, J.J. Genaert, 1802, 00091120_027.

²⁴ De Wilde, F. G. *De uniformen van het Nederlandse leger ten tijde van de Bataafse Republiek en het Koninkrijk Holland 1795-1810* (Amsterdam, 1999), 30-31

²⁵ De Wilde, F. G. *De uniformen van het Nederlandse leger ten tijde van de Bataafse Republiek en het Koninkrijk Holland 1795-1810* (Amsterdam, 1999), 30-31

²⁶ De Wilde, F. G. *De uniformen van het Nederlandse leger ten tijde van de Bataafse Republiek en het Koninkrijk Holland 1795-1810* (Amsterdam, 1999), 30-31

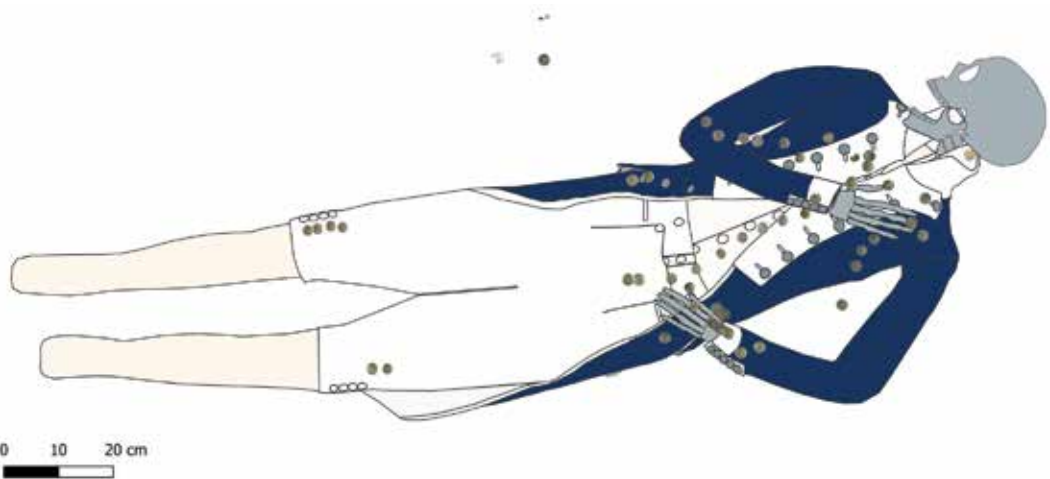
vele aanpassingen binnen de reorganisatie van 1803, waarbij ieder bataljon een zelfstandig eenheid werd. Aangezien voorheen ieder bataljon van elke Halve Brigade hetzelfde gekleed ging, was het nodig om duidelijk onderscheid tussen de zelfstandige bataljons te maken. Hierbij werden de kragen en gulpen van het voormalige 2e en 3e Bataljon van iedere Halve Brigade van een afwijkende kleur voorzien. Zo kreeg bijvoorbeeld het voormalige 2e bataljon van de 1st Halve Brigade een donkerblauwe kraag en gulpen, terwijl wit met rode biezen de kleur was van het 3e bataljon.²⁴

Ervan uitgaande dat de 6e Halve Brigade rond 1803 nog steeds dezelfde uitmonsteringskleuren heeft als voorgeschreven in het uniformdecreet van 1796, dan zou het uniform een lichtblauwe uitmonstering met witte voering en witte biezen moeten hebben. De rokjas heeft lichtblauwe borstkleppen en een witte voering, dus gaat het waarschijnlijk wel om één van de voormalige bataljons van de 6e Halve Brigade, nu het 16e, 17e, en 18e bataljon. Aangezien deze rokjas een rode kraag en gulpen heeft, is het zeer waarschijnlijk dat het dus gaat om een rokjas van het 17e of 18e bataljon. Vervolgonderzoek in de archieven van het Departement van Oorlog is nodig om uit te wijzen welk van de twee een rode kraag en gulpen heeft.

Wanneer we naar de manchetten van de rokjas kijken, valt op dat deze bestaan uit drie punten met drie knopen. Dit is opvallend, aangezien vroegere Bataafse rokjassen de kenmerkende 'Lakense patten' hadden. Dit waren rechte gulpen die met vijf kleine uniformknopen werden gesloten, karakteristiek voor het Bataafse Leger. In het uniformdecreet van 1805 werden de 'Lakense patten' echter vervangen door de driekoppige gulpen, die werden gesloten door drie knopen. Het ontbreken van de kenmerkende 'Lakense patten' en de aanwezigheid van de zogeheten 'driekop' geeft aan dat een datum van na 1805 waarschijnlijk is.²⁵

Op de achterpanden zijn twee blauwe met wit omrande hartjes aanwezig. De aanwezigheid van de hartjes geeft aan dat de drager tot de fuseliers behoorde. De aanwezigheid van de hartjes is opvallend, omdat deze slechts zeer kort zijn doorgevoerd. In het kledingdecreet van 1802 werd bepaald dat grenadiers witte granaten en fuseliers witte hartjes op de achterpanden zouden krijgen. Hiervan is echter onduidelijk van welk materiaal deze zijn gemaakt. Het kan zowel om witmetalen of uit wit laken gesneden granaten en hartjes gaan. In het uniformdecreet van 1804 werden de hartjes en granaten vervangen door het nummer van het bataljon, uit laken gesneden. Dus de achterpanden van de rokjas vallen binnen het voorschrift van 1802.²⁶

De afwijkende kleur van de kraag en gulpen geeft aan dat de rokjas waarschijnlijk onderdeel is geweest van de reorganisatie van 1803. De driekoppige vorm van de gulpen valt echter onder het uniformdecreet van 1805. De vraag is dus hoelang de afwijkende kleur van kragen en gulpen is doorgevoerd. Een andere mogelijkheid is dat de driekoppige gulpen al eerder zijn doorgevoerd. De afwijkende achterpanden zijn met name opvallend, aan-

Reconstructie van de Bataafse soldaat gevonden bij Botgat.
(Deandra de Looff & Open Data Provinciaal Depot voor Archeologie Noord-Holland)

gezien het vervangen van de hartjes door de in 1804 voorgeschreven nummers van het bataljon een relatief kleine ingreep is. Door het elkaar tegensprekende bewijs kan de datering slechts worden toegespitst tot een periode van 1802-c.1806. Hiermee moet rekening worden gehouden met de draagtijd van de jas en dat niet ieder decreet (tot op de letter) werd doorgevoerd.

De eerdergenoemde identificatie van 5e Halve Brigade 18e bataljon kan dus worden ontkracht, aangezien volgens de huidige bekende uniformdecreten het 18e bataljon vanaf 1803 als zelfstandige eenheid functioneerde. Daarnaast zou het 18e bataljon onder de 6e Halve Brigade vallen en niet de 5e Halve Brigade, uitgaande van drie bataljons per Halve Brigade.

De reconstructie van de Bataafse soldaat gevonden bij Botgat

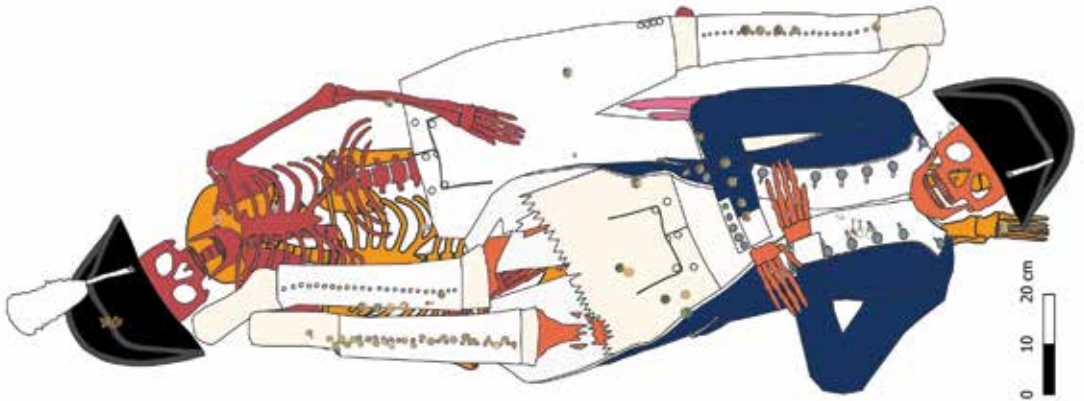
Broek, slobkousen en schoenen?

De gevonden knopen op het bekken en bij beide knieën maken het zeer waarschijnlijk dat de soldaat zijn broek nog droeg. Er zijn geen duidelijke aanwijzingen of hij zijn kousen nog droeg. Aangezien de soldaat nog wel zijn kniebroek aanhad, is het goed mogelijk dat de kousen ook nog aanwezig waren. De kousen zijn daarom opgenomen in de reconstructie. In principe zouden de kousen ook kunnen zijn meegenomen.

Interessant is dat er weinig bewijs is voor de aanwezigheid van schoeisel. Hoewel in het veld bij de voeten een merkbare verkleuring zichtbaar is, blijft daar verder niets van over in de vorm van leerresten, zelfs niet de metalen spijkers die in de zool zouden zijn bevestigd. Daarom is in de reconstructie geen schoeisel opgenomen.

Vest en rokjas

Wanneer we naar het bovenlichaam kijken zijn de sporen van een vest en een rokjas overduidelijk. De rechte rij knopen langs het borstbeen kan wor-

Reconstructietekening van de soldaten van Drooghe Weert. (Deandra de Looff & Open Data Provinciaal Depot voor Archeologie Noord-Holland)

den geïdentificeerd als de resten van een vest. Hieronder is een hemd getekend, hoewel daarvan geen sporen zijn gevonden. Het hemd maakte deel uit van de onderkleding en het is dus ondenkbaar dat een soldaat er geen zou dragen. Over zowel de linker- als de rechterzijde van de torso bevindt zich een gebogen rij knopen die overeenkomt met de decoratieve knopen op de borstkleppen van de rokjas. Tijdens de ontbinding van het lichaam is de rokjas opengevallen en zijn de knopen waarschijnlijk verschoven. Er is geen bewijs gevonden van andere uitrusting.

De reconstructie van de Bataafse soldaten van Drooghe Weert

Individu 1

Als we bovenaan beginnen met individu 1, stuiten we op een mysterieus kledinghaakje en -oogje, die naast de slaap van individu 1 zijn gevonden. Deze maakten waarschijnlijk deel uit van een soort hoofddeksel. Het probleem is echter dat volgens de uniformvoorschriften de tweekante steek universeel werd gebruikt. Daarom is het ook onduidelijk met wat voor hoofddeksel of accessoire dit kledinghaakje en -oogje te maken hebben, want bij steken in de collectie zijn dergelijke haakjes niet aangetroffen. Het blijft dus onduidelijk hoe deze onderdelen precies geïnterpreteerd moeten worden.

Zoals al gemeld, was het eerder opgevallen dat op de borst van individu 1 kledinghaken en -ogen waren aangetroffen, maar geen overeenkomstige knopen van de borstkleppen. Waarschijnlijk waren deze van een ander materiaal dan de haakjes, wat het verschil in bewaring zou kunnen verklaren. Dit idee wordt ondersteund door de knopen van de manchet op de rechteronderarm, die in slechte staat verkeren. Vanwege het ontbreken van een rij knopen over het midden van de borst is een vest bij de reconstructie weggelaten. Mogelijk zijn deze knopen vergaan of had deze soldaat zijn vest uitgelaten vanwege de hete zomerdag.²⁷

²⁷ De Britse landing vond namelijk plaats op 27 Augustus 1799 (Van Uythoven, G. Voortwaarts, *Bataven! De Engels-Russische invasie van 1799* (Zaltbommel, 1999), 70-73

Op het bekken waren enkele knopen aanwezig die niet in een duidelijk patroon lagen. Het is mogelijk dat de knopen zijn verschoven tijdens de ontbinding van het lichaam. De aanwezigheid van deze knopen geeft aan dat er een broek aanwezig was op het moment van begraven. Verrassend genoeg zijn er bij de knieën geen knopen gevonden. Waarschijnlijk heeft de granaatinslag niet alleen de bovenbenen van de soldaat weggeblazen, maar ook het deel van de broek en de knopen. De aanwezigheid van een broek wordt bevestigd doordat er op beide onderbenen een reeks kleine knopen zijn gevonden. Dit laat zien dat de soldaat zijn beenkappen (en waarschijnlijk daaronder zijn kousen) nog droeg toen hij werd begraven.

Individu 2

De reconstructie van individu 2 was lastig door het gebrek aan vondstmateriaal. Op de romp werden slechts enkele knopen gevonden. Het is mogelijk dat de soldaat tijdens de begrafenis nog een hemd droeg. Door de extreme mate van verwonding (namelijk een gebroken arm en ruggengraat) zal daar echter weinig van zijn overgebleven. De meest opvallende vondst betrof de resten van de pluim, gevonden net boven het hoofd van de soldaat. Dit betekent dat de soldaat begraven is met zijn hoed. Dit is een nogal verrassende vondst, want het betekent dat er eigenlijk twee mogelijke scenario's zijn:

- Het bovenlichaam van de soldaat is niet gestript van bezittingen. De zware verwondingen maken het aannemelijk dat er weinig overbleef van de bovenkleding van de soldaat, waardoor het niet aantrekkelijk was om deze spullen mee te nemen. Het ontbreken van knopen zou hierdoor ook verklaard kunnen worden.
- De rokjas en het vest werden verwijderd voordat de soldaat werd begraven, de hoed werd echter terug op het hoofd geplaatst. Dit idee wordt ondersteund door het ontbreken van knopen op de romp. Het is echter een onwaarschijnlijk scenario, aangezien de torso van de soldaat (en dus ook de bovenliggende kleding) flinke schade had opgelopen.

Kijkend naar het onderlichaam valt op dat alleen knopen zijn gevonden op het linkerbeen van de soldaat. Op twee van de vijf knopen stond een '3'. Op het rechterbeen werden slechts twee knopen gevonden aan weerszijden van de knie. Interessant is dat deze knopen bestonden uit een met stof bedekte knoop en een knoop met een '1'. De knopen zijn mogelijk bewijs van een kniebroek. Vreemd genoeg ontbreken echter de knopen op het bekken. Mogelijk zijn deze vergaan.

Opmerkelijk is dat er knopen met een '1' zijn gevonden voor de kniebroek, terwijl er twee knopen met een '3' zijn gevonden op de slobkousen. Dit wijst erop dat de soldaat op enig moment is overgeplaatst van een andere eenheid of de slobkousen of de kniebroek met de verkeerde knopen zelf heeft geroofd, of de verkeerde knopen heeft gebruikt om verloren knopen te vervangen.

Individu 3 & 4

Opvallend bij individuen 3 en 4 is dat er eigenlijk geen vondsten zijn gedaan die met deze soldaten in verband kunnen worden gebracht. Aanvankelijk werden wel twee knopen geassocieerd met individu 4. Pas bij nader onderzoek werd duidelijk dat de locatie van de knopen eigenlijk beter overeenkwam met de knie van individu 2. Waarschijnlijk zijn de knopen tijdens de ontbinding verder naar beneden verschoven. Het ontbreken van vondsten van individu 3 staat in sterk contrast met individuen 1 & 2. Dit leidt tot de conclusie dat individu 3 waarschijnlijk volledig gestript werd voordat de soldaat werd begraven.

Tot besluit

In dit artikel is het duidelijk geworden dat door het gebruiken van een combinatie van uniformkundige bronnen en bewaarde uniformen uit museale collecties een reconstructie gemaakt kan worden van het uniform dat een soldaat droeg ten tijde van begraving. Hierbij was het zelfs mogelijk om te achterhalen welke kledingstukken de soldaten droegen tijdens hun begraving. Dit geeft waardevolle informatie over het recyclen en hergebruik van de kleding en bezittingen van gesneuvelde kameraden.

Ook kon worden vastgesteld voor welk land en leger de soldaten vochten. Het was echter niet mogelijk om de precieze eenheid van de soldaten met zekerheid te bepalen. Hoewel er een veelvoud aan knopen met opschrift zijn aangetroffen, kon door onduidelijkheid omtrent de uniformvoorschriften, specifiek of het nummer op de knopen overeenkomt met het nummer van de halve brigade of het bataljon, niet worden bepaald. Hiervoor zal meer onderzoek in de archieven van het Departement van Oorlog moeten plaats vinden.

De intocht van Napoleon te
Amsterdam, Olieverfschilderij,
Mattheus Ignatius van Bree,
Amsterdam, 1812-1813. (Amsterdam
Museum, Amsterdam)

MARTIJN WINK

Servis auprès Sa Majesté

De Hollandse gardes d'honneur tijdens het
bezoek van Napoleon in 1811

Bijna honderd jaar heeft het Nationaal Militair Museum een uniformrok uit de Bataafs-Franse periode in haar collectie. Gedurende deze periode heeft de uniformrok verschillende, voornamelijk Franse, benamingen gehad.

Onlangs werd echter duidelijk dat het een rok is van de Haarlemse *garde d'honneur* uit 1811.

¹ Evert Maaskamp, *Uniformen van de gardes d'honneur van de onderscheiden corpsen in de zeven départementen van Holland* (Amsterdam 1811)

² Marianne Eekhout, 'De keizer en de adelaar. Materiële cultuur uit de tijd van Napoleon in Dordrecht, 1810-1813', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, Volume 133, Issue 3, november (2020) 477-498; Arienne Baggerman, *Een lot uit de loterij. Familiebelangen en uitgeverspolitiek in de Dordtse firma A. Blussé en Zoon, 1745-1823* (Dordrecht 2000), 363

³ Archives Nationales, Paris, AV-IV Archives du Cabinet de Louis Bonaparte, roi de Hollande (1806-1810) inventarisnummers 1769-1770, États de situation relatifs à l'armée de terre hollandaise 1806-1810. Het Hollandse leger had tussen 1806 en 1810 een gemiddelde sterkte van ca. 30.000 man en een uniformrok werd elke twee jaar verstrekt.

⁴ Eugène Louis Bucquoy, *Les gardes d'honneur du premier empire* (Nancy 1908), 10

Inleiding

Op 30 juli 1810 werd officieel aangekondigd dat Napoleon Holland zou gaan bezoeken. Hierop werden 810 jonge mannen uit vooraanstaande families uit Dordrecht, Utrecht, Amsterdam, Haarlem, Leiden, Den Haag, Delft, Rotterdam, Arnhem en van de departementen Drenthe en Groningen uitgenodigd om deel te nemen aan een erewacht of garde d'honneur om het bezoek luister bij te zetten. In 1811 werden door Evert Maaskamp (1769-1834) uniformplaten met beschrijving en naamlijst uitgegeven en op deze platen zijn de meest prachtige uniformen van deze gardes d'honneur te zien.¹ Recentelijk is gebleken dat het Nationaal Militair Museum al geruime tijd beschikking had over niet één maar twee originele uniformrokken van deze gardes d'honneur. Ook bleek dat er nog meer rokken en diverse losse uniformdelen van de gardes d'honneur in andere collecties in Nederland bewaard zijn gebleven. Dit zou voornamelijk te danken zijn aan de bewaar-cultuur van de jonge mannen uit de maatschappelijke toplaag.² Dit staat in schril contrast met het overgebleven militair erfgoed van het reguliere leger. Zo werden er alleen al tussen 1806 en 1810 tenminste 60.000 uniformen verstrekt aan het Hollandse leger waarvan er nu nog maar enkele bestaan.³

In dit artikel staan met name de gardes d'honneur van Dordrecht, Den Haag, Drenthe, Groningen en Haarlem en hun bewaard gebleven rokken centraal. Wat waren eigenlijk deze gardes d'honneur en wanneer werden ze opgericht? Wie waren die jonge mannen uit vooraanstaande families? Van de originele rokken zal een gedetailleerde beschrijving gegeven worden en bekeken worden hoe deze rokken zich verhouden tot de serie uniformplaten van Maaskamp. Ook zal getracht worden de herkomst van een rok te herleiden, waar mogelijk tot de specifieke jonge garde d'honneur uit 1811.

Garde d'honneur

Het formeren van een erewacht om een soeverein te eren of te begeleiden was geen nieuw fenomeen in Holland. Die taak werd normaliter uitgevoerd door lokale schutterijen of reguliere militaire eenheden. Nieuw was wel dat een stad of een departement tijdelijk een civiele erewacht of garde d'honneur voor dat specifieke doel formeerde en dat die moest bestaan uit jonge mannen van de lokale elite. In Frankrijk bestond deze praktijk al sinds het begin van de achttiende eeuw en tijdens het bewind van Napoleon maakte het proces van formeren van een garde d'honneur een grote ontwikkeling door. Was het eerst nog een blijk van een spontaan lokaal enthousiasme, vanaf 1805 werd het een officieel initiatief vanuit de departementale overheid en in 1810 mondde dit uit in een dwingend verzoek vanuit de centrale overheid.⁴ Ondanks dezelfde naam, staan deze civiele gardes d'honneur los van de vier militaire regimenten gardes d'honneur die in 1813 door Napoleon werden opgericht om de grote verliezen bij zijn cavalerie te compenseren.

⁵ Bucquoy,
Garde d'honneur, 27

⁶ <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/dashboard-bevolking/leeftijd/jongeren>; Geraadpleegd op 25-07-2023.; W. F. Lichtenhauer, *De Nederlanders in Napoleons garde d'honneur* (Rotterdam 1971), 23, 36

⁷ P. A. Meilink, 'Napoleon naar Groningen?', in: *Groningsche Volksalmanak voor het jaar 1909* (Groningen 1908), 187

⁸ Regionaal Archief Dordrecht, Collectie van bescheiden met betrekking tot de familie Blussé van Oud-Alblas, nummer toegang 100, inventarisnummer 562, Notulen, 23 april 1811

⁹ Er is onder andere gebruik gemaakt van de verzamelingen bij het Centraal Bureau voor Genealogie en www.wiewaswie.nl.

In Holland vond het formeren van gardes d'honneur voor het eerst plaats ten tijde van de aanstelling van Lodewijk, de broer van Napoleon, als koning van Holland. Voor zijn aankomst in 1806 werden in Den Haag en 's Hertogenbosch erewachten opgericht en later volgde ook Amsterdam. In 1808 en 1809 werden in andere steden en departementen ook erewachten opgericht om koning Lodewijk te begeleiden tijdens zijn reizen door Holland. Nadat Lodewijk op 1 juli 1810 afstand had gedaan van de troon en Holland per keizerlijk decreet van 9 juli 1810 ingelijfd werd in het Franse keizerrijk deed al snel het gerucht de ronde dat Napoleon zijn nieuw verworven grondgebied zou vereren met een bezoek. Op 30 juli 1810 werd vanuit het Franse ministerie van Binnenlandse Zaken een circulaire verstuurd naar de steden en departementen die bezocht zouden worden door de keizer. De circulaire bevatte vragen over of er al een erewacht bestond, hoe deze georganiseerd was, door wie deze georganiseerd was en de bepaling dat niets ondernomen mocht worden zonder de toestemming van de overheid.⁵ In het geval dat er nog geen erewacht bestond, werd verzocht deze alsnog op te richten. Via de gouverneur van de Hollandse departementen en de prefecten van de zeven departementen werd dit verzoek weer doorgespeeld naar burgemeesters. Vervolgens werden kandidaten rechtstreeks benaderd of werden registers klaargelegd waar vrijwilligers zich konden aanmelden.

Jonge mannen uit aanzienlijke families

Het specifieke kenmerk van de gardes d'honneur was dat ze uit jonge mannen van aanzienlijke families moesten bestaan. Jong en aanzienlijk zijn echter relatief brede begrippen. Tegenwoordig wordt voor 'jongeren' de leeftijdscategorie 18 tot 25 jaar gehanteerd. Helaas zijn er geen leeftijdsbepalingen uit 1810 bekend maar in het oprichtingsdecreet voor de militaire regimenten gardes d'honneur van 5 april 1813 was voor 'jonge mannen' de leeftijdsbepaling gesteld op 19 tot en met 30 jaar.⁶ De naamlijsten van Maaskamp zijn, ondanks dat er nog wat onduidelijkheid bestaat in hoeverre deze lijsten echt nauwkeurig zijn, goed bruikbaar om een indicatie te krijgen van de genealogische achtergronden van de gardes d'honneur. Zo blijkt de lijst van Groningen nog gebaseerd op gegevens uit 1810 omdat latere mutaties niet waren meegenomen.⁷ De lijst van Dordrecht lijkt accuraat omdat uit de notulen van Dordrecht blijkt dat de 'konsthandelaar Maaskant' meerdere malen verzocht had tot aanlevering van een naamlijst. Voor Dordrecht waren deze verzoeken juist aanleiding om nog openstaande vacatures van onderofficieren alsnog op te vullen voordat de lijst in 1811 naar Maaskamp gestuurd zou worden.⁸

Volgens de naamlijsten bestond de garde d'honneur van Dordrecht uit 105 man, Haarlem uit twintig, Den Haag 59, Drenthe 24 en Groningen 28, in totaal 236 man. Voor 219 man was de leeftijd op 1 oktober 1811 vast te stellen: 35 man (15,98%) hadden een leeftijd tussen 15-19 jaar, zestig (27,40%) tussen 20-24 jaar, 52 (23,74%) tussen 25-29 jaar, 26 (11,87%) tussen 30-34 jaar, 32 (14,61%) tussen 35-39 jaar, twaalf (5,48%) tussen 40-44 jaar en twee (0,91%) tussen 45-49 jaar.⁹ Van de 219 man hadden slechts 133 man

(60,73%) de leeftijd van 19 tot en met 30 jaar. Twintig man (9,13%) waren jonger dan negentien jaar met als jongste Dirk Gips (1795-1867) van de Marine afdeling van de Dordtse erewacht. Op het moment van het bezoek aan Dordrecht was hij net twee maanden zestien jaar oud. 66 man (30,14%) waren ouder dan dertig jaar en met een leeftijd van 47 jaar was Stephanus Jacobus van Royen (1764-1834), burgemeester van Diever in Drenthe de oudste.

¹⁰ Lichtenhauer, *Nederlanders*, 30-31

Bij de selectie van kandidaten voor de militaire garde d'honneur in 1813 werd door de burgemeester of préfet voornamelijk gekeken naar het bezit van de ouders zoals grond of huizen, terwijl inkomsten buiten beschouwing werden gelaten.¹⁰ Het is aannemelijk dat in 1810 dezelfde selectiemethode werd toegepast voor de potentiële kandidaten. De beroepen van de vaders waren kenmerkend voor de maatschappelijke bovenlaag zoals bijvoorbeeld notaris, advocaat, bestuurder, politicus, koopman, rentenier of een combinatie daarvan. Een interessant gegeven is dat er op basis van het beroep van de vader wel verschillen tussen de diverse gardes d'honneur zichtbaar worden. De gardes d'honneur van Dordrecht en Haarlem bestonden voornamelijk uit leden van families uit de hoge middenstand. De gardes d'honneur uit Den Haag stamden vooral uit de nationale politieke elite terwijl die van Drenthe en Groningen meer gekoppeld waren aan oude adellijke families en de provinciale bestuurlijke elite.

Het bezoek

Hoewel het bezoek in eerste instantie in 1810 had moeten plaatsvinden, verliet Napoleon pas op 19 september 1811 zijn paleis in Compiègne voor het bezoek aan de Hollandse departementen. Via Boulogne, Calais en Duinkerken reisde hij naar Breskens. Na drie dagen op de vloot voor Vlissingen doorgebracht te hebben, bezocht hij op 28 en 29 september diverse steden in Zeeland om vervolgens enkele dagen in Antwerpen te verblijven. Op 4 oktober vertrok Napoleon vanuit Antwerpen via Willemstad naar Dordrecht waar hij op 5 oktober vroeg in de ochtend aankwam. Dordrecht werd zodoende de eerste stad van de Hollandse departementen die door Napoleon werd aangedaan, maar het was maar van zeer korte duur. Na enkele uren ging hij alweer door naar Gorinchem. De volgende dag vervolgde Napoleon zijn reis verder naar Utrecht en op 10 oktober arriveerde hij in Amsterdam. Vanuit Amsterdam werden een tocht naar Den Helder en Haarlem ondernomen. Na zijn vertrek uit Amsterdam op 24 oktober bezocht hij in slechts drie dagen Leiden, Den Haag, Delft en Rotterdam. Op 28 oktober vertrok hij uit Rotterdam richting het paleis Het Loo. Vanuit Het Loo werd nog Zwolle bezocht maar aan Groningen en Assen kwam hij niet meer toe. Op 31 oktober werd het bezoek aan de Hollandse departementen na zeventwintig dagen officieel beëindigd toen Napoleon naar Wessel in Duitsland vertrok.¹¹

¹¹ Paul Meganck, *Les gardes d'honneur. Vues par deux artistes* (Parijs 2009), 599-600

Voor- en achteraanzicht van de rok
van Jan Jacob Blussé (1788-1879),
garde d'honneur Dordrecht.
(NMM inv.nr. 050821)

Het uniform van Adriaan
Gijsbert Blussé (1791-1834) zoals
het tentoongesteld werd in
Dordrecht in de 20e eeuw.
(Huis van Gijn, Dordrecht)

Dordrecht

Het is heel bijzonder dat er nog twee uniformen van de Dordtse gardes d'honneur bewaard zijn gebleven. Zowel het NMM als het Dordrechts Museum/Huis van Gijn in Dordrecht hebben een uniform in hun collectie, beide afkomstig uit de Dordtse familie Blussé van Oud-Alblas.¹² De uniformrokken zijn gemaakt van wit laken. De gesloten kraag, puntige mouwopslagen en de plastron zijn van donkerpaars fluweel met gouden lissen en vergulde adelaarsknopen. De lissen op de mouwopslagen zijn horizontaal geplaatst, een kenmerk van een garde d'honneur te voet. De pandvoering is van wit laken met een bies van donkerbruin laken. Het rugpand, de borst en mouwen zijn gevoerd met wit Hilversum, een inlands linnen. Op de taille

¹² NMM, inv.nr. 050821; Dordts Museum, inv.nr. 2466

zitten twee stukken wit laken met een donkerbruine bies, in het Frans *poches à la soubise* genoemd. De *poche à la soubise* heeft hier twee knopen. Aan de onderzijde van de panden zijn de omslagen driehoekig geplaatst met twee diamantvormige stukjes wit laken met een goud geborduurde adelaar, afgezet met een rand van gouden pailletten en goud rond koord. De rok wordt gesloten door een rij van haakjes en ogen waarna de losse plastron aan de knopen bevestigd kon worden. Op de schouders zitten passanten en knopen voor epauletten. Beide uniformen hebben een epaulet met franje en een contra epaulet met rode strepen op het blad, naar Frans model. Het uniform in het NMM bestaat verder uit een vest, pantalon, slobkousen en steek. Het NMM heeft ook nog een patroontas met bandelier en de bandelier voor een infanteriesabel. Deze zijn overtrokken met donkerbruin fluweel en afgezet met goud rond koord.

De notulen van de Dordtse garde d'honneur te voet geven een schat aan informatie over hoe dit uniform tot stand is gekomen. De rokken werden binnen twee weken vervaardigd door de lokale kleermaker Bemolt maar het resultaat werd afgekeurd. Het voorpand bleek te lang en te weinig weggesneden, de kraag sloot niet, de lapellen waren te smal gesneden en het paar-se fluweel was te donker. De herstelwerkzaamheden zijn nog goed zichtbaar zoals extra naden in de kraag. Het galon wijkt sterk af van het galon type *cul de dé* op de rokken van de andere gardes d'honneur. De Dordtse garde d'honneur heeft namelijk het type galon gebruikt dat normaal voor uniformen van Hollandse zeeofficieren werd gebruikt, niet geheel opmerkelijk gezien het maritieme karakter van Dordrecht. In Frankrijk wordt dit type galon als *galon de baton* omschreven vanwege het patroon van schuine balken.¹³

¹³ NL-DdtRAD, Collectie Blussé van Oud-Alblas, 100, inv.nr. 562, Notulen

De twee overgebleven rokken wijken op enkele details af van de rok zoals deze afgebeeld werd op de plaat van Maaskamp. Het probleem ligt voornamelijk bij de inkleuring. Op de plaat wijkt Maaskamp bijvoorbeeld af van zijn eigen beschrijving door het uniform met rode omslagen en biezen af te beelden. Ook zijn de geborduurde adelaars op de panden afgebeeld als goud op een rode achtergrond. De slobkousen zijn afgebeeld met gouden knopen terwijl de originelen witte met stof overtrokken knopen hebben. Volgens zowel de omschrijving als de plaat waren de patroontas en bandeliers bezet met zwart fluweel. In de notulen werd echter gesproken van zwart Manchester, een wollen tricot stof, dunner dan laken. Het is mogelijk dat zij zonder het vast te leggen zijn overgestapt op donkerbruin fluweel of dat wat zij als zwart omschreven in feite donkerbruin was. Donkerbruin past beter bij de donkerbruine, bijna zwarte biezen. Gezien de verkleuring van bijvoorbeeld de kraag op de rok van het NMM is het ook mogelijk dat de originele zwarte kleur van het fluweel naar donkerbruin is vervaagd.

Het bestaan van twee dezelfde uniformen van zo'n kleine eenheid mag al als zeer bijzonder gezien worden maar nog uitzonderlijker is dat de twee musea claimen het uniform te hebben van dezelfde persoon, namelijk Jan Jacob Blussé (1788-1879). Het eerste uniform werd in 1894 geschonken aan de Vereniging Oud-Dordrecht, een voorganger van het Dordrechts Museum door H.

Signatuur van Jan Jacob Blussé.
(NMM inv.nr. 050821)

Eerewacht te Dordrecht, plaat
5, aquatint, Evert Maaskamp,
Amsterdam, 1811.
(NMM inv.nr. 00006370-05)

Signatuur van Adriaan Gijsbert Blussé.
(NMM inv.nr. 134798)

¹⁴ Vereniging Oud-Dordrecht,
*Lijst der voorwerpen, aanwezig in
de verzameling der vereeniging
'Oud-Dordrecht'* (Dordrecht
1905), 58

¹⁵ NMM inv.nr. 050821

¹⁶ *Ibidem* 134798

¹⁷ Arianne Baggerman, *Een lot
uit de loterij. Familiebelangen en
uitgeverspolitiek in de Dordtse
firma A. Blussé en Zoon, 1745-1823*
(Dordrecht 2000), 297-300

J. Blussé-Vriesendorp, de schoondochter van Jan Jacob. Het werd in de collectie opgenomen met het nummer 495 en de omschrijving: 'uniform van de garde d'honneur (infanterie), gedragen door J. J. Blussé'.¹⁴ Het tweede uniform werd op 8 maart 1965 bij het toenmalige Legermuseum in Leiden als bruikleen in de velddagregisters bijgeschreven onder nummer U 2188.¹⁵

Na bestudering van beide uniformen bleek dat waarschijnlijk alle onderdelen van het uniform destijds waren voorzien van een signatuur. Zo hebben de rok, de epauletten, het vest, de pantalon en de slobkousen van het uniform in het NMM de initialen 'J.J.B.' terwijl dezelfde items in het Dordrechts Museum de signatuur 'A. G. Blussé' hebben. Dit maakt duidelijk dat de Vereniging Oud-Dordrecht in 1894 het uniform van de broer Adriaan Gijsbert Blussé (1791-1834) heeft gekregen. De bandelier voor de sabel in het NMM heeft echter het signatuur 'A. G. Blussé'.¹⁶ Er hebben dus ooit wel enige verwisselingen plaats gevonden bij de uitrustingsstukken.

Hoewel het Dordrechts Museum niet het uniform heeft van Jan Jacob is het verhaal achter het uniform van Adriaan Gijsbert niet minder bijzonder. In 1813 werd Adriaan Gijsbert opgeroepen voor de militaire gardes d'honneur en vertrok naar het strijdtoneel in Duitsland als cavalerist in het Franse 2e regiment garde d'honneur. Hoewel hij heelhuids is teruggekomen, had de oorlog toch veel emotionele schade aangericht. Na 1814 is hij gaan zwerven om uiteindelijk in 1816 opgenomen te worden in het krankzinnigengesticht te Koudekerk waar hij op 16 oktober 1834 overleed. Hoewel hij tijdens zijn leven in de inrichting financieel is gesteund door zijn familie is hij door dezelfde familie behandeld als een smet op de goede familienaam.¹⁷ Het is zeer aannemelijk dat Adriaan Gijsbert behoorde tot de vaak vergeten en onbegrepen groep slachtoffers van posttraumatische stress.

Voor- en achteraanzicht van de rok garde d'honneur Den Haag. (Kunstmuseum, Den Haag)

Den Haag

De uniformrok uit de collectie van het Kunstmuseum te Den Haag is gemaakt van donkergroen laken. De gesloten kraag, kleppen en puntige mouwopslagen zijn van karmozijn rood fluweel. Verzilverde half-bolle gladde knopen. Op de kraag zitten vier lissen van zilver *galon cul de dé*. Op de schouders zitten passanten en knopen voor epauletten. De pandvoering is van donkergroen laken met een bies van scharlaken rood laken. Het rugpand en de mouwen zijn gevoerd met wit Hilversum. De *poche à la soubise* heeft dubbele accolades en twee knopen. Op de driehoekige omslagen van de panden zijn vier verzilveren sterren geplaatst met een ondergrond van scharlaken rood laken.

In 1806 bestond het uniform van de Haagse garde d'honneur nog uit een lichtblauwe rok met rode kraag en mouwopslagen, afgezet met goud galon.¹⁸ In 1810 werden echter speciaal voor het bezoek van Napoleon nieuwe uniformen vervaardigd, iets soberder dan hun vorige uniform en meer naar de kleuren van de keizer. Napoleon droeg namelijk vaak een uniformrok van de *chasseurs à cheval* of jagers te paard van de keizerlijke garde die donkergroen en rood als basiskleuren hadden.¹⁹

¹⁸ Bucquoy, Garde d'honneur, 230-231

¹⁹ Meilink, Groningen, 183

Eerewacht in Den Haag, Cavallerie en infanterie, plaat 4, aquatint, Evert Maaskamp. (Amsterdam, 1811, NMM inv.nr. 0006370-04)

²⁰ Maaskamp, *Uniformen*, plaat 4, *Eerewacht in Den Haag, Cavallerie en infanterie*, NMM inv.nr. 0006370/004

Helaas laat de uniformplaat van Maaskamp alleen de voorzijde van het uniform zien en niet de interessante details op de panden maar toch zijn er diverse afwijkingen met de originele rok zichtbaar. Maaskamp blijkt kwastjes aan de lissen op de kraag te hebben toegevoegd en hij beeldt de twee sluitknopen op de rode mouwopslag af terwijl het origineel een knoop op de mouwopslag en een knoop daar net boven heeft. De uitmonsteringskleur is omschreven en afgebeeld als het meer paarse karmozijn-rood. Op één exemplaar van de plaat is deze kleur zelfs vervaagd in roze.²⁰

De rok van de Haagse garde d'honneur werd in 1896 door Mr. H. Hemmingson aan het Haags Gemeentemuseum, het huidige Kunstmuseum geschonken. De rok en bijbehorende witte pantalon waren in 1811 gedragen door zijn vader Samuel Alexander Hemmingson (1792-1849) die diende als Haagse garde d'honneur te voet.

Voor- en achteraanzicht van de rok
garde d'honneur Drenthe.
(Drents Museum, Assen)

Drenthe

De rok uit de collectie van het Drents Museum te Assen is gemaakt van donkergroen laken met rood fluwelen gesloten kraag, kleppen en mouwopslagen. De achtentwintig lissen op de kraag, kleppen, mouwopslagen, zakkleppen op de panden en in de taille zijn van goud *galon cul de dé* en voorzien van gouden kwastjes en vergulde half bolle gladde knopen. De vorm van de mouwopslag is recht gesneden met twee lissen. Op de schouders zitten passanten en knopen voor epauletten. De pandvoering is van wit cajant of serge met een bies van rood fluweel. Het rugpand en de mouwen zijn gevoerd met wit Hilversum. Aan de onderkant van de recht afgesneden panden twee patjes van rood fluweel afgezet met een rond goud koord en een knoop.²¹ In plaats van een *poche à la soubise* heeft deze rok een echte steekzak afgezet met een rood fluwelen bies. De Drentse en de hiernavolgende Groningse rokken vertonen veel gelijkenis met de uniformen die door de garde van Lodewijk Napoleon werden gedragen zoals de rok van tweede luitenant Hermanus Adrianus de Hardt (1785-1853) van de garde jagers 1806-1807 tentoongesteld in de vaste expositie in het NMM.²² Deze

²¹ Ibidem, Plaat No. 11, Eerewacht in Drenthe, Cavallerie, NMM inv.nr. 0006370/01.

²² NMM, inv.nr. 050820

Eerewacht in Drenthe, Cavallerie,
 plaat 11, aquatint, Evert Maaskamp,
 Amsterdam, 1811. (NMM inv.nr.
 00006370-11)

overeenkomsten in stijl bevestigen de oprichting van de Drentse garde d'honneur en de aanmaak van het uniform in 1808.

²³ Drents Museum,
 inventarisnummer H1918-4

Het Drents museum heeft ook nog een patroontas en bandelier van de garde d'honneur Lucas Vos (1778-1822).²³ De patroontas is gemaakt van karton en overtrokken met rood fluweel. De bandelier is van rood fluweel en werd met linten aan de patroontas bevestigd. Op het blad van de patroontas en de bandelier zijn duidelijk sporen zichtbaar dat er ooit galons op hebben gezeten. De fragile fabricage toont aan dat het alleen is gemaakt voor uiterlijk vertoon.

De uniformplaat van Maaskamp laat een redelijk getrouwe afbeelding van de rok zien, maar enkele interessante details worden helaas door armen verborgen. Desondanks zijn er enige details die niet overeenkomen met het origineel zoals de patjes die afgebeeld zijn als donkergroen met rode bies. De kleur van de kraag, kleppen en mouwopslagen lijkt eerder op scharlaken

²⁴ J. A. R. Kymmell, 'De Drentsche gardes d'honneur van 1813/14' in: *Nieuwe Drentsche Volksalmanak*, 1896, jrg 14 (Assen 1895), 84

²⁵ Groninger Museum, inv.nr. 1951.0353.A

²⁶ Maaskamp, *Uniformen*, Plaat No. 9 Eerewacht in Groningen, Cavallerie

rood en niet het donkerder rood fluweel. De kleur van de bies om de voering wijkt af van het andere rood en lijkt meer rood roze. Ook wordt de rok van voren gesloten tot aan de onderste lis van de klep terwijl dit type rok slechts gesloten kon worden tot halverwege de klep. De patroontas is afgebeeld als zwart met goudgalon.

In de huidige registratie van het Drents Museum heeft de rok van de Drentse garde d'honneur helaas geen nummer waardoor de koppeling met de oorspronkelijke schenking verloren is gegaan. Volgens een artikel uit 1895 bevond deze rok zich destijds in de collectie van het Provinciaal Museum van Oudheden te Assen, de voorloper van het Drents Museum.²⁴ Hoewel het niet met zekerheid vast te stellen is, zou deze rok mogelijk gedragen kunnen zijn een lid van de familie Tonckens waarvan twee leden dienden als garde d'honneur.

Groningen

De rok uit de collectie van het Groninger Museum in Groningen is gemaakt van hemelsblauw laken met gesloten kraag, kleppen en mouwopslagen van scharlaken-rood laken. De kraag, kleppen, mouwopslagen en zakkleppen op de panden zijn voorzien van gouden lissen van *galon cul de dé*, gouden kwasten en vergulde half-bolle gladde knopen. De lengtes van de drie gouden verticale lissen op de mouwopslagen volgen de puntige contour van de opslag. Op de schouders zitten een passant en knoop voor epauletten. De voering is van wit cajant of serge, een dunne stof met diagonale weefstructuur, en een bies van scharlaken-rood laken. Aan de onderkant van de recht afgesneden panden zijn twee patjes van scharlaken-rood laken bevestigd, afgezet met goud *soutache*, een kleine tweedradige platte tres, en een knoop.²⁵ Op de panden is nog een uniek kenmerk zichtbaar; vijf knopen in plaats van de gewone twee knopen op de *poche à la soubise*. Bij deze rok hoort ook een patroontas en bandelier. Hoewel deze patroontas ook van karton en daardoor alleen voor uiterlijk vertoon is gemaakt, is het geheel een stuk steviger vervaardigd in vergelijking met die van Drenthe waardoor de toepassing van zwaar verguld metaalwerk mogelijk was. Patroontas en bandelier zijn overtrokken met scharlaken-rood laken en versierd met goud *galon cul de dé* en *soutache*. Net als in Drenthe, werd deze rok in 1808 aangeemaakt.

Plaat 9 van Maaskamp laat een redelijke weergave zien van het uniform maar wederom zijn er details die verschillen met die van de originele rok. De voering op de panden zijn getekend in een driehoekige vorm en de patjes zijn blauw gekleurd. De knopen en het metaalwerk op de bandelier van de patroontas ontbreken geheel en het goud galon op het blad van de patroontas is aan de bovenzijde doorgetrokken.²⁶

De uniformrok en patroontas van een Groningse garde d'honneur zijn in 1951 aan het Groninger Museum geschonken door dhr. Mr. A. H. Servatius Laareind. Volgens de lijsten van Maaskamp zat er geen Servatius in 1811 bij

Voor- en achteraanzicht van de rok garde d'honneur Groningen. (Groninger Museum inv.nr. 1951.0353.A, Groningen)

de erewacht van Groningen maar zat er wel een J. Servatius bij die van Drenthe. Uit genealogisch onderzoek komt naar voren dat er rond 1811 geen J. Servatius bestond.²⁷ Wel bestond er een Johan Pieter Servatius maar hij valt als kandidaat af vanwege zijn leeftijd. Zijn zoon Nicolaas Gerard Servatius (1793-1870) had wel de leeftijd en de sociale status om gevraagd te zijn om deel te nemen aan de garde d'honneur en deze zoon was tevens de grootvader van de schenker van de rok. Het is dan ook aannemelijk dat hij in 1810 heeft deel genomen aan de Drentse garde d'honneur en zodoende daar op een lijst terecht gekomen is, maar dat hij in de tussentijd naar Groningen was verhuisd om te studeren en zich vervolgens daar bij de Groningse garde d'honneur had aangemeld. Een gelijksoortige situatie bestond voor Daniel Theodoor Gevers van Endegeest (1793-1877). Op de lijsten van Maaskamp staat hij bij de Haarlemse garde d'honneur maar in 1811 was hij inmiddels student aan de universiteit van Leiden en was toegetreden tot de Leidse erewacht.²⁸

²⁷ Centraal Bureau voor Genealogie en www.wiewaswie.nl

²⁸ M. G. Wildeman, 'Haarlemsche Gardes d'honneur van 1811 herdacht', in *Algemeen Nederlandsch familieblad*, jrg. 13 ('s-Gravenhage 1900), 187

Eerewacht in Groningen, Cavallerie, plaat 9, aquatint, Evert Maaskamp, Amsterdam, 1811. (NMM inv.nr. 00006370-09)

²⁹ Maaskamp, *Uniformen*, Plaat No. 2 Eerewacht te Amsterdam, Cavallerie en infanterie

³⁰ Deandra de Looft, *Uniform 050808, Chasseur à Cheval te Franse Keizerrijk* (2023)

³¹ Beschrijving bij NMM inv.nr. 050808

³² Zie bijvoorbeeld de rok van het 8e regiment infanterie (NMM 050854) of de rok van de garde jagers (NMM 050820).

Haarlem

De rok van de Haarlemse garde d'honneur bestond volgens de beschrijving bij plaat 7 uit een korte donkergroene rok, met rode opslagen en kraag. De kleppen en panden waren afgezet met een rood biesje. De plaat laat nog als extra detail zien dat de kraag is afgezet met een biesje van een lichtere kleur groen, bijna grasgroen.²⁹

Recentelijk zijn in het kader van het opstellen van waarde profielen van de collectie textilia in het NMM diverse uniformen uit het depot opnieuw bestudeerd.³⁰ Een van deze uniformen was een enigmatische rok met nummer 050808 en onderstaande beschrijving:

‘Rokjas of frak van groen laken met rode biezen voor de Chasseurs à Cheval, 1e Keizerrijk 1806-1812. De ‘jagers te paard’ waren bij de Franse cavalerie van Napoleon de meest voorkomende soldaten onder de lichte cavalerie. In hun regimenten dienden ook Nederlanders, die oorspronkelijk werden gerekruteerd in de Zuidelijke en na 1811 ook in de Noordelijke Nederlanden. De kleur van de biezen was voor elk regiment verschillend. De kleur van de biezen van deze rokjas lijkt roze. De roze kleur van de biezen kan erop wijzen dat deze rokjas gedragen is bij het 7e of 8e regiment Chasseurs à Cheval. Het kan ook gaan om verkleurde varianten van donkerrood en roodroze, hetgeen ook het 14e Chasseurs à Cheval regiment tot de mogelijkheden laat behoren.’³¹

De regimenten jagers te paard werden destijds onderscheiden door de kleur van hun kraag en mouwopslagen. De eerste drie regimenten hadden rood als uitmonsteringskleur. Het 1e regiment had een rode kraag en rode mouwopslagen. Het 2e regiment had ook rode mouwopslagen maar een groene kraag met rode biezen terwijl het 3e regiment een rode kraag en groene mouwopslagen met rode biezen had. Elke opvolgende groep van drie regimenten had zijn eigen specifieke uitmonsteringskleur. Bij het nieuwe onderzoek werden nu het 3e, 9e, 12e of 27e regiment aangewezen als nieuwe mogelijkheden, in feite de regimenten met een scharlakenrode, roze, karmozijnrode of meekrap-rode kraag en groene mouwopslagen.

Het probleem dat in het onderzoek van het NMM ook al werd aangestipt was dat rok 050808 een bruingroene kraag en mouwopslagen met rood-roze biezen had. De bruingroene kleur van de kraag wijkt significant af van de groene basiskleur van het uniform zelf. Deze combinatie van bruin-groen en rood-roze bestond niet bij de Franse jagers te paard.

Al snel bleek dat uniform 050808 geen Frans uniform was maar juist een karakteristiek kenmerk van Hollandse aanmaak vertoonde. De valse zakkleppen op de panden hebben namelijk een extra accolade aan de bovenzijde, een specifiek kenmerk van Hollandse uniformen uit de periode 1806-1810.³² De Hollandse identiteit van de rok leverde echter een ander probleem op. Gedurende de Napoleontische periode had namelijk geen

Voor- en achteraanzicht van de rok garde d'honneur Haarlem. (NMM inv.nr. 050808)

³³ Zie o.a. F.J.G. ten Raa, *De uniformen van de Nederlandsche zee- en landmacht hier te lande en in de kolonien* (Den Haag 1980) en F.G. de Wilde, *De uniformen van het Nederlandse leger ten tijde van de Bataafse Republiek en het Koninkrijk Holland 1795-1810* (Amsterdam 1999)

³⁴ Maaskamp, *Uniformen*, Plaat No. 7, Eerewacht te Haarlem, Cavallerie

enkele Bataafse of Hollandse militaire eenheid een uniformrok gedragen zoals 050808.³³ De logische conclusie was dan ook dat het geen militair uniform betrof maar een civiel uniform. De uniformplaat van Maaskamp betreffende de Haarlems garde d'honneur bracht uitkomst.³⁴ De afgebeelde rok was evenals 050808 een korte donkergroene rok met een rood-roze uitmonsteringskleur maar helaas waren wederom de kraag en de mouwopslagen problematisch. Maaskamp had de kraag rood-roze met een groene bies en de mouwopslagen geheel rood-roze afgebeeld in tegenstelling tot de bruingroene kraag en biezen op het originele uniform.

Bij bestudering van 050808 werd duidelijk dat, los van de tand des tijds, de rok nog in originele staat was. De kraag vertoonde geen tekenen dat die ooit was gewijzigd. Het stiksel is origineel en de biezen lopen ononderbroken van de kleppen door naar de kraag. Ook de mouwopslagen laten geen sporen van wijzigingen zien.

De vraag die dan opkomt is of de plaat van Maaskamp een betrouwbare weergave is? Bij de vergelijking van de platen met de voorgaande originele

Eerewacht te Haarlem, Cavallerie,
 plaat 7, aquatint, Evert Maaskamp,
 Amsterdam, 1811. (NMM inv.nr.
 0006370-07)

rokken bleek al dat voornamelijk bij de inkleuring er veel fouten zijn gemaakt waardoor het zeer aannemelijk is dat de plaat van Haarlem ook niet helemaal 100% accuraat is. De kleurencombinatie van de kraag op de plaat is overigens uniek; rood-rose met een lichtere kleur groen. Deze kleurencombinatie is ook aanwezig op de kraag van 050808 maar dan omgekeerd. Waarschijnlijk zijn ergens in het proces van fabricage van de uniformplaat de kleuren van de kraag omgewisseld en zijn de mouwopslagen geheel rood-rose afgebeeld. Al met al kan geconcludeerd worden dat rok 050808 zeer waarschijnlijk een uniformrok van de Haarlemse garde d'honneur is.

De nieuwe beschrijving van rok 050808 is dan als volgt: rok gemaakt van donkergroen laken. De kraag is van verkleurd lichtgroen laken. De kraag, kleppen en puntige mouwopslagen zijn gebiesd met rood-rose laken. De half-bolle gladde knopen zijn verzilverd. Op de schouders zitten knopen voor epauletten maar de passanten ontbreken. De pandvoering is van donkergroen laken met twee steekzakken aan de binnenzijde van de panden. Het rugpand, de borststukken en de mouwen zijn gevoerd met wit Hilver-

sum. De *poche à la soubise* heeft één knoop in de taille. Aan de onderzijde van de panden zijn de omslagen driehoekig bevestigd.

Los van de omgekeerde kleuren van de kraag heeft Maaskamp ook de *poche à la soubise* afgebeeld met een dubbele accolade en twee knopen en de zakkleppen geheel weggelaten. Ook is er een knoop afgebeeld op het punt waar de pandomslagen elkaar raken maar deze knoop ontbreekt op de origineel uniformrok.

Na het vaststellen van de juiste identiteit bleek ook het achterhalen van de herkomst een uitdaging. In de rapportage van het recente onderzoek van het NMM wordt gesteld dat niet verder teruggedaan kon worden dan 3 oktober 2005, de vroegste vermelding van rok 050808.³⁵ Uit de Velddagregisters, het vroegere registratiesysteem van het Legermuseum, blijkt dat in de jaren zestig een rok vernummerd werd naar U 2095. Het werd omschreven als een 'Rok officier treinsoldaten (intendance) voor 1810, (kleur) groen met paars gebieds, 2 rij blank metalen knopen'. Deze omschrijving past exact bij uniform 050808. De rok zou rond 1930 door het Rijksmuseum in bruikleen zijn afgestaan en stond tentoongesteld in het Pesthuis te Leiden in zaal II, vitrine 39.³⁶ U 2095 had daarvoor het nummer 459 met de omschrijving 'Frak à la Hussard 1e Empire'. In 1957 was dit uniform opgeknapt en hersteld, specifiek de mouwen en voering van het rechterpand.³⁷ Deze reparaties komen overeen met de zichtbare reparaties aan het uniform 050808. Uit de registratie van het Legermuseum te Doorwerth, gedateerd 1943, blijkt verder dat nummer 459 destijds het inventarisnummer 40 had en eerder nog het nummer 11.

Omdat rok 050808 gekoppeld is aan de bruikleen van het Rijksmuseum, zou het uniform afkomstig moeten zijn uit de voormalige collectie van Albert Carel baron Snouckaert van Schauburg (1841-1902). Op 19 november 1924 verleende het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen machtiging aan de hoofddirecteur van het Rijksmuseum om deze collectie in bruikleen af te staan aan het Legermuseum in Doorwerth. De collectie werd vervolgens in 1924 en 1925 in zes zendingen naar Doorwerth getransporteerd.³⁸

Het NMM heeft in haar collectie het twaalfdelig dagboek van Snouckaert van Schauburg waarin hij al zijn aankopen noteerde.³⁹ Door de gegevens uit dit dagboek te vergelijken met de overdrachtslijsten in het Noord-Hollands Archief was het mogelijk meerdere groene rokken te identificeren en vervolgens te elimineren op details zoals het aantal rijen knopen, emblemen op de panden of de kleuren van de kraag, kleppen en mouwopslagen. Na dit proces van eliminatie bleef er nog één mogelijkheid over; een 'rok, donkergroen, het kleur rood is geen militair rood, onbekend'. De rok werd op 3 mei 1881 gekocht bij de firma Meerbeke, costumier.⁴⁰ Bij de verzending naar het Rijksmuseum op 1 juni 1899 omschreef Snouckaert van Schauburg het weer als 'Rok, Jagers te paard?'.⁴¹

³⁵ Looff, 050808, 13

³⁶ NMM, Velddagregister Uniformen IV, 1889 t/m 2390, 2095

³⁷ Ibidem, Uniformen I, 1-253 (vervallen 1960), 40

³⁸ Noord-Hollands Archief, 476 Rijksmuseum en rechtsvoorgangers te Amsterdam, inventarisnummer 2413, Minister aan hoofddirecteur, No. 5074, Afd. K. W., 19 november 1924

³⁹ NMM, handschriftenverzameling, A.C. Snouckaert van Schouburg, 'Ontvangen voorwerpen en mededeelingen betreffende de Kavallerie Verzameling van A.C. Baron Snouckaert van Schauburg sedert 1 Aug. 1878' (hierna dagboek)

⁴⁰ Dagboek, deel 6, 594

⁴¹ Noord-Hollands Archief, 476 Rijksmuseum en rechtsvoorgangers te Amsterdam, inventarisnummer 1124 'Voorwerpen voor Museum te Amsterdam opgeschreven 10 Mei 1899. Verzonden 1 Juni 1899'; 16

⁴² Dagboek, deel 3, 275

⁴³ Bijvoorbeeld NMM inv.nr. 050803, 053843 en 059295

Op 12 mei 1880 werd Snouckaert van Schauburg voor het eerst gewezen op het bestaan van de firma van Meerbeke als mogelijke bron van uniformen en uitrustingsstukken en op 21 mei 1880 ging hij voor het eerst langs.⁴² Uiteindelijk zou hij tussen 22 mei 1880 en 26 februari 1884 1362 itemnummers in zijn dagboek noteren en een totaalbedrag van f 3.213,50 besteden. Snouckaert van Schauburg heeft veel Napoleontische uniformen bij deze firma kunnen aankopen en hoewel een groot deel van zijn collectie tijdens de Tweede Wereldoorlog bij de beschieting van kasteel Doorwerth verloren is gegaan, staan sommige van deze uniformen nu nog in de vaste opstelling van het NMM.⁴³

Helaas is van de firma van Meerbeke geen archief bewaard gebleven. De zoektocht naar de herkomst en de mogelijke oorspronkelijke drager van de rok van de Haarlemse garde d'honneur eindigt dan ook bij de datum van aankoop 3 mei 1881.

Conclusie

De Hollandse gardes d'honneur van 1811 waren een tijdelijke en puur ceremoniële eenheid die bestond uit leden van vermogende families die zich niet lieten beperken door een leeftijdsbepaling. Het beeld dat deze gardes d'honneur ten behoeve van het bezoek van Napoleon waren opgericht is niet geheel juist. De meeste gardes d'honneur waren al in 1806 of 1808 opgericht. Hetzelfde geldt voor de uniformen. Drenthe en Groningen pasten alleen de reeds bestaande uniformen aan door toevoeging van Franse symbolen. Den Haag liet hun oude uniformen vervangen door nieuwe exemplaren terwijl Haarlem en het Dordtse onderdeel te voet geheel nieuwe uniformen lieten vervaardigen. Hoewel het werk van Maaskamp een goed algemeen beeld geeft van deze mooie uniformen moet het als bron toch met de nodige voorzichtigheid benaderd worden. Op meerdere punten komt het geschetste beeld niet overeen met de werkelijkheid, zowel bij de beschrijving, de naamlijsten als de platen. Bij de platen is voornamelijk de inkleuring van details problematisch. De belangrijkste conclusie die we echter kunnen trekken is dat de Hollandse gardes d'honneur 1808-1811 meer onderzoek verdienen.

HANS BOERSMA

'Dat zijn de Zwarte Duivels, de helden van Rotterdam!'

Herkomst en verspreiding van een legende

De strijd om de Rotterdamse Maasbruggen in mei 1940 leverde het Korps Mariniers de bijnaam 'de Zwarte Duivels' op. De oorsprong van deze bijnaam is altijd uiterst vaag gebleven. De verklaring van een oud-marinier, teruggevonden in de collectie van het Nederlands Instituut voor Militaire Geschiedenis (NIMH) en een zoektocht in oude krantenberichten, mede verricht door Rob Noordhoek, conservator van Museum Rotterdam '40-'45 NU en Sjak Draak, oud-collectiebeheerder van het Mariniersmuseum, werpen nieuw licht op de zaak.

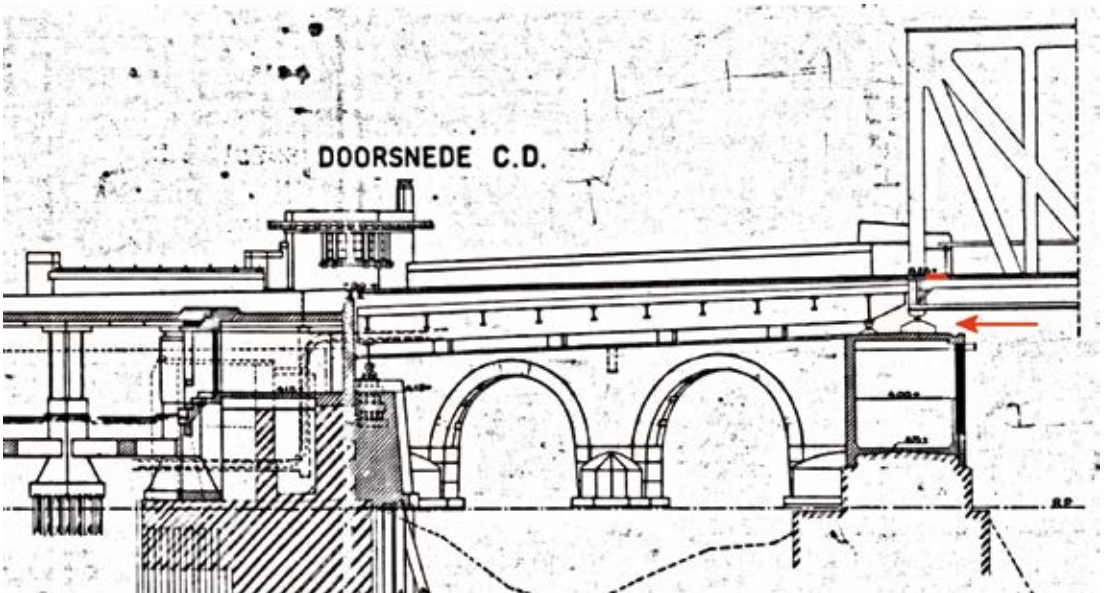
¹ Hans Boersma, 'Dit alles is misgelopen. De aanval van de mariniers op de Willemsbrug', in: *Arma. Jaarboek Nationaal Militair Museum* nummer 51 (2021).

Gemeentewerken Rotterdam circa 1930. In rood het mangat dat, na verwijdering van een afdekplaat en enig geklauter, toegang gaf tot de brugpijler. De rode pijl wijst naar de ruimte waar de mariniers verbleven.

Op de plaats van de pijl hing in mei 1940 een verfwagen tegen de pijler. Linksonder een deel van de 'catacomben' onder de brugoprit. Daar bevonden zich zo'n acht tot tien Duitse luchtlandingssoldaten. (Gemeente Rotterdam, met dank aan Theo de Bruin, coördinator CAD)

Het is dinsdag, 14 mei 1940, een kleine twee uur na het Duitse bombardement op de Rotterdamse binnenstad. Op de noordelijkste pijler van de Willemsbrug zitten vier mariniers opgesloten in het kleine bruggenhoofd van Duitse luchtlandingstroepen. De vorige ochtend had hun groep van twaalf mariniers het spits afgebeten bij een ultieme poging de Willemsbrug weer onder Nederlandse controle te brengen. De aanval was jammerlijk mislukt: zonder het te weten hadden ze de Duitse opstelling geïnfilteerd, en die opstelling had zich vervolgens ontpopt als een dodelijke hinderlaag. Terwijl de mariniers van drie kanten werden beschoten hadden zes van hen via een mangat een schuilplaats gevonden op de eerste brugpijler, zo'n twee meter onder het brugdek. Een verfwagen die tegen de pijler hing onttrok hen aan het zicht van de Duitsers op het Noordereiland.¹

Toen even na half twee de Duitse bommen begonnen te vallen schudde de brug op zijn grondvesten. De zes mariniers begrepen niet precies wat er gebeurde, maar besloten een goed heenkomen te zoeken door zich via de verfwagen langs een touw in de Nieuwe Maas te laten zakken. Richting de kade zwemmend werden ze echter beschoten door de Duitsers op het Noordereiland, en bovendien bleek niet de brug maar de binnenstad het doelwit van de Duitse bommenwerpers. Ze maakten rechtsomkeert. Vier mariniers klimmen weer de pijler op, twee mariniers zwommen door naar de kade om hulp te halen en wisten uiteindelijk door de chaos van de brandende stad het Marindepot in Kralingen te bereiken. Dit waren de mariniers 3e klasse Bernouw en Roosenburg.

'Gooi je geweer maar weg, het is afgelopen'

De vier die weer op de pijler zijn geklommen zijn de mariniers 3e klasse Clijsen, Seegers, Timmerman en Van Ombergen. Ze hebben hun natte broeken en hemden uitgedaan. Marinier Toon Clijsen is bij de aanval van de vorige ochtend gewond geraakt. Hij heeft een in beide benen een doorschotwond en een schampschot aan de neus. Zijn kameraden hebben hem met het touw weer de pijler op gehesen. Hij is er vrij slecht aan toe.

Rob van Ombergen houdt de wacht bij het mangat en merkt dat er mensen de brug opkomen:

Na het bombardement [...] zat ik bij het gat toen ik twee of drie Nederlandse officieren met een witte vlag vanuit de stad zag komen [...] en richting de overkant zag gaan. Toen zij het gat passeerden vroeg ik wat dat te betekenen had. Na van de schrik te zijn gekomen antwoordde er één: 'Gooi je geweer maar weg, het is afgelopen.'²

Ook de gewonde Clijsen merkt dat er boven iets gaande is:

Wij hoorden geloop en geroep in het Duits bovenop de brug. Van Ombergen begaf zich naar boven met de mededeling: 'Kom er maar uit, want ik zie er een paar met een witte vlag lopen.' Wij gingen naar boven, waar wij ons direct omringd zagen door Duitsers die ons met de bajonet op het geweer stonden op te wachten. Zij bevelen ons de wapens neer te gooien en onze handen omhoog te steken. Toen heb ik voor het eerst de stad zien branden.'³

'Met gewapend geweld'

De Duitse luchtlandingssoldaten gaan niet zachtzinnig te werk. De vier mariniers, gekleed in weinig meer dan hun donkerblauwe lange jassen, hun beenwindsels en helmen, krijgen volgens Seegers eerst 'een pak slaag' en worden vervolgens, in de woorden van Clijsen, 'met gewapend geweld' verder de brug opgedreven, richting het Noordereiland. Clijsen, die slechts kan strompelen, wordt door een van zijn kameraden ondersteund.⁴

Een tiental meter voor hen uit lopen de drie 'officieren': het zijn de sergeant-majoor der genie Van Ommering, de kapitein der genie Backer en de kolonel der genie Scharroo. Van Ommering loopt voorop, zwaaiend met de witte vlag, gevolgd door de andere twee. Kolonel Scharroo, de kantonnementscommandant van Rotterdam, gaat op het Noordereiland de overgave van de stad aanbieden.

Op het Noordereiland, in de Van der Takstraat, wordt de bonte Nederlandse colonne gefilmd en gefotografeerd door militairen van de Duitse propagandacompanie. Hoewel al ontwapend moeten de mariniers voor de camera's hun handen omhoog steken, stilstaan en doorlopen, ook Clijsen die zonder steun nauwelijks op de been kan blijven. De beelden zullen later in de Duitse

² NIMH, Losse stukken, toegang 057, inv.nr. 2113, verklaring R. van Ombergen, 10 juni 1975. De citaten uit de verklaringen van mariniers zijn voor de leesbaarheid door de auteur hier en daar licht bewerkt.

³ Documentatiecollectie Mariniersmuseum (MM), verslag A.T.S. Clijsen betreffende de gevechtsacties tussen 10 en 14 mei 1940 te Rotterdam, 18 februari 1948. 'We konden alleen maar schieten', in: *Trouw/Nieuwe Haagse Courant/Nieuwe Leidse Courant*, 12 mei 1978, 11.

⁴ Interview met Bèr Seegers, in: *Houwe Zo* nummer 11, 1981. MM, Clijsen

Aankomst in de Van der Takstraat.

Voorop sergeant-majoor Van Ommering met de witte vlag, daarachter kolonel Scharroo (links) en kapitein Backer (rechts). Verder naar achteren twee mariniers die zo te zien net hun handen even laten zakken. In de achtergrond, tegen het rechthoekige profiel van de Willemsbrug, kunnen we nog net een derde marinier onderscheiden, met de handen omhoog.

(Collectie Gadourek)

Van links naar rechts de mariniers Van Ombergen, Clijsen en Seegers. Van Ombergen vindt het blijkbaar wel mooi geweest met de opgeheven handen. Clijsen verbijt letterlijk zijn pijn. Zijn gezicht ziet zwart van het vuil onder de brug en, mogelijk, opgedroogd bloed van het schampschot aan zijn neus. De doorgang die het mangat in de Willemsbrug bood was zeer nauw en allesbehalve schoon. Ook het gezicht van Van Ombergen is grauw van het vuil. Geheel rechts de rug van sergeant-majoor Van Ommering. (AD)

Links marinier Van Ombergen, rechts sergeant-majoor Van Ommering met de witte vlag. De vlag, met bloedspatten van een tijdens het bombardement gewond geraakte marinier, is te zien in Museum Rotterdam '40-'45 NU. (Bundesarchiv)

bioscoopjournaals worden vertoond. Als het mediamoment voorbij is houdt Oberstleutnant Von Choltitz, de commandant van de Duitse luchtdoelwitstroepen, de mariniers staande en vraagt het jonge viertal hoe lang ze in dienst zijn. Drie tot vier maanden. En hij vraagt waar de rest is. Seegers:

Toen wij zeiden 'dit is alles', bracht hij de militaire groet voor ons en complimenteerde ons voor ons uithoudingsvermogen.⁵

⁵ Seegers

'Die schwarzen Teufel von Rotterdam'

De mariniers worden meegevoerd naar het zogenaamde slopje, een doodlopend zijstraatje aan de oostkant van de Van der Takstraat. Hier, in een van de woningen aan de noordkant, had Von Choltitz zijn commandopost. De mariniers krijgen er na anderhalve dag eindelijk weer iets te eten. Van Ombergen:

We kregen ieder een blikje vlees (wat enorm goed smaakte). Hier viel ook het woord, waarschijnlijk voor de eerste keer, 'De zwarte duivels van Rotterdam', door een van de Duitsers.⁶

⁶ Van Ombergen.

Boven de bijnaam is altijd de suggestie blijven hangen dat deze afkomstig was van de Duitsers, ingegeven door hun respect voor het optreden van de mariniers. Voor zover schrijver dezes heeft kunnen achterhalen kon daarbij echter nooit naar een specifieke bron of zegspersoon wor-

Vooroorlogse pijjekker van de Koninklijke Marine, zoals gedragen door mariniers 3e klasse: zonder rangonderscheidingstekens op de ondermouwen. Bij de aanval op de Willemsbrug in de vroege ochtend van 13 mei 1940 werd deze lange overjas gedragen; het was een koude nacht geweest. MRO1876 (Collectie Mariniersmuseum Rotterdam)

den verwezen. Van Ombergen tekende zijn verklaring op in 1975, vijfendertig jaar na dato dus, wat een niet ongerechtvaardigde twijfel kan oproepen over de betrouwbaarheid van zijn herinneringen. De bijnaam was toen ook al lang en breed gemeengoed. We zullen echter zien dat er nog enkele aanwijzingen zijn voor een Duitse herkomst. Aantrekkelijk aan Van Ombergens verklaring is dat de geschetste situatie goed voorstelbaar is: de lange donkerblauwe, bijna zwarte overjassen (pijjeckers) en de sjofele, gehavende verschijning van de vier mariniers zijn dan voor de Duitse militair de aanleiding geweest om hen, met een mengeling van spot, respect en opluchting over het einde van de strijd, 'die schwarzen Teufel von Rotterdam' te noemen. Dat zou dan een spontane ingeving ter plekke zijn geweest: Van Ombergen moet een reden hebben gehad om te veronderstellen dat de bijnaam hier 'waarschijnlijk voor het eerst' viel, bijvoorbeeld de manier waarop het werd gezegd.

Een oud juridisch principe luidt: één getuige is geen getuige, en het blijft evenzeer mogelijk dat de Duitsers deze bijnaam al eerder aan de mariniers hadden gegeven vanwege hun aanvallende optreden. Op de eerste oorlogsdag was dit optreden voor de Duitsers op het Noordereiland in ieder geval goed zichtbaar geweest; een Duitse staf(onder)officier daar rapporteerde dat de groep luchtlan-

dingstroepen aan de overkant van de rivier, op en rond het noordelijke landhoofd van de Willemsbrug, zwaar in de verdrukking kwam door tegenaanvallen 'van rechts en links', die hij karakteriseerde als 'sterke, goed georganiseerde, gelijktijdig ingezette ondernemingen.' Tegen het einde van de dag was de toestand daar zo 'ondraaglijk' dat een 'zwarte-mitrailleurgroep en meerdere soldaten' over de brug terug naar het Noordereiland kwamen gevluht. Bij deze tegenaanvallen waren zowel 'rechts' als 'links' mariniers betrokken, die door hun donkerblauwe uniformjassen, en waarschijnlijk ook door hun zichtbaar geoeffende optreden, duidelijk te onderscheiden moeten zijn geweest van de landmachtmilitairen die ook deelnamen.⁷

⁷ Zie de beelden van een gevechtsoefening van mariniers op kamp Waalsdorp, 1936 (Youtube, kanaal NIMH). De aan de tegenaanvallen deelnemende troepen van de landmacht waren voor een belangrijk deel depottroepen van de genie en de militaire luchtvaart, zonder gevechtsopleiding.

⁸ Alle geciteerde krantenartikelen zijn terug te vinden op www.delpher.nl.

Na de strijd noemde een andere Duitse soldaat hen 'blauwe soldaten', zoals blijkt uit *de Maasbode* van 28 mei 1948:⁸

'Die blaue Soldaten sind gut,' zei een Duitse soldaat ons te midden van rook en puinen kort na de capitulatie, 'sie schießen hier', en hij wees nadrukkelijk op het midden van zijn voorhoofd.

En volgens een artikel in *Twentsch Dagblad Tubantia* van 20 mei 1940 stonden de Rotterdamse mariniers bij de Duitsers bekend als 'blauwe duivels':

De Duitsers spreken, als zij het over dit Nederlandse keurkorps hebben, over 'de Blauwe Duivels' en leggen grote bewondering aan de dag voor deze troepen.

Een legende ontstaat

Het is in ieder geval zeker dat de bijnaam via particuliere briefpost nog datzelfde jaar Nederlands-Indië (Indonesië) bereikte. Daar liet het Korps Mariniers er geen gras over groeien: al op 11 december 1940 verscheen onderstaande wervingsadvertentie in *De Indische Courant*. 'Flinke jongens' werden opgeroepen zich aan te melden bij 'het door de vijand zo gevreesde korps "zwarte duivels"':

Hier wordt de bijnaam verbonden met 'de heldhaftige verdediging van Rotterdam' en de 'onsterfelijke roem' die het Korps Mariniers daarbij heeft verworven. In Nederlands-Indië was het beeld dat de mariniers letterlijk 'als duivels' hebben gevochten in ieder geval deels afkomstig van een anoniem gebleven Amerikaanse vrouw, die in mei 1940 in Den Haag woonde. Zij keerde in juli terug naar Amerika en schreef rond 1 september vanuit New York een brief aan verwanten in Nederlands-Indië. In die brief geeft ze een levendig verslag van de oorlogsdagen in Den Haag, een verslag dat op 18 oktober 1940 in de oorspronkelijke Engelstalige versie wordt afgedrukt in het *Soerabaiasch Handelsblad*. Op 23 oktober verschijnt een Nederlandse vertaling in *De Sumatra Post*. Dit vertaalde verslag bevat de volgende passage over de strijd in Rotterdam:

Gedurende deze dagen hoorden we van de Amerikaanse legatie dat er hevige gevechten aan de gang waren in Rotterdam en

Het Korps Mariniers

De helden van Rotterdam

Het door den vijand zoo gevreesde korps „zwarte-duivels“ heeft zich bij de heldhaftige verdediging van Rotterdam onderscheiden door verwoeren. Dit korps heeft plons voor loopende van overal, die de Duitse troepen zullen blijven loofhouden. Trotsch zal ge zijn op die marinekorpsen, met bewondering zal ge aangekeend worden. Heel nu ge er optit van hebben tot dit korps met zijn overvloedige loopende te zijn toegesonden. De marinekorpsen hebben einde loopende noodig. Sluit U aan bij dit korps, want voor hen die vooruit willen een mooie toekomst is verzekerd. Vraag inschrijving bij het Departement der Marine, te Schiedamschen C.

De Koninklijke Marine

‘dat een gedeelte van de stad in vlammen stond’. Ons consulaat was het eerste dat vernield werd en ook ons kantoor ging er aan. De strijd in Rotterdam moet verschrikkelijk geweest zijn en het was daar dat de Hollandse mariniers zich zo schitterend gedragen en zich zo met roem overdekt hebben, dat de geschiedenis dit steeds zal herinneren. Er was daar in Rotterdam een brug, die de mariniers telkens wisten te heroveren totdat eindelijk de Hunnen weer oprukten, nu met burgergijzelaars voor zich als schilden. De mariniers hebben toen hun wapens weggeworpen en zijn met blote vuisten op de laffe Moffen losgestormd. Zij hebben de Hunnen toegetakeld, hun zelfs de strot afgebeten en later de rivier ingegooid. Men zegt dat dit maar een praatje is, maar ik geloof het. Het grootste deel van de mariniers is daarbij gesneuveld.

Een legende was geboren. De vertaling is niet heel trouw aan het origineel: behalve de scheldwoorden voor de Duitsers, ‘Hunnen’ en ‘laffe moffen’, is ook ‘toegetakeld’ toegevoegd, en ‘biting them’ aangedikt tot ‘de strot afgebeten’. En ‘maar ik geloof het’ wordt in het origineel gevolgd door ‘and most people do’, wat nog eens duidelijk maakt dat we hier te maken hebben met geruchten. Het telkens heroveren van de brug, waarmee de Willemsbrug moet zijn bedoeld, de burgergijzelaars als levende schilden, het wegwerpen van de wapens, het bijten enzovoorts, het sneuvelen van het grootste deel van de mariniers: letterlijk niets van dit alles is waar.

Andere zwarte duivels?

De Amerikaanse briefschrijfster noemt de mariniers echter geen ‘zwarte duivels’. Ze gebruikt die bijnaam wel, onvertaald, eerder in haar verslag; maar dan voor de huzaren-motorrijders van de landmacht die ze op de eerste oorlogsdag in Den Haag ziet. Ook die werden blijkbaar wel ‘zwarte duivels’ genoemd, vanwege hun zwarte leren motorjassen:

Tegen 8 uur zagen wij een motorbrigade aanrijden met de manschappen die de Zwarte Duivels genoemd worden en die hun post innamen langs het Marlotkanaal. En het waren echte duivels, want zij schoten op alles wat hun verdacht leek en namen geen tijd om er over te praten.

Het valt vooralsnog niet geheel uit te sluiten dat de bijnaam uit het verslag van de Amerikaanse in Nederlands-Indië op de een of andere manier aan de mariniers is gaan kleven, om daarna via particuliere brieven weer in Nederland terecht te komen. Dat het Korps Mariniers in Indië bewust met de bijnaam van een landmachteenheid aan de haal zou zijn gegaan, een bijnaam die nota bene in krantenartikelen was gepubliceerd, lijkt echter onwaarschijnlijk. In ieder geval was het Korps in Indië bekend met zowel het Amerikaanse verslag als met ‘de Zwarte Duivels’ als bijnaam voor de mariniers, getuige een artikel van kapitein der mariniers Roelofsen in het novembernummer van het in Indië uitgegeven ‘maritiem maandblad’ *Zeemacht*, dat ook werd opgenomen in het *Soerabaiasch Handelsblad* van 20 november 1940. Bovendien weet de 1e luitenant der mariniers Van Heuven in het daaropvolgende nummer van *Zeemacht* op de een of andere manier te vertellen dat:

⁹ W.A. van Heuven, 'Ontstaan, doel en streven van het Korps Mariniers', in: *Zeemacht* nr. 4, december 1940, 287.

*'de mariniers zich bij de Hunnen de erenaam van "Schwarze Teufel" hebben verdiend [...].'*⁹

Er zat ook muziek in

Naast de verklaring van marinier Van Ombergen en de eerder genoemde vermelding van 'Blauwe Duivels' is er nog een aanwijzing voor een vroege verspreiding van de bijnaam in Nederland: het *Nieuwsblad van het Zuiden* van 28 december 1940 meldt dat op tweede kerstdag in Goirle door de Harmonie Oefening en Uitspanning de '*Zwarte Duivels Mars*' werd uitgevoerd, gecomponeerd door *Willy Schootemeijer* en 'opgedragen aan onze dappere mariniers'. Een overigens opmerkelijke, nauwelijks verholten uiting van patriottisme die in het begin van de bezetting blijkbaar nog mogelijk was. 'Het forse stuk viel zeer in de smaak,' meldde de krant onderkoeld.

Na de oorlog, in 1946, verscheen er nog een muziekstuk over de Zwarte Duivels: het lied '*Dat zijn de Zwarte Duivels*' waarvan tekst en muziek geschreven waren door 'Ferry'. Dit lied, voor zang en piano, stond op het repertoire van Tini Lavell, 'de goudblonde revue-ster'. Het refrein luidde:

Dat zijn de Zwarte Duivels
De helden van Rotterdam!
Helden zoals je zelden
Ooit ergens tegenkwam
Wat ook de tijd verdrijve
Zij houden hun roem in stand
De mariniers die blijven
De trots van ons vaderland

Omslag bladmuziek *Dat zijn de Zwarte Duivels*, de helden van Rotterdam, 1946. MR03173 (Collectie Mariniersmuseum Rotterdam)

Traumaverwerking

Al met al lijkt de bijnaam 'Zwarte Duivels' inderdaad een Duitse oorsprong te hebben, maar vervolgens vooral via individuele mariniers en via burgers verder te zijn verspreid. Aangekomen in Nederlands-Indië werd de bijnaam door het Korps Mariniers aldaar onmiddellijk overgenomen en publicitair uitgebuit. Dat er verhalen omheen hingen die, zoals het verslag van de Amerikaanse, voor een deel militair volkomen onzinnig waren zal daarbij meteen zijn beseft, maar het Korps had geen enkele reden om ze al te hard tegen te spreken. In oorlogstijd komen verhalen over heldhaftig optreden van eigen troepen goed van pas om het moreel hoog te houden, en dat de waarheid hierbij niet steeds voorop staat is begrijpelijk: het land vecht om zijn voortbestaan. Onder de bevolking in het bezette Nederland dienden deze en andere legendes, met name over verraad en sabotage, om het collectieve trauma van de snelle nederlaag te verwerken. Ook na de oorlog werden dergelijke vertelsels nog grif geloofd en verspreid. Over de mariniers bleven wilde verhalen de ronde doen, waarbij bovengenoemde elementen, waar mogelijk, nog wat verder werden aangedikt: de mariniers hadden de Duitsers niet alleen in de rivier gegooid, ze waren hen bovendien 'met het

mes tussen de tanden' nagesprongen om ze in het water af te maken. De legende van 'De Zwarte Duivels' moest aantonen dat er door onze troepen wel degelijk dapper was gevochten, ondanks de 'laffe' strijdmethoden van de vijand. De legende diende zo als een pleister op het gekrenkte nationale eergevoel en voorzag in een behoefte aan heldendom ondanks de nederlaag. Al in 1948 rekende het boek 'De Zwarte Duivels van Rotterdam' van Bert Honselaar af met de wildste verhalen, maar zorgde tegelijkertijd voor bestendiging van de bijnaam, overigens zonder die te verklaren. Vanaf de vroege jaren zeventig werd de beeldvorming in diverse andere geschiedkundige publicaties verder bijgesteld.

De laatste legende

Maar ook vandaag is er nog een legende die dapper standhoudt: in Rotterdam zou een handjevol mariniers dagenlang de opmars van een 'overmacht' aan Duitse troepen hebben tegengehouden. Op 10 mei hadden de mariniers weliswaar een belangrijk aandeel in het terugdringen van de Duitse penetratie op de noordelijke Maasoever, maar zij hebben daarna geen Duitse opmars tegengehouden, eenvoudig omdat er hier van een Duitse opmars geen sprake was. Na de ochtend van 10 mei deden de Duitsers geen pogingen meer om troepen over de Willemsbrug te sturen, want die lag onder effectief Nederlands vuur. De Duitse luchtlandingstroepen op het Noordereiland, slechts 400-500 man sterk, hadden de middelen niet om een doorbraak te forceren in een front dat weldra was bezet door duizenden Nederlandse militairen. En dat hoefde ook niet: voor hen was het voldoende dat de Nederlanders de Willemsbrug niet konden oplazen. Die lag immers ook onder effectief Duits vuur, zoals de mariniers op 13 mei nog eens aan den lijve hadden ondervonden. De tanks van de 9. Panzerdivision waren onderweg; die hadden een intacte brug over de Nieuwe Maas nodig, en die lag er. Toen die pantserdivisie op 14 mei in Rotterdam-Zuid arriveerde koos de Duitse legerleiding niet voor een geforceerde, potentieel verliesrijke rivierovergang maar voor een bombardement op de stad om het verzet te breken. Geen opmars dus.

Wanneer we nuchter naar de strijd in Rotterdam kijken dan was er eerder sprake van het omgekeerde: op de noordelijke Maasoever hield een handjevol Duitse luchtlandingstroepen dagenlang stand tegenover een overmacht aan Nederlandse troepen. Niet de aantallen en ook niet de bewapening gaven de doorslag, maar zaken als bevelvoering, tactische vaardigheden, geofendheid en moreel. Wat overigens niets afdoet aan de moed waarmee mariniers en ook militairen van de landmacht in Rotterdam hebben gestreden. Op de eerste oorlogsdag hebben zij de Duitse overval bewonderenswaardig snel gepareerd en de Duitse penetratie op de noordelijke Maasoever bijna geneutraliseerd. Dat dit ook in de daaropvolgende dagen niet lukte was te wijten aan de falende Nederlandse bevelvoering, en aan het tactische vernuft en de vasthoudendheid van zo'n 50 tot 60 man aan Duitse luchtlandingstroepen. Ook de onoverzichtelijkheid van het stedelijke, door meerdere havens doorsneden gevechtsterrein speelde hierbij een belangrijke rol.¹⁰

¹⁰ Hans Boersma, *Dit alles is misgelopen*, 41, passim.

Bibliotheek Mariniersmuseum
Rotterdam

¹¹ NIMH, toegang 409, inv. nr. 446023, verklaring H. van Ammers voor de Commissie Militaire Onderscheidingen, 20 en 26 april 1950. De aanwezigheid van een postbode in het gevechtsterrein laat iets zien van de absurde taferelen die zich gedurende de meidagen in Rotterdam konden afspelen; burgers waren volkomen onbekend met het fenomeen oorlog.

Een element van waarheid

In geruchten en legendes schuilt vaak een verwaald element van waarheid. 'Het bloed droop van de Willemsbrug', werd bijvoorbeeld wel gezegd. Marinier Seegers vertelt in 1990 voor een documentaire van Avro's *Televizier* dat het bloed van dode Duitsers op de brug omlaag droop tot op de brugpijler waar hij zat. Dat zou heel goed waar kunnen zijn. Wat 'het mes tussen de tanden' betreft kan een ervaring van de marinier 1e klasse Van Ammers misschien de oorsprong zijn. Op de eerste oorlogsdag komt hij tijdens een van de Nederlandse tegenacties met een groep mariniers op de Boompjes terecht:

Met bootjes zijn wij de plaats waar de Scheepmakershaven en de Wijnhaven samenkomen overgestoken. Plotseling kwamen wij tegenover een Duitse mitrailleurstelling, die vuurde. Wij stoven uit elkaar en toen ik een hoek omsloeg botste ik tegen een Duitser. Wij schrokken van elkaar, doch door de worsteling die ontstond doodde ik hem met mijn dolk en kwam pas tot de realiteit toen een postbode mij op de schouder klopte en zei: 'Dat heb je goed geflikt, marinier.'¹¹

De auteur dankt Rob Noordhoek en Sjak Draak voor het ruimhartig delen van de resultaten van hun eigen onderzoek. Zonder hen was dit artikel niet in zijn huidige omvang tot stand gekomen. De auteur dankt ook Casper van Dijk, conservator van het Nationaal Militair Museum, voor enkele waardevolle adviezen.

Jan Hoynck van Papendrecht, *Vreemde officieren bij de manoeuvres*, gedateerd 1914 (olieverf op doek, 153 × 120 cm).
(Collectie NMM, inv.nr. 136669)

ALFRED STAARMAN

Stilte voor de storm

Buitenlandse attachés op de Veluwe in september 1913, naar aanleiding van het schilderij *Vreemde officieren bij de manoeuvres* van Jan Hoijnck van Papendrecht

In september 2022 kreeg de directie van het NMM de kans bij veilinghuis Van Spengen in Hilversum een olieverfschilderij van Jan Hoynck van Papendrecht te verwerven, getiteld *Vreemde officieren bij de manoeuvres*, gedateerd 1914. Een mooie aanvulling op de collectie *Nederland neutraal 1830-1939*, een van de thema's in de militair-historische canon die de leidraad vormt voor de programmering en collectievorming van het Nationaal Militair Museum.

Inleiding

In september 2022 kreeg de directie van het NMM de tip dat er bij veilinghuis Van Spengen in Hilversum een olieverfschilderij van Jan Hoynck van Papendrecht zou worden geveild, getiteld *Vreemde officieren bij de manoeuvres*, gedateerd 1914. Conservatoren en directie waren het er snel over eens dat het werk een aanvulling vormt op onze collectie rond het onderwerp *Nederland neutraal 1830-1939*. Dit is één van de thema's in de Nederlandse militair-historische canon die de komende jaren als leidraad dient voor de inhoudelijke programmering en collectievorming van het Nationaal Militair Museum. De aankoop lukte: de rijkscollectie militair erfgoed is een Hoynck rijker. En wat voor één: een groot werk (153 cm × 120 cm gemeten in de lijst), van de schilder waarvan we dachten dat we het meeste en beste werk wel kenden. Maar dit verraste ons volledig. We kenden het schilderij niet, en het was ook niet bekend bij kenners en verzamelaars buiten het museum. Het werk is sinds 1940 in privébezit geweest van dezelfde familie.¹

¹ Mededeling veilinghuis Van Spengen, januari 2023

Dit schilderij is bijzonder vanwege de onderwerpkeuze en de datering. Het is door Hoynck gedateerd 1914, maar het verbeeldt een gebeurtenis uit september 1913, minder dan een jaar voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. In die context krijgt het schilderij in retrospectief een bijzondere lading. In 1913 was de Grote Oorlog immers nog ver weg. Er waren in Europa toenemende politieke spanningen vanaf 1911, en in 1912 en 1913 waren er oorlogen op de Balkan. Onderliggend was er de toenemende rivaliteit tussen Duitsland en Groot-Britannië. Er hing dreiging in de lucht. De Nederlandse legerleiding was zich daar overigens zeer van bewust, getuige de bronnen. Er lagen verschillende scenario's klaar voor als de Nederlandse neutraliteit bedreigd zou worden.² Maar in september 1913 was die dreiging nog niet acuut.

² Klinkert, 'Met de pen of met het zwaard', 13-14

Het schilderij

Het schilderij is getiteld *Vreemde officieren bij de manoeuvres*. Die 'vreemde officieren' zijn buitenlandse militaire attachés, aanwezig bij een militaire oefening (manoeuvres), waarover straks meer. We zien centraal in de afbeelding een groep buitenlandse militairen vergezeld door officieren van het derde regiment Huzaren (Rode Huzaren) en het Korps Rijdende Artillerie (Gele Ridders).

Het speelt zich af op een verhoging in het terrein, in de verte lijkt heide in bloei te staan. Er gebeuren drie dingen tegelijk. Op de achtergrond is een grote groep huzaren en gele ridders te zien, deels afgestegen. Er is daar geen duidelijke actie of beweging in een richting waarneembaar. De paarden staan ook niet in één richting opgesteld, ze lijken in afwachting. In het midden van het schilderij staat de groep attachés. Er worden drie heren afgeleid door iets, waarschijnlijk veroorzaakt door een paard. Het is een aanname maar het ligt voor de hand dat de generaal te paard degene is onder wiens leiding de oefening werd gehouden, Inspecteur der Cavalerie generaal-ma-

Jan Hoyneck van Papendrecht te velde aan het werk, bij een andere maar vergelijkbare gelegenheid. Waarschijnlijk is deze foto gemaakt in de Duinen bij Den Haag. (Foto beschikbaar gesteld door J.A.C. Bartels)

³ Jan Hoyneck van Papendrecht, Manoeuvre veldartillerie 1913-1914 (collectie NMM ex.nr. 00135075)

jaar H.C.P.L. Mathon. Hoyneck geeft daar zelf geen uitsluitsel over, maar hij heeft wel in zijn schetsboek van de manoeuvres een schets opgenomen van Mathon.³ Andere aanwijzing is dat de attachés, naar we mogen aannemen, te gast waren bij de staf en de hoogste autoriteit van de oefening, in dit geval dus de Inspecteur der Cavalerie.

Eén van de figuren, een officier van de generale staf, te herkennen aan de rode kraag, staat met zijn rug gewend naar de beschouwer. Dit zou één van de begeleiders van de groep kunnen zijn, Kapitein van Tuinen of Luitenant Van der Mandele. Een buitenlandse - Britse - officier draait zich net om, hij is daardoor *en profil* afgebeeld. Het schilderij heeft een driehoekscompositie: wij zien de attachés maar zij kijken naar een punt schuin buiten ons blikveld. Dit wordt geaccentueerd door een huzaar te paard met een veldkijker. Links en recht op de flanken van het schilderij staan nog twee figuren met kijkers, een indicatie dat het object van de waarneming zich op enige afstand bevindt. Hoyneck laat de kijker in het ongewisse wat ze precies zien.

Iets links uit het midden zien we nog een huzaar te paard, met een vlag en een witte band om de kolbak. De vlag duidt er op dat we hier in het gezelschap zijn van de oefeningsleider. Rechtsboven op de heuvel staan losse paarden. Dit zouden de rijpaarden kunnen zijn waarmee de buitenlandse officieren zich tijdens de oefening verplaatsten.

Door het combineren van een aantal bronnen kon met zekerheid worden bepaald wie er afgebeeld zijn, en met hoge mate van waarschijnlijkheid bepaald worden waar en wanneer precies de oefening die hier is vastgelegd, werd gehouden. Vanwege de diplomatieke status van militaire attachés zijn zij met naam en rang bekend. In het archief van de Generale Staf

⁴ Nationaal Archief, archief Hoofdkwartier Veldleger 2.13.16 inv. 111 'voorbereiding Legermanoeuvres 1913'

⁵ Schetsboek Jan Hoyneck van Papendrecht, *Manoeuvre veldartillerie 1913-1914* (collectie NMM ex.nr. 00135075); Overzicht van de Legermanoeuvres in 1913. Uitgave Departement van Oorlog (1914) (Collectie NMM 00046284)

⁶ Staarman, A., 'Nederlandse militaire attachés tijdens de Eerste Wereldoorlog', in *De Grote Oorlog*, maart 2006, 30-32

⁷ Engelen, D., *De militaire Inlichtingendienst*, 27

⁸ Nationaal Archief, archief Hoofdkwartier Veldleger 2.13.16 inv. 111 'Vorbereitung Legermanoeuvres 1913'

is een lijst aangetroffen waar ze op staan. In het dossier wordt gesproken over tien buitenlandse attachés die de oefeningen zullen bijwonen.⁴ Uit het overzicht van de Legermanoeuvres in 1913 weten we dat de oefeningen van de cavaleriebrigade, bestaande uit regimenten cavalerie (huzaren) en rijdende artillerie, plaatsvonden tussen 19 en 24 september 1913 op de Noord-Veluwe. Omdat het landschap op het schilderij erg lijkt op dat van de Knobbel in Oldebroek, nemen we aan dat het tafereel is vastgelegd op 19 september 1913. Op deze dag stond een bezoek van de attachés aan de oefening van de cavaleriebrigade op het programma.⁵ De Knobbel en omgeving was en is nog steeds een bekend oefenterrein.

Militaire Attachés

Het uitnodigen van attachés bij oefeningen was gebruikelijk bij Europese legers. Ook Nederlandse officieren werden regelmatig op reis gestuurd om buitenlandse oefeningen mee te maken, zo ook in 1913. Nederland accreditteerde tijdens de Eerste Wereldoorlog, vanaf 1916, voor het eerst permanente militaire attachés in Berlijn, Parijs en Londen. De opperbevelhebber, Generaal Snijders, had hier sterk op aangedrongen omdat hij meer en betere informatie uit de eerste hand wilde. Attachés baseerden hun rapporten op openbare bronnen, gesprekken met vertegenwoordigers van vreemde legers, en persoonlijke waarnemingen. Het is de voorloper van wat nu OSINT wordt genoemd, Open Source Intelligence - maar dan zonder internet. Nederlandse attachés maakten ook frontreizen, hier zagen zij uit de eerste hand wat zich afspeelde aan de fronten, en wat de laatste ontwikkelingen waren op tactisch en technisch gebied.⁶ Zij hielden zich niet bezig met spionage of het runnen van geheime informanten. De buitenlandse attachés in Nederland hielden zich tijdens de oorlog niet zozeer bezig met Nederland, als wel met elkaar. Het neutrale Nederland was een plek waar veel informatie werd uitgewisseld, mede omdat hier de censuur minder streng was dan in andere landen. De oorlogvoerenden kwamen via Nederland veel over elkaar te weten.⁷ De Nederlandse manoeuvres van 1913 waren voorlopig overigens wel de laatste waar buitenlandse attachés te gast waren; tijdens de oorlog gebeurde dat niet.

Aan de uitnodiging de manoeuvres van 1913 bij te wonen gaven tien attachés gehoor, uit acht landen: Duitsland, Groot-Brittannië (2x), België, Chili, Frankrijk, Italië, Rusland en Zwitserland (2x).⁸ Acht van hen zijn goed herkenbaar op het schilderij weergegeven. Van links naar rechts: de figuur die een kepi draagt en een kaart in zijn handen heeft, links naast de rode huzaar met de vlag, is één van de twee Zwitsers: Luitenant-Kolonel Feldmann of Majoor Riggenbach, de rode huzaar te paard met vlag en witte band om de kolbak is een officier van de brigadestaf. Dan volgt de Italiaanse attaché Kapitein Bucalo van de Bersaglieri, dan volgt met de rode broek de Belgische attaché Luitenant-Kolonel Vedrine, schuin daarachter met witte pet de Britse militair attaché Luitenant-Kolonel Bridges. Dan volgt met *pickelhaube* de Duitse attaché Von Klüber. Tussen hen in staat ietwat verscholen een kleine figuur met wat lijkt op een Nederlandse generaalspet met rode band.

Maar het is niet waarschijnlijk dat Hoynck een Nederlandse generaal zo 'wegmoffelt'. Mogelijk is het de Russische attaché, Kolonel Agapéïeff. Maar dat is niet met zekerheid te zeggen.

Naast de Duitse attaché staat naar links weggijkend de Britse Kapitein Fitzgerald Dillon, voor hem een Nederlandse officier gezien op de rug, daarachter te paard een Nederlandse generaal. Als een na laatste rechts met kepi de Franse attaché Kapitein Génie, de figuur schuin daarachter met kijker is de andere Zwitser. De figuren op de eerste en tweede rij zijn goed herkenbaar, zij zijn geportretteerd alsof Hoynck hierop zijn blik heeft scherp gesteld. De figuren daarachter zijn onscherp. Het lijkt alsof Hoynck de gezichten van de achterste twee ruiters op het schilderij met opzet onherkenbaar heeft gemaakt, of iets heeft willen retoucheren. Wel aanwezig bij de oefening maar niet (duidelijk) herkenbaar op het schilderij zijn de Chileense en Russische attachés.

Het bijwonen van de oefeningen door de attachés werd zorgvuldig voorbereid door de staf van de Commandant Veldleger die hiermee twee officieren had belast: Kapitein C. Tuinen en Luitenant W. van der Mandele. Van Tuinen was docent aan de hogere krijgsschool. Zij hadden de beschikking over een wachtmeester en 12 soldaten, met 27 paarden. Plus nog een wachtmeester en 10-12 huzaren om dienst te doen als oppasser bij de attachés.

Het programma was als volgt: op donderdag 18 september werd het gezelschap verwacht in hotel De Engel te De Steeg (bij Arnhem). Het hotel was de uitvalsbasis van de attachés gedurende de week dat ze te gast waren bij het Veldleger. Voor het vervoer van en naar de oefenterreinen was er het Vrijwillig Militair Automobielkorps (VMAK). Ter plaatse waren rijpaarden ter beschikking. Ze kregen een kleine week lang het Nederlandse Veldleger in actie te zien.

⁹ NA 2.13.16 inv. 111

Hoofdkwartier Veldleger
voorbereiding Grote Manoevres
1913, 'Cdt veldleger aan minister
van Oorlog, 7 september 1913'

*Het ligt in de bedoeling dat de vreemde officieren in dit hotel zullen verblijven en dat zij behalve de eigenlijke legermanoeuvres op 22, 23 en 24 september, op 19 en 20 september ook de oefeningen der cavalerie brigade cq ook de oefeningen der infanteriebrigades in de Legerkampen Harskamp en bij Milligen zullen bijwonen.*⁹

Vrijdag 19 september stond het bijwonen van de Cavalerieoefening op de Legerplaats bij Oldebroek op het programma.

Het inzetten van de auto's van het VMAK was een noviteit. Drie wagens met elk vier zitplaatsen moesten plaats bieden aan tien attachés en hun begeleiders. Het Automobielkorps was in september 1913 net een paar maanden oud. Auto's en vrachtauto's waren nog een zeldzame verschijning, en nog niet in de legerorganisatie opgenomen. Deze periode markeert de transitie van paardentractie naar motortractie, een proces dat nog jaren in beslag zou nemen en pas eindigt met het einde van de Tweede Wereldoorlog. Tot die tijd bestaan de twee naast elkaar en verdringt de auto het paard langzaam maar zeker. Maar zover is het in 1913 nog lang niet. Het gebruik van het

Groepsfoto van de militaire attachés vergezeld door hun chauffeurs, leden van het Vrijwilliger Militair Automobiël Korps. (Bron: *De Katholieke Illustratie*, oktober 1913)

VMAK voor het vervoer van de attachés tijdens de oefeningen en manoeuvres was een experiment. Het bleef bij één keer want het was geen succes. Dat had twee redenen: allereerst voldeden de auto's niet. Ze boden over het algemeen slechts plaats aan twee passagiers (naast de bestuurder en de eigenaar). Maar belangrijker was de statuskwestie. De auto was in 1913 een maatschappelijk statussymbool (er waren circa 4.000 geregistreerde auto's in Nederland), maar in het leger niet: daar was het een functioneel vervoermiddel. De leden van het VMAK waren gelet op hun maatschappelijke status ingedeeld in officiersrangen. Velen van hen hadden echter geen militaire achtergrond en kenden de samenstelling van het leger, de militaire rangen en bijbehorende distinctieven niet, terwijl ze zelf wel als officier werden bejegend. Dat gaf verwarring. De heren waren dan wel de trotse bezitters van een automobiël, maar in functie waren ze 'slechts' chauffeur, en hadden ze opdrachten uit te voeren van militairen lager in rang. Dat gaf in de standenmaatschappij van 1913 voldoende aanleiding tot gedoe (ze mochten niet aan tafel bij de attachés) en ontevredenheid. De staf had meer last dan gemak van de heren met hun auto's. Het experiment werd als mislukt beschouwd, de Duitse attaché had er al voor gewaarschuwd. Voortaan zouden er auto's gehuurd gaan worden.¹⁰

¹⁰ Nationaal Archief, archief Hoofdkwartier Veldleger 2.13.16 inv. 260 verslag Legermanoeuvres 1913

Jan Hoyneck van Papendrecht (1858-1933)

Een andere gast van het veldleger in dezelfde week was de kunstenaar Jan Hoyneck van Papendrecht. Hoyneck van Papendrecht is vooral bekend gewor-

De Parade van het 7e regiment infanterie in Amsterdam, 1885.

Hoycnck heeft zichzelf rechts afgebeeld al wandelend als toeschouwer met hoed en wandelstok. (Collectie NMM inv.nr. 059104)

¹¹ Bartels, J.A.C., *Jan Hoycnck van Papendrecht 1858-1933* (Amsterdam 1986); zie ook: <https://hoycnck-van-papendrecht.nl/biografie>

den als illustrator en tekenaar. Hij geldt in Nederland tevens als een belangrijke schilder van het militaire genre, naast Isaac Israëls en George Hendrik Breitner. Van hen was Hoycnck in ieder geval de meest productieve. Zijn biografie kenschetst hem treffend als 'een realist met een romantische inslag'.¹¹ Hoycnck was bekend van zijn historiserende onderwerpen zoals bijvoorbeeld de slag bij Waterloo of de tocht van Napoleon naar Rusland. Maar als bron voor de historicus minstens zo belangrijk is zijn eigentijdse werk waarin hij het dagelijks leven van de militair, maar ook de grandeur van het militaire bedrijf vastlegde. De collectie van het Nationaal Militair Museum bevat een groot aantal werken van Hoycnck, bestaande uit schetsboeken, olieverfschilderijen, aquarellen, tekeningen en prenten, bij elkaar ruim 1000 objecten. Bijzonder in deze verzameling is het werk dat Hoycnck maakte tijdens de Eerste Wereldoorlog. Tijdens die oorlog waren in Nederland vele duizenden buitenlandse militairen geïnterneerd. Niet alleen Belgen, maar ook Fransen, Britten en Duitsers. Hoycnck heeft een groot aantal van deze mannen in schetsboeken getekend en geaquarelleerd. In de pronkzaal van het Nationaal Militair Museum hangen enkele van zijn beste werken, zoals die van de tocht over de Berezina, ook bekend van de schoolplaten, en de parade van het 7e regiment infanterie in Amsterdam.

Hoycnck was sinds jaren vaste gast bij het veldleger. Hij was als 'embedded' kunstenaar sinds de jaren '90 van de negentiende eeuw al aanwezig geweest bij vele oefeningen en legermanoeuvres, ook in het buitenland.

Uit de schetsboeken van Hoyneck. Op deze schets staan de dezelfde attachés afgebeeld als op het schilderij.

Detail Duitse (Pruisische) attaché Von Kluber, met de opmerking in de marge 'helm te veel achterover'.

Voor Hoyneck was de encenering van buitenlandse militairen in hun uniform een buitenkans. Hij stond bekend als deskundig documentalist van militaire uniformen, Nederlandse en buitenlandse. Het bonte gezelschap attachés moet een welkome afwisseling zijn geweest op de variaties van Nederlandse uniformen. Het bekende Nederlandse veldgrijze uniform werd precies in die tijd ingevoerd, maar op het schilderij is dat nog niet zichtbaar. Hoyneck kreeg met de attachés de contrasten op een presenteerblaadje aangereikt. Zo contrasteert de Belgische attaché met zijn *pantalon rouge* sterk met het kaki uniform van de Italiaan en de blauwe mantel van de Duitser.

Van Hoyneck is bekend dat hij op locatie schetste, en die schetsen later in zijn atelier in Den Haag uitwerkte tot schilderijen of aquarellen. Het museum heeft een aantal van deze schetsboeken in de collectie. Een ervan bevat schetsen van de oefeningen waarvan de attachés getuigen waren. Van het schilderij *Vreemde officieren bij de manoeuvres* zelf is geen schets of voorstudie aangetroffen, maar één van de schetsen is gedateerd '20 september Wijhe', waar de genie een brug had aangelegd over de IJssel.¹² Op deze schets zijn de attachés goed herkenbaar. In de marge van deze schetsen staan opmerkingen over kleurgebruik, vorm van de manchetten, de hoofdedkels en andere details. Sommige details, zoals de *Legion d'honneur* op het uniform van de Franse majoor, of de rode bies op de broek van de Zwitser, staan expliciet vermeld in de schetsen. Dit is terug te zien op het schilderij. Ook de Italiaanse kapitein van de Bersaglieri, een niet alledaagse verschijning, kon rekenen op de uniformkundige belangstelling van Hoyneck. Hij maakte een aparte schets van de kraag en de karakteristieke verenhoed van de Italiaanse attaché.

¹² Jan Hoyneck van Papendrecht, *Manoeuvre veldartillerie 1913-1914* (collectie NMM ex.nr. 00135075)

Het atelier van Hoijnc in zijn
woonplaats Den Haag.

¹³ Bartels, *Jan Hoynck van Papendrecht*, 55

Na zijn overlijden in 1933 heeft de toenmalige directeur van het Legermuseum, F.A. Hofer, het atelier van Hoynck overgebracht naar het museum, dat toen gevestigd was in kasteel Doorwerth. Het atelier bestond naast een deel van het werk van Hoynck uit een verzameling wapens en uniformen die hij als rekwisieten gebruikte bij zijn werk. Helaas heeft deze stijkkamer de Tweede Wereldoorlog niet overleefd, kasteel Doorwerth is inclusief inventaris grotendeels verloren gegaan door het oorlogsgeweld rond de Slag om Arnhem. 'Helaas is daardoor het atelier van de Nederlandse schilder die, beter dan wie ook, het militaire leven wist weer te geven, aan Mars zelf ten offer gevallen'.¹³

Wat zagen de attachés?

De titel van het schilderij verwijst naar de grote oefeningen van het veldleger. Deze oefeningen werden vanaf 1909 om de twee jaar gehouden met het doel de strategische aanwijzingen, de papieren regelingen en voorschriften die bestonden om het veldleger op voet van oorlog te krijgen, te oefenen. Snelheid was daarbij de belangrijkste factor. Het verplaatsen en legeren van tienduizenden militairen, veelal dienstplichtigen die hiervoor werden teruggeroepen, was een grote logistieke operatie waarvan de theorie in vredetijd alleen getoetst kon worden aan de praktijk door te oefenen. De Nederlandse landsverdediging bestond uit twee delen: het statische vestingstelsel met de forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam, en het mobiele veldleger. Het uitgangspunt was dat het veldleger zich daar opstelde waar de grootste dreiging vandaan kwam, in Oost- of Zuid-Nederland. Oefeningen van het veldleger waren dus vooral grote verplaatsingen van divisies met alle logistiek die daarbij kwam kijken. Zo moesten bijvoorbeeld rivieren overgestoken worden waarbij dan de genie verantwoordelijk was voor het leggen van pontonbruggen. Verplaatsingen gingen over grote afstanden per trein, maar ook grotendeels te voet. Voor het merendeel van de dienstplichtigen bestonden de manoeuvres uit lange dagmarsen.

In 1911 werden de manoeuvres in de Betuwe gehouden. In 1913 was Overijssel aan de beurt. Vanwege de schaalgrootte en de kosten werden de grote manoeuvres niet jaarlijks gehouden. Maar kleinschaliger oefeningen werden wel jaarlijks georganiseerd, bijvoorbeeld door cavalerie- of artillerieregimenten.

Tussen 15 en 20 september 1913 vonden cavalerieoefeningen plaats in het noordelijke deel van de Veluwe, en aansluitend dus de legermanoeuvres in Overijssel. Aan de cavalerieoefening deden naast de staf van de brigade het 1e, 2e, 3e en 4e regiment Huzaren en twee batterijen van het Korps Rijdende Artillerie mee. Daarnaast een detachement trein, marechaussee, ordonnansen en hospitaalsoldaten.¹⁴

¹⁴ Recueil Militair 1913, 305

De manoeuvres werden uitgevoerd door het veldleger, zo'n 30.000 man en 1600 paarden. Behalve een grote logistieke oefening waren de manoeuvres ook een gelegenheid om nieuwe wapens en technologie te testen.

¹⁵ Nationaal Archief, archief
Generale Staf 2.13.15 inv. 303
verslag Manoeuvres 1913.
*Verslag van de vliegdienst bij de
Legermanoeuvres*, door
H. Walaardt Sacré

De industriële revolutie bracht tal van militaire en civiele uitvindingen met een militaire toepassing. Vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw kwam die ontwikkeling in een stroomversnelling: nieuwe producten voor militaire toepassingen dienden zich aan: elektriciteit, telegrafie, telefonie, auto's, luchtvaart, gewapend beton, mitrailleurs, rookzwak buskruit, de lijst is lang.

Om er een enkele uit te pakken: luchtvaart stond in 1913 nog in de kinderschoenen en werd nog gezien als gevaarlijke waaghalzerij. En dat was het ook. Maar het had tegelijk ook de potentie om uit te groeien tot een belangrijk militair wapen. In juli 1913 was in Soesterberg de Luchtvaart Afdeling opgericht als onderdeel van de landmacht. De vliegdienst was als kersvers legeronderdeel aanwezig bij de manoeuvres. Helemaal nieuw was dat overigens niet, in 1911 waren al demonstraties gegeven van de mogelijkheden van vliegtuigen. Maar in 1913 behoorden de vliegtuigen echt tot de legerorganisatie. Waarschijnlijk zagen vele dienstplichtigen tijdens de oefening voor het eerst van hun leven een vliegmachine. Ze stegen op vanaf een geïmproviseerd vliegekamp in Nieuw-Milligen op de Veluwe om waarnemingen te doen voor één van beide oefenpartijen. Door de vier vliegtuigen werd tezamen 1.300 km afgelegd in drie dagen. En dat zonder noemenswaardige ongelukken, iets dat in de begintijd van de vliegerij zeker vermeldenswaard was. De Luchtvaartafdeling had nog tekort aan alles, niet alleen aan vliegtuigen maar bijvoorbeeld ook aan motorordonnansen om bericht over te brengen (radio's waren er ook nog niet). Toch beoordeelde de legerleiding de inzet van het luchtwapen als succesvol, het belang van de waarnemingen uit de lucht was overduidelijk aangetoond.¹⁵

Een voor de gemiddelde soldaat belangrijker noviteit was de introductie van de Infanterie Keukenwagen. Na een geslaagd experiment in 1911, werd bij de manoeuvres van 1913 de keukenwagen op grotere schaal ingezet. Zorg voor de voedselvoorziening was en is één van de belangrijkste taken van iedere commandant. De keukenwagen was een belangrijk onderdeel van een mobiel veldleger, de bevoorrading en verzorging van de troepen was er beter mee gegarandeerd. Mobiele keukenwagens konden de troepen volgen, ook in het terrein. Ze konden een voorraad meenemen en de koks konden tijdens de mars eten bereiden.

De mitrailleur, het nieuwe wapen van de infanterie, werd op verschillende manieren beproefd. Er werden proeven gedaan met mitrailleurs op motorfietsen, en op kruiwagens. De proef met de mitrailleur hondenkar, voor het eerst bij legermanoeuvres ingezet en wel bij het 20e Regiment Infanterie, beviel het beste. De Belgische trekhonden deden hun werk naar behoren, ze hebben dienstgedaan tot het einde van de mobilisatie in 1918. Het grote belang van de mitrailleur zou blijken tijdens de Eerste Wereldoorlog, maar op een andere manier dan was voorzien. Het bleek vooral een geducht verdedigingsmiddel te zijn. Aanvallende infanterie in open veld had geen schijn van kans tegen goed opgestelde mitrailleurs.

¹⁶ Klinkert, *Het vaderland verdedigd*, 415

¹⁷ Moeyes, Paul, *De sterke arm, de zachte hand. Het Nederlandse leger en de neutraliteitspolitiek 1839-1939* (Amsterdam 2006), 65

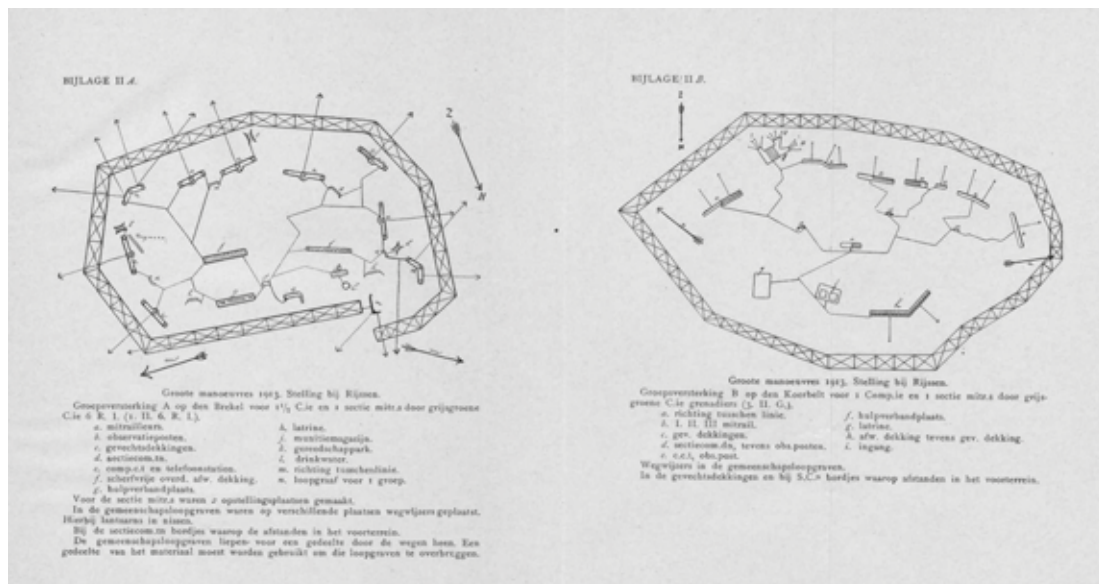
¹⁸ Klinkert, *Defending neutrality*, 41

¹⁹ Froger, 'Grootte Manoeuvres in 1913. De Stelling bij Rijssen', 285

Het gangbare beeld is dat technische vernieuwingen in het officierskorps langzaam en geleidelijk werden geaccepteerd, in navolging van het buitenland, meestal net iets later.¹⁶ Er kwam in deze periode veel nieuw technisch vernuft tegelijk af op het leger. Dat gaf nieuwe kansen, dat zagen de officieren ook wel, maar het waren vaak kwetsbare, aan storingen onderhevige en soms ronduit levensgevaarlijke innovaties. De oorlog die volgde gaf een ongekende versnelling aan de technologische ontwikkeling die in 1913 wel aanwezig was maar nog in de kinderschoenen stond.

De buitenlandse attachés waren getuige van de experimenten en de vernieuwingen in het Nederlandse leger. Hoe beoordeelden de attachés het Nederlandse leger? De taak van een attaché bestond er naast het vergaren van inlichtingen uit om de kwaliteit en paraatheid van het leger van het gastland te beoordelen. Voor Nederland was het van belang de neutraliteit te tonen en hier gold nog altijd de uitspraak zoals ooit gedaan door minister van Buitenlandse Zaken W.H. de Beaufort, dat Nederland 'met alle groote mogendheden zoveel mogelijk in goede vriendschap [wil] leven en met geen enkele groote mogendheid in te nauwe aansluiting'.¹⁷ Het leger was de zichtbare uiting van de neutraliteit. Het was tegelijkertijd ook duidelijk dat het Nederlandse leger nooit opgewassen zou zijn tegen een aanval van een grootmacht als Duitsland of Frankrijk te land, of Groot-Brittannië vanuit zee. Van belang was dat Nederland bereid was de verdediging te voeren, en in staat was dat te doen in afwachting van buitenlandse hulp. De inundaties die met de waterlinies gesteld konden worden golden daarbij als belangrijkste troef. Duitse rapporten uit het begin van de eeuw wezen erop dat de Nieuwe Hollandse Waterlinie een nauwelijks te nemen hindernis vormde. De manoeuvres waren bedoeld om door het veldleger te laten zien waartoe het in staat was. De Franse attaché Eugène Génie zien we op het schilderij geconcentreerd, de armen over elkaar, kijken naar het optreden van de Nederlandse huzaren. Het rapport dat hij later opstelde was gematigd positief van toon: zijn kritiek was dat de bereden wapens weinig durf en initiatief toonden. De geoefendheid was te laag en de officieren genoten te weinig respect. Nederlandse soldaten waren weinig bedreven in het mobiele gevecht en in de samenwerking tussen cavalerie en artillerie.¹⁸ Voor de Franse attaché was de kwaliteit van het veldleger van belang omdat dat de zuidgrens moest verdedigen. De Fransen waren met name bezorgd over de verdediging van Limburg. Ze waren minder geïnteresseerd in het vestingstelsel, de waterlinie en de kustverdediging.

De Franse attaché wees zijn collega's op het juiste gebruik van het terrein (het deed hem denken aan zijn tijd in Mantsjoerije) en sprak hierover zijn waardering uit tegen de kapitein die verantwoordelijk was voor de stelling.¹⁹ In tegenstelling tot de Britten, die vooral oog hadden voor de kustverdediging. De Britse attaché George Tom Molesworth Bridges (1871- 1939) had een jaar eerder nog een uitgebreid rapport opgesteld over de staat van de Nederlandse defensie. De strekking was dat de Nederlandse soldaat misschien niet al te best geoefend was, maar dat de wil om het land te verdedigen en met name de militaire waarde van de inundaties en vestingwerken

Groepsversterking met mitrailleurs bij Rijssen, afgebeeld in de Militaire Spectator.

²⁰ Klinkert, W., *Defending neutrality: the Netherlands prepares for war, 1900-1925* (Leiden 2013), 42

niet onderschat mochten worden. Alle partijen keken met bewondering naar de Waterlinie, die werd gezien als een serieuze hindernis voor een oprukkend leger. In ieder geval zou de Waterlinie, mits tijdig in werking gezet, grote vertraging veroorzaken bij de opmars van een vijandelijk leger. Hierover waren alle attachés het eens.²⁰

De Duitsers hielden in hun geheime aanvalsplannen richting Frankrijk wel rekening met een mogelijke doortocht door Zuid-Limburg, en dus een schending van de neutraliteit. Maar dat alleen in het uiterste geval. In 1918 gebeurde dat toen de Duitsers terugtrokken via Zuid-Limburg, in 1914 lieten zij Nederland ongemoeid. 'Holland is in Ruhe zu lassen', aldus de keizer in 1914. Voor de grote mogendheden gold in feite de uitspraak van De Beaufort in omgekeerde richting. Een neutraal Nederland was voor de handel en als bufferstaat van grotere waarde dan een niet-neutraal Nederland.

In Augustus 1914 liepen de spanningen in Europa zo hoog op dat de Nederlandse regering besloot, als eerste land in West-Europa, de krijgsmacht te mobiliseren. De plannen werden werkelijkheid. De vele oefeningen en manoeuvres wierpen hun vruchten af. Binnen drie dagen had het veldleger, 200.000 man, zijn posities ingenomen om dreiging vanuit het westen, oosten en zuiden te weerstaan, precies zoals de neutraliteitspolitiek voorschreef. De forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam werden bezet, dat waren nog eens 70.000 man. Nederland zou de mobilisatie de hele oorlog hardnekkig volhouden. Ons land bleef de verschrikkingen van de oorlog bespaard.

²¹ Klinkert, W., 'Met de pen of met het zwaard. Militaire middelen en de verdediging van de neutraliteit 1910-1914' in: Binnenveld, H., e.a., *Leven naast de catastrofe. Nederland tijdens de*

Eerste Wereldoorlog, 13-26

²² Met dank aan collega Mathieu Willemsen voor zijn online spuurwerk

De oefeningen en de legermanoeuvres lieten zien waartoe het Nederlandse leger in staat was. In de geschiedschrijving is lang het beeld geschetst van een leger dat niet voorbereid was op wat zou kunnen komen, met als beeld de in slaap gesukkeld en vergeten soldaat, leunend tegen een grenspaal. Dat is niet terecht. De generale staf was ook in 1913 goed op de hoogte van de situatie in de landen om ons heen en werd door het uitbreken van de oorlog niet verrast. De inlichtingenpositie en informatievoorziening waren op orde, en het leger kon, mede dankzij de vele oefeningen, snel mobiliseren.²¹

Hoe is het de attachés vergaan tijdens de oorlog?²² De attachés van de neutrale landen, Zwitserland en Chili, waren in 1914 niet meer in Nederland. We weten niet veel van ze. De Zwitser Overste Markus Feldmann was docent aan de Zwitserse militaire academie. In de bibliotheekcollectie van het NMM bevindt zich een werk van zijn hand, getiteld *Schweizer Heereskunde*, uit 1912.

De attachés van de oorlogvoerende landen werden voor zover is na te gaan veelal teruggeroepen voor dienst aan het front. Van enkelen weten we iets meer.

De Franse attaché Majoor Eugène Génie (1872-1941) had in de jaren voor de Eerste Wereldoorlog ruime ervaring opgedaan in koloniale oorlogvoering. Hij had jaren in Algerije gediend voordat hij in 1897 deelnam aan de Franse expeditie naar Madagaskar. Hij was ook in China geweest in het internationale expeditieleger tijdens de Bokseropstand. Vermoedelijk heeft hij hier zijn *Legion d'honneur* verdiend. Hij was in 1913 tot 1917 attaché te Brussel. In dat jaar wordt hij hoofd van de Franse militaire missie van het Belgische hoofdkwartier, in Veurne. Daarna raakt hij uit zicht. Hij brengt het nog tot generaal.

De Belgische attaché Jules Léon Joseph Michel Vedrine (1861- 1940) was tijdens de oorlog commandant van de rijkschool te Ieper en heeft vermoedelijk de gehele oorlog dienst gedaan aan de IJzer. Hij ging in 1919 met pensioen.

De Duitse attaché Majoor Robert Emil von Klüber (1873-1919) was verbonden aan de Duitse diplomatieke vertegenwoordiging in Parijs, en werd in 1913 voor het bijwonen van de oefeningen naar Nederland gezonden. Tijdens de oorlog vervulde hij diverse staffuncties aan het westfront. In 1917 kreeg hij een hoge onderscheiding voor heldhaftig optreden: de *pour le Mérite*. Hij doorstond de oorlog maar daarna liep het slecht met hem af. In 1919 werd hij tijdens rellen in het revolutionaire Duitsland gedood. De Klüberstrasse in Berlijn is naar hem vernoemd.

De Britse attaché George Tom Molesworth Bridges (1871- 1939) heeft verschillende functies aan het westfront vervuld. Hij was in een verder verleden al twee keer gewond geraakt, tijdens de Boerenoorlogen en in Somaliland. Hij raakte normaal ernstig gewond op Hill 60 (bij Ieper) tijdens een Duits bombardement; zijn rechterbeen moest geamputeerd worden. Hij was toen al generaal-majoor. Na de oorlog werd hij gouverneur van

Militaire attachés in Den Haag, 1912.
(Collectie NMM)

Zuid-Australië. Bridges was een ijzervreter. Hij werd beroemd omdat hij tijdens de oorlog in St. Quentin twee uitgeputte Britse bataljons, op het punt zich over te geven, met fluit en speelgoedtrom wist op te peppen en aan het marcheren kreeg.

Van de Italiaanse attaché Giuseppe Bucalo weten we niet heel veel. Waarschijnlijk was hij de eerste jaren van de oorlog attaché in Zwitserland. Daarna zien we hem terug als kolonel van een regiment Bersaglieri, en later als brigade-generaal van de Pistoia-brigade. Hij maakte de slag om Caporetto mee. Deze slag uit 1917 staat in Italië bekend als de grootste militaire nederlaag uit de geschiedenis van het land. De Italianen werden door een gecombineerd Duits-Oostenrijks leger verslagen op de grens van wat nu Italië, Oostenrijk en Slovenië is. In 1918 verscheen hij voor een onderzoekscommissie om te getuigen.

De Russische attaché Vladimir Petrovitsj Agapeev (of Agapeiev) (1876-1957) was een Tsaristische officier met een lange staat van dienst. Hij vocht in de Russisch-Japanse oorlog van 1904. Van 1907 tot 1914 was hij attaché in verschillende landen, als laatste in België en Nederland. Het grootste deel van de oorlog bracht hij als cavalerieofficier door aan het oostfront. In de Russische burgeroorlog koos hij de kant van de Witten, het antibolsjewistische leger. Hij werd als vertegenwoordiger van het Witte leger bij de geallieerden in Constantinopel geplaatst, en na het verlies van de burgeroorlog vestigde hij zich net als veel *émigrés* in Joegoslavië. Daar sloot hij zich als anticommunist nog op 65-jarige leeftijd aan bij een Wit-Russische collaborerende paramilitaire eenheid, opererend in het gebied van bezet Joegoslavië, om vervolgens nog tijdens de oorlog naar Oostenrijk te verkassen. In 1948 verhuisde hij naar Chili en daarna nog naar Argentinië.

Veel attachés hadden voor de oorlog in 1914 uitbrak al gevechtserfaring opgedaan en het nodige van de wereld gezien, en in een aantal gevallen ook nog daarna. De plaatsing als attaché in het neutrale Nederland in 1913 was een tussenstop in het leven van deze officieren. Stilte voor de storm. Zij kregen later vrijwel allemaal het volle geweld van de Eerste Wereldoorlog over zich heen, maar allen overleefden de oorlog. Geen van hen kon tijdens de cavalerieoefening op de Veluwe heide in september 1913 ook maar in de verste verte bevroeden wat hen te wachten stond in de jaren daarna.

Bronnen en literatuur

- Nationaal Archief, archief Generale Staf 2.13.15 inv. 303 verslag Manoeuvres 1913
- Nationaal Archief, archief Hoofdkwartier Veldleger 2.13.16 inv. 260 verslag Legermanoeuvres 1913
- Nationaal Archief, archief Hoofdkwartier Veldleger 2.13.16 inv. 111 'voorbereiding Legermanoeuvres 1913'
- Overzicht van de Legermanoeuvres in 1913. Uitgave Departement van Oorlog (1914) (Collectie NMM 00046284)
- Recueil Militair 1913
- Klinkert, W., *Defending neutrality: the Netherlands prepares for war, 1900-1925* (Leiden 2013)
- Klinkert, 'Met de pen of met het zwaard. Militaire middelen en de verdediging van de neutraliteit 1910-1914' in: Binnenveld, H., e.a., *Leven naast de catastrofe. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*, 13-26
- Bartels, J.A.C., *Jan Hoynck van Papendrecht 1858-1933* (Amsterdam 1986)
- Moeyes, Paul, *De sterke arm, de zachte hand. Het Nederlandse leger en de neutraliteitspolitiek 1839-1939* (Amsterdam 2006)
- Engelen, D. *De Militaire Inlichtingendienst 1914-2000* (Den Haag 2000)
- Jan Hoynck van Papendrecht, Manoeuvre veldartillerie 1913-1914 (collectie NMM ex. nr. 00135075)
- Froger, W., 'Grote Manoeuvres in 1913. De Stelling bij Rijssen'. In: *Militaire Spectator* jrg. 83 nr. 11 (1914), 279-290
- Staarman, A., 'Nederlandse militaire attachés tijdens de Eerste Wereldoorlog', in *De Groot Oorlog*, maart 2006, 30-32

Zeelag bij de Doggersbank

Na het bestijgen van de Engelse troon door stadhouder-koningen Willem III in 1689 kwam een einde aan de vijandigheid tussen Engeland en Nederland. De Nederlandse dominantie op zee kalfde na 1720 langzaam af en rond 1780 was de economische welvaart van Engeland groter dan die van Nederland. Dat kooplieden Londen als nieuwe uitvalbasis gebruikten, zat de Nederlanders niet lekker. Ter compensatie sympathiseerden zij met rebellen die zich tijdens de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog van het Britse Rijk probeerden los te maken. In 1778 verklaarde Frankrijk de oorlog aan de Engelsen, sloot Spanje zich bij Frankrijk aan en op de vraag van Engeland of de Nederlanders hen wilden steunen, besloot Nederland neutraal te blijven.

Ondanks de neutraliteit verrijkten Nederlandse kooplieden zich via lucratieve smokkelhandel met Frankrijk en de rebellerende Amerikanen. Het eiland Sint Eustatius fungeerde als centraal punt en droeg de naam 'Golden Rock'. Eind 1779 liep de kaper Paul Jones onder Amerikaanse vlag met Engelse buit Texel binnen, waarna Engeland zijn uitlevering eiste. De Nederlanders weigerden hem over te dragen waardoor de gemoederen hoog opliepen. Na lang wikken en wegen sloot Nederland zich aan bij het Verbond van de Gewapende Neutraliteit. Dit verbond, dat oorspronkelijk uit Rusland, Zweden en Denemarken bestond, had als doel de handel op zee voor neutrale landen te beschermen. In het najaar van 1779 benoemde het Amerikaanse Continental Congress de uit West-Virginia afkomstige Henry Laurens tot gevolmachtigd ambassadeur in Nederland. Op weg naar zijn nieuwe post onderschepten de Engelsen de kersverse diplomaat op zee en namen hem gevangen. Laurens nam het zekere voor het onzekere en gooide een kistje, met daarin een geheim verdrag, overboord. De Engelsen visten het kistje uit het water en kwamen er achter dat de Amerikaanse rebellen uit waren op een overeenkomst met de stad Amsterdam. De vondst van het document was de druppel die de emmer deed overlopen.

Op 20 december 1780 verklaarde Engeland de Republiek de oorlog en blokkeerde de kust waardoor de handel en de visserij grotendeels stil kwam te liggen. De Nederlandse oorlogsverklaring volgde in mei 1781 waarna de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog (1780-1784) in alle hevigheid uitbrak.

Het verworven schilderij
'Het einde van de zeeslag op de
Doggersbank op 5 augustus 1781'.

Op 5 augustus 1781 vond de zeeslag op de Doggersbank plaats. De Nederlandse schout-bij-nacht Johan Arnold Zoutman en de Engelse admiraal Hyde Parker gingen de strijd aan. De zeeslag eindigde in onbeslist, maar de Nederlandse vloot, die lange tijd geen zeeslagen had uitgevochten, vierde de uitkomst als een glorieuze overwinning. Zoutman viel een heldenverering ten deel en reisde het land door. Stadhouder Willem V stelde de Doggersbank-medaille met het opschrift *Pax quaeritur bello* (vrede wordt gezocht in oorlog) ter beschikking en reikte enkele 'Doggersbanksabels' uit. De overwinningsroes kende een schaduwkant. De Nederlandse vloot liep zware averij op en de graanhandel in het Oostzeegebied ging ter ziele.

Recent verwierf het Marinemuseum het schilderij 'Het einde van de zeeslag op de Doggersbank op 5 augustus 1781.' Het doek is niet gesignd, maar na intensief onderzoek kon worden vastgesteld dat Carel Frederik Bendorp (1736-1814) de maker is. Naast een kleine reeks schilderijen vervaardigde Bendorp vooral prenten. Hij graveerde naar kunstwerken van Martinus Schouman en Petrus Morrelon la Cave en was een leerling van Hendrik Kobell en Dirk Langendijk. In navolging van zijn tijdgenoten Gerrit Groenewegen en Engel Hoogerheyden, begon Bendorp na een ongeval met tekenen en schilderen. Links op het doek staat de aftocht van de Engelse vloot afgebeeld. Rechts blijven beschadigde Nederlandse schepen achter. Van de zeeslag van de Doggersbank zijn meerdere schilderijen bekend, maar dit exemplaar is bijzonder omdat het doek het enige is dat door een Nederlandse kunstenaar is vervaardigd.

Graddy Boven

Een negentiende-eeuwse Japanse houtdruk met Nederlandse mariniers

In 2021 kocht de Stichting Vrienden van het Mariniersmuseum een Japanse prent uit 1844 en schonk deze aan het Mariniersmuseum. Op de prent is een colonne Nederlandse mariniers te zien, inclusief een groep tamboers en pijpers: de muzikanten van het korps. Deze colonne wordt gevolgd door een diplomatieke delegatie. De prent is een houtsnede gedrukt op papier met inkt, in het Japans *mokuhanga* genaamd.

De prent laat het einde van een uniek stukje Nederlandse geschiedenis zien. Tussen 1641 en 1859 had Japan een afzonderingsbeleid tegenover westerse grootmachten, genaamd *sakoku*. Nederland had hier een uitzonderingspositie in en had het alleen handelsrecht op Japan, via een kleine handelspost op het eiland Deshima. Deze handelspost mochten zij echter zonder toestemming niet verlaten. Ook mochten Nederlandse vrouwen niet van het eiland af en mocht het christendom niet openlijke beleden worden elders in Japan. Dit verandert met de eerste Chinees-Engelse Opiumoorlog (1839-1842). Engeland won deze oorlog en dwong het Chinese rijk een aantal van haar havens open te stellen voor de westerse handel. Dit leidde echter tot veel bezorgdheid in Japan en er kwam een verbod op de aanwezigheid van Nederlandse militairen in Japan.

Tegen de achtergrond van de gebeurtenissen in China en op grond van de langdurige relaties tussen Nederland en Japan, schreef koning Willem II op advies van de minister van Koloniën, J.C. Baud, een vriendelijke doch dringende brief aan de *hogun*, de keizer van Japan. Hierin adviseerde hij het *sakoku*-beleid voor Japan te beëindigen, omdat anders Japan een soortgelijk lot te wachten stond als China. In de koninklijke brief, ondertekend op 15 februari 1844, stelde Willem II dat er alleen vrede voor Japan gewaarborgd kond worden, als zij vriendschappelijke handelsbetrekkingen met het buitenland mogelijk maakte.

De overhandiging van de koninklijke brief aan de *shogun* werd met de grootste zorg voorbereid. De specialist op het gebied van Japan en voormalig arts van de Nederlandse handelspost, Philipp Franz von Siebold, wees erop dat er een strikt protocol zou moeten worden nageleefd en dat een militaire delegatie voor de presentatie van de brief noodzakelijk zou zijn. Een militair zou meer status hebben in de ogen van de Japanners dan een ambtenaar als 'opperhoofd'. Er werd besloten de marinecommandant H.H.F. Coops met deze taak te beleggen. Als commandant van het oorlogsfregat H.M.S. Palembang arriveerde hij in augustus 1844 in Nagasaki met de brief. Deze zou worden overhandigd aan de gouverneur van Nagasaki, die hem op zijn beurt zou overhandigen aan de *shogun* in Edo. De overhandiging van de brief aan de gouverneur vond met grote

Japanse Prent

ceremoniële eer plaats. Coops marcheerde met 120 Nederlandse mariniers naar de residentie van de gouverneur. Het is deze optocht die op de Japanse prent staat afgebeeld. Het antwoord van de *shogun* op de brief van koning Willem II volgde ruim een jaar later. Hij waardeerde het openhartige advies van de koning zeer, maar maakte in vriendschappelijke bewoordingen duidelijk dat Japan zich moest houden aan haar oude regels van afzondering en daarom gesloten zou blijven. 10 jaar later forceerde de Amerikaanse commodore Matthew C. Perry Japan toch om haar gesloten houding te openen.

Op de prent staan een paar interessante details afgebeeld. In het midden, achter de Nederlandse vlag, staat iemand met iets wat op een pot met een plant lijkt. Deze plant had een brief in een doos moeten zijn. De Japanse prentmaker begreep blijkbaar het doel van de processie niet goed: er moest geen plant, maar een brief worden afgeleverd. Aan het einde van de stoet worden drie stoelen gedragen voor de hoge Nederlandse functionarissen. De Nederlanders vonden het moeilijk om zoals de Japanners op de grond te zitten. Hierdoor ontstond in Japan de mythe dat de Nederlanders hun knieën niet konden buigen.

De prent is een mooie aanwinst voor de collectie van het Mariniersmuseum en de Stichting Koninklijke Defensiemusea in zijn geheel. Het brengt een vaak vergeten stukje Nederlandse geschiedenis weer tot leven en geeft een prachtig buitenlands perspectief op de Nederlandse mariniers.

Casper J van Dijk

Echt of nep?

Dateren van oude wapens op basis van koolstof

Ze bevinden zich al ruim een eeuw binnen de collectie van het Nationaal Militair Museum: vijf grote houten knotsen met vervaarlijke metalen punten. Voor de leek zijn het op het eerste gezicht echte middeleeuwse wapens. Toch zetten diverse museummedewerkers en kenners vraagtekens bij de wapens. Maar waarom? Simpelweg omdat er geen vergelijkbare wapens in eigen land of daarbuiten werden gevonden. Dit zou inhouden dat de vijf knotsen ofwel uniek zouden zijn – wat uiteraard nooit uitgesloten kan worden – ofwel dat ze zijn ontsproten aan het fantasierijke brein van een negentiende-eeuwse liefhebber van middeleeuwse wapens. Dat zou betekenen dat het regelrechte vervalsingen zijn.

Strijdhammers, strijdkolven, strijdvlegels, goedendags en morgensterren zijn de voornaamste middeleeuwse slagwapens. Strijdhammers en strijdkolven werden het meest gebruikt door de ridderlijke elite. Zij vertonen echter geen overeenkomsten met de strijdknotsen en we zullen deze wapens hier dan ook verder buiten beschouwing laten. De goedendag en morgenster waren – net als de strijdknotsen – eenvoudiger van ontwerp. Deze wapens waren uitermate geschikt voor de gewone voetsoldaat of bewapende boer of burger.

Zoek de verschillen

De goedendag, morgenster en strijdvlegel worden nog wel eens door elkaar gehaald. De goedendag is een kort stokwapen met een scherpe ijzeren pen aan het uiteinde. De pen wordt op zijn plaats gehouden door een

Detail van een van de strijdknotsen.
Nationaal Militair Museum O15750

Van boven naar beneden: strijdknots (015750), morgenster (017619) en goedendag (016658).

ring met een uitstekende rand of vier kleine punten. Met het wapen kon je een goede slag uitdelen, maar je kon er ook mee steken.

Morgenster of strijdvlegel?

De morgenster wordt vaak voorgesteld als een ketting met een bal die voorzien is van talloze ijzeren punten. Dit slagwapen met een bal met punten aan een ketting is echter geen morgenster, maar een strijdvlegel. De morgenster is een stok met een bol- of cilindervormig uiteinde, voorzien van ijzeren punten. Op een schilderij van het beleg van Rhenen uit 1499 staat een stadssoldaat afgebeeld met dit type wapen. In onze museumcollectie bevinden zich twee exemplaren van dit wapentype. Het zijn snel te vervaardigen wapens die in grote aantallen binnen de stadsarsenalen aanwezig moeten zijn geweest. Hierdoor kon snel een grote groep bewapende burgers op de been worden gebracht.

De vijf strijdknotsen lijken enigszins op dit wapentype, maar verschillen hier ook weer van. Ze zijn korter, gedrongener en erg simplistisch van vorm. Ze zouden niet misstaan in het aloude stereotiepe beeld van een holbewoner-met-knots. De strijdknotsen zijn slechts negentig centimeter lang en daardoor alleen te hanteren als een puur slagwapen. De morgensterren zijn met een lengte van twee meter echte slag- en steekwapens. Bij deze laatste wapens is duidelijk een ambachtsman aan het werk geweest. Het uiteinde van de cilinderkop is voor meer stevigheid voorzien van een metalen band. De lange, piekvormige punt op de kop van het wapen heeft duidelijk een steekfunctie.

Authentiek of niet?

Tot voor kort was het lastig om uitsluitel te geven over de echtheid van onze vijf strijdknotsen. Het museum besloot om de techniek van koolstofdatering in te zetten om de precieze leeftijd van de wapens vast te laten stellen. Door van de betreffende voorwerpen een zeer kleine splinter hout af te nemen, kunnen wetenschappers in een laboratorium aan de hand van de aanwezige hoeveelheid koolstof (C_{14}) de ouderdom van het houten voorwerp bepalen. Eén van de knotsen was al zwaar beschadigd en hierdoor ontbrak de helft. Bij dit exemplaar kon op een verantwoorde wijze en zonder problemen een stukje hout worden afgenomen. Daarbij was het zaak om een deel van het hout te kiezen dat zo min mogelijk bewerkt was, dus niet in de buurt van metalen onderdelen of delen die met verf, lak of conserveermiddelen behandeld waren. Dit zou namelijk een

Detail van een schilderij uit 1499 met een soldaat die een morgenster draagt. Rijksmuseum Amsterdam, objectnummer SK-A-1727

zuivere uitslag van de datering van de strijdknotsen negatief kunnen beïnvloeden.

Wetenschappelijk bewijs

Van de beschadigde knots werd een minuscuul stukje hout afgenomen en opgestuurd naar het Centrum voor Isotoop Onderzoek (ISO) aan de Universiteit van Groningen. Na vier maanden ontving het museum de uitslag. Uit het onderzoek bleek onomstotelijk wat velen al vermoedden: de vijf “middeleeuwse” strijdknotsen bleken vervaardigd te zijn van hout dat rond het jaar 1836 is gaan groeien. Zeer waarschijnlijk stammen de knotsen uit de periode rond 1913. Dat is de tijd waarin de eerste voorloper van ons huidige museum haar deuren op kasteel Doorwerth opende. Dit zou inhouden dat de stammen die gebruikt werden om de strijdknotsen te vervaardigen 77 jaar oud zouden moeten zijn geweest. Gezien de dikte van de strijdknotsen zou dit goed kunnen. Of ze speciaal voor het museum zijn vervaardigd en hoe ze in het museum terecht zijn gekomen, is helaas niet duidelijk. Op oude foto’s zien we de strijdknotsen wel aan de kasteelmuur hangen.

Wel echt

Na de uitslag van de strijdknotsen is besloten om ook enkele andere middeleeuwse wapens te laten onderzoeken. Het tweede onderzochte exemplaar was een goedendag die als archeologische vondst nog houtresten bevatte. Het resultaat was erg interessant en gaf een C-14 leeftijd van 633 jaar op. De C-14 methode is vanaf 1950 van start gegaan, waardoor dit jaar als referentie moet worden genomen. Voor de goedendag komen we dan uit in het jaar 1317. Het wapen is hiermee onomstotelijk afkomstig uit de 14e eeuw. Rekening houdend met de groeitijd van de boom zal het wapen tussen 1350 en 1400 zijn vervaardigd. Ook een ander tot de verbeelding sprekend wapen, de morgenster, werd als derde door middel van de C-14 methode onderzocht. Het betrof één van de twee morgensterren uit de collectie van het NMM. Ook dit exemplaar bleek authentiek en er kwam een zeer mooie 15e-eeuwse herkomst tevoorschijn. Het hout werd gedateerd op de periode 1450-1490. Omdat dit wapentype tot diep in de 18e eeuw nog op arsenaallijsten voorkomt, was een jongere datering ook mogelijk geweest. Bij deze morgenster blijkt het om een echt middeleeuws exemplaar te gaan.

Ondanks dat C-14 datering al vanaf 1950 mogelijk was, is het pas de afgelopen jaren voor museale instellingen financieel haalbaar om dit onderzoek uit te laten voeren. De drie uitgevoerde dateringen bevestigen sommige vermoedens maar leveren ook nieuwe inzichten op. De resultaten vormen een nuttige aanvoeging op ons collectiesysteem waar uiteindelijk ook de bezoeker profijt van heeft.

In 2023 wist het museum een zeldzame 17e eeuwse helm te verwerven. Dankzij de rijkversierde pluimkoker werd duidelijk dat de helm in Den Haag moet zijn vervaardigd. Nationaal Militair Museum 137047

Een 17e-eeuwse Nederlandse helm met een oosters tintje

In mei 2023 wist het museum een zeldzame Nederlandse helm (zischägge) uit de 17e eeuw te verwerven. Het betreft de laatste representant van de Nederlandse helm voordat het harnas in 1695 van het strijdtoneel verdween. Begin 17e eeuw droeg de cavalerie nog een dichte mantelhelm met een driedelig klapvizier. Deze werd meer en meer vervangen door open helmtyper met een tralievizier of slechts een enkele neusstang. Onder invloed van de Poolse en Hongaarse lichte cavalerie kwam een nieuw helmtype, de zischägge, naar Nederland. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) in de Nederlanden en de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) in Duitsland kwam dit helmtype ook naar Nederland. Vanaf de jaren '20 van de 17e eeuw zien we de eerste exemplaren op schilderijen staan afgebeeld. De Duitse term 'zischägge' is afgeleid van de Turkse benaming 'çiçak'. De çiçak was in gebruik in het gehele Ottomaanse rijk en werd overgenomen door de lichte cavalerie in de Oost-Europese landen.

Binnen de collectie van het NMM waren wel enkele Duitse zischägges aanwezig maar nog niet een exemplaar dat in Nederland vervaardigd was. De Duitse exemplaren zijn gemakkelijk te herkennen aan meerdere ribben op de helmbol en een ring aan de bovenkant. Bij de Nederlandse exemplaren ontbreken deze.

De nieuwe aanwinst heeft bovendien een bijzondere messing pluimkoker.

Deze is voorzien van een speciaal opengevoerd patroon. Dit patroon is te koppelen aan één specifieke harnasmaker: Charles d'Arthene uit Den Haag. In diverse internationale gerenommeerde collecties zijn andere Nederlandse helmtyper met dezelfde identieke pluimkokers aangetroffen, zoals Metropolitan Museum in New York, Musée

De messing pluimkoker op de
Nederlandse 'zischägge'. Nationaal
Militair Museum 137047

de l'Armée in Parijs, Royal Armouries in Leeds en de Koninklijke Verzamelingen in Stockholm.

Ondanks dat dit helmtype op grote schaal moet zijn gebruikt binnen het Staatse leger, zijn er weinig overgeleverd. In Nederland is alleen een exemplaar in de collectie van het Rijksmuseum bekend. Daarnaast is er nog een zeer rijkversierd exemplaar in de collectie van het Metropolitan Museum in New York aanwezig. Duitse en Engelse zischägges worden met regelmaat op veilingen aangeboden, Nederlandse exemplaren zijn een stuk zeldzamer. Voor het eerst in tien jaar werd een Nederlands exemplaar op een veiling aangeboden. Dank zij de verwerving is de helm veilig gesteld voor het Nederlands militair erfgoed en is hij binnenkort in de vernieuwde presentatie van het Arsenaal te bewonderen.

Jeroen Punt

Boeing CH-47D Chinook D-663
'Blizzard' (inv.nr. 137298)

Aanwinsten voor de luchtvaartcollectie

2023 was een bijzonder goed jaar voor de luchtvaartcollectie met de aanwinst van een bijzondere F-16 en een Chinook helikopter. De Chinook is inmiddels opgenomen in de vaste expositie.

Boeing CH-47D Chinook D-663 'Blizzard' (inv.nr. 137298)

Rond 2020 werd duidelijk dat bij het vervangingstraject van de Chinooks D-versie er enkele exemplaren buiten de verkoop gehouden zouden worden. Eén daarvan, de D-663 Blizzard, is toegewezen aan het NMM om opgenomen te worden in de rijkscollectie. Direct ontstond het idee om hem dan ook zo te prepareren dat hij opengesteld kon worden voor publiek. Daar leent de Chinook zich bij uitstek voor, er kan met gemak een schoolklas in. In nauwe samenwerking met de Luchtmacht, DMO (tegenwoordig Commit) en een technicus van 298 squadron is toegewerkt naar een fantastisch resultaat: een museaal verantwoorde Chinook. Er is gekozen voor de minimale variant van de demilitarisatie, verplicht vanwege ITAR en export control. Dat betekent dat alleen het meest noodzakelijke is verwijderd op het gebied van geclassificeerde en geheime technologie. In nauw overleg met de instanties is bekeken wat echt moest en nodig was. Dat is gedaan, maar dan op een manier die de gewone bezoeker niet ziet. Alleen de kenner ziet dat instrumenten zijn vervangen door onschuldige maar zeer goed gelijkende alternatieven. Op een aantal plekken in de helikopter zijn zaken weggewerkt op een manier die lijkt alsof het zo uit de fabriek komt, maar dat is natuurlijk niet zo. Het is allemaal handwerk, ontworpen en gemaakt in eigen beheer door het squadron, of binnen defensie.

Cockpit Chinook

Voorbeeld is de 3D-geprinte boordmitrailleur. Plaatwerkers van de luchtmacht hebben een gebogen, op maat gemaakte plexiglasen afdekking gemaakt bij de laadklep. Hierdoor kon heel veel van het leidingwerk gespaard blijven. Er zijn onzichtbare versterkingen geplaatst om te zorgen dat de helikopter recht blijft staan, ook zonder hydraulische druk. Het resultaat is een museale Chinook helikopter die zijn gelijke in de wereld niet kent. Met dank aan het team Chinook van 298 squadron en projectleider majoor Bram van der Ree.

De D-663 heeft deel uitgemaakt van drie missies: Task Force Fox (TFF) Macedonië in 2002, Stabilisation Force Irak (SFIR) 2004, International Stabilisation Assistance Force (ISAF) Afghanistan (2009). De D-663 heeft op 5 april 2020 zijn laatste vlucht gemaakt en had toen een urenstand van 13.130.

Lockheed-Martin F-16BM J-066 'Orange Jumper'
(inv.nr. 136700)

De J-066 heeft de afgelopen 22 jaar dienstgedaan bij het Kantoor Testvliegen met als doel alle nieuwe updates/modificaties op en aan de F-16 te testen.

Het toestel is voorzien van sensoren, camera's en kilometerslange kabels om testapparatuur te bedienen. De oranje klemmen waarmee die kabels werden vastgezet worden in het Engels *jumpers* genoemd, en zo was de naam *Orange Jumper* met bijbehorende kangoeroe in het embleem snel geboren. Om alle testapparatuur een plaats te geven, werden er verschillende instrumenten verplaatst van voor in de cockpit naar achteren. De achterste cockpit kreeg ook een head up display, bestemd voor de flight test engineer.

Nederland beschikte met de Orange Jumper over een toestel waarmee nieuwe systemen en upgrades in eigen beheer getest konden worden, vaak in samenwerking met het Nederlands Lucht- en Ruimtevaartcentrum (NLR), en regelmatig ook in samenwerking met partnerlanden uit de EPAF groep, dat zijn de Europese NAVO landen die tegelijk de F-16 in gebruik namen, naast Nederland: Noorwegen, Denemarken, België en Portugal. Maar ook de US Air Force profiteerde mee van de testcapaciteit in Nederland. Enkele wapenfeiten van Kantoor Testvliegen en Orange Jumper: testen van het FLIR (Forward Looking Infra Red System) verbetering van de navigatiecomputer waardoor trillingen die veroorzaakt werden door het boordkanon opgeheven werden, een betere antenne voor satellietcommunicatie, vliegtesten voor het IFF systeem, (Identification Friend or Foe). Voor het laatste project, (het Fighter Aircraft Robust Power

F-16 Orange Jumper

Management) werden nog eens 52 extra sensors op het vliegtuig aangebracht, die de temperatuur en de fysieke belasting kunnen meten. Zo kan bijvoorbeeld tot op de tiende millimeter worden gemeten of metaal tijdens een vlucht krimpt of uitzet. Met het uitfaseren van de F-16 voor de luchtmacht is geen emplot meer voor een testvliegtuig. Het is einde van een tijdperk want voor de F-35 is een dergelijk testvliegtuig niet voorzien. De J-066 is zwaar onder handen genomen bij de demilitarisering. Met behulp van de luchtmacht wordt het toestel geleidelijk aan weer museaal toonbaar gemaakt. Hij blijft voorlopig in het depot maar is nu al een gewild object voor de fotografen bij evenementen.

Alfred Staarman

SUMMARIES

Anouk Muijsert

Our women in Indonesia

The Second World War exacerbated both the need and the urgency of including women in the armed forces. The first female soldiers were deployed not only in the Netherlands but also in Indonesia. Women had only a supporting role there, as combat positions were solely for their male counterparts; the female soldiers worked in roles such as telephone operators, chauffeurs, nurses and secretaries. They also handled repatriation and family reunification of Dutch nationals who had spent years in Japanese internment camps. When the independent republic of Indonesia was proclaimed, the Netherlands did everything possible to maintain power in the colony, even using excessive force. This led to two policing actions that are known today as the Indonesian War of Independence. Historiographers claim that the women soldiers were unaware of the politico-military situation, but is that really true? Did the women perhaps merely look the other way? This article examines how well the women in uniform were informed and involved in the Indonesian War of Independence and the active attempts to restore Dutch authority in the East Indies. Aspects such as *esprit de corps*, propaganda and colonialism play a major role in this.

Paul van Brakel

Flying the Flag, the National Military Museum's flag-and-banner project

From 2020-2024, the National Military Museum ran a project called 'Flying the Flag' that was set up to help ensure the sustainable preservation of the flags and banners sub-collection. After the Army Museum moved from Delft to Soesterberg, the large-format flags were left in the depot and had not yet been given a final destination – a good opportunity to pay them some extensive attention.

This article discusses the flags that the project dealt with. It discusses the background, the project implementation and the significance of this sub-collection. It offered the unique chance to see these fragile flags, which are handled as little as possible, once again and presented a clear opportunity to take a closer look at the symbolism represented as well.

The project revealed that the category 'flags and banners' contained more than just military specimens. In addition to unit banners and deployment flags, there are captured flags ('war trophies'), national flags, palace flags and even commemorative batik cloths.

Mathieu Willemsen

The West India Company's army in Brazil (1630-1654), Special Forces avant la lettre?

Between 1630 and 1654, the Dutch West India Company had settlements on Brazil's eastern coast, trading primarily in cane sugar. Hostilities with the Portuguese there were constant, so the company had a large military force in Brazil that was frequently deployed. The fighting typically involved guerrilla tactics. New research in the sources has shown that the Dutch army in Brazil specialised in this form of warfare, using different equipment and arms from what we generally see for the soldiers of the State's army on European battlefields. These troops appear to have used state-of-the-art firearms much earlier than the State army, for instance – a hitherto unknown fact.

Graddy Boven

Forcing a strait: a battle at
Shimonoseki

The Navy Museum's collection includes an 1850 bronze front-loading cannon with a calibre of 10.2 cm (an eight-pounder) on its gun carriage. The barrel was made in Essen by the German firm Friedrich Krupp. There are Japanese characters under the iron rims of the gun carriage wheels stating that it was made in Japan by Yoshikane with Western advice. On 5 and 6 September 1864, an international naval squadron ended the blockade of a shipping route blocked by the ruler of Nagato (Chosu) in the Straits of Shimonoseki. Sixty-two guns were seized during the action, including this bronze one on its carriage. This object comes with an intriguing history: it was brought to the Netherlands from Japan on the paddle steamer *Amsterdam* under the command of a marine captain-lieutenant called Johannes Petrus George Muller. In addition to the cannon, a collection of photographs scattered across museums, archives, institutions and private individuals is another leading source for reconstructing the expedition in and around the Straits of Shimonoseki in 1863 and 1864. Some of the photos paint a picture of the events in September 1864

Jeroen Punt

'We're here now, so we have to
land now': a Dutch auxiliary
armed force in Denmark
(1658-1660)

In 1658, the balance of power in the Baltic threatened to become severely skewed. In a surprise attack, the Swedish king captured almost the entire territory of Denmark. This prompted the Republic of the Seven United Netherlands to send a 6,000-strong auxiliary force to help its ally, Denmark. The Dutch troops prevented the last Danish stronghold – the capital Copenhagen – from falling into Swedish hands and played a significant role in the decisive Battle of Nyborg.

Henk Poelarends

Quest for missing arquebuses

The arquebus is one of the oldest types of firearm in the Netherlands. Over the centuries, only a few have survived. During historical research into Hasselt's large collection of fourteen arquebuses, I discovered that before 1860 there had been as many as twenty hanging in this room in the Old Town Hall. Nobody in Hasselt knew that. So what happened to the other six arquebuses? Might it be possible to find them again after 160 years? This article reports on an intriguing search for six unique firearms.

Deandra de Looff

Died for the Republic,
The archeological reconstruction
of Batavian soldiers from the
French-Batavian period
(1795-1813) with the use of the
collection of the NMM

In 2014 and 2015, the skeletal remains were found in the dunes of Noord-Holland. It quickly became clear that the remains belonged to Batavian soldiers who died during the day of the British Landing (27th of August 1799), during the War of the Second Coalition (1798-1802). Questions arose about the identity of the soldiers and the circumstances surrounding their death. By using the collection of the Dutch National Military Museum, it was possible to reconstruct the items that were buried with the Batavian soldiers. It was, however, not possible to further identify the military unit of the soldiers due to unclear uniformological sources between 1796-1799. Further research in the archives of the Departement van Oorlog is needed to see if the archaeological finds contain any more clues that could identify the military unit.

Martijn Wink

Serving near his Majesty
The Dutch honour guards during
Napoleon's visit in 1811

In 1811, the French Emperor Napoleon visited the Dutch departments that had been annexed to the French Empire in 1810. During his visit, Napoleon was accompanied by guards of honour, or *gardes d'honneur*, which had been specially created in various towns or departments. These were civilian units made up of young men from the local elite and dressed in the finest uniforms. The publisher Evert Maaskamp published coloured plates of these uniforms in 1811, and these plates are still the only visual source for the uniforms of the guards of honour. It is quite extraordinary that the uniforms of some of these honour guards still exist in the collections of local museums, such as those of Dordrecht, The Hague, Drenthe and Groningen. Although comparison of the colour plates with the surviving uniforms showed that Maaskamp's plates were not 100% accurate, they were indispensable in identifying a uniform in the collection of the NMM, the Dutch army museum. The true identity of the uniform had been in doubt since 1881, and it was long thought to be a French uniform. However, it turned out to be in all probability the uniform of a Haarlem guard of honour from 1811.

Hans Boersma

'Those are the Black Devils, the
heroes of Rotterdam', origin and
spread of a legend

The five-day war in Rotterdam in May 1940 earned the Netherlands Marine Corps the nickname 'the Black Devils'. The origin of this nickname has since remained extremely vague, though it is widely believed to have come from their German adversaries, referring to the colour of the marines' uniform and reflecting their respect for the marines' actions. The account of an ex-marine, found in the collection of the Netherlands Institute of Military History (NIMH), and a search through old newspaper articles sheds new light on the matter. Though a definite answer cannot yet be given, there are indeed indications that point to a German origin. If so, it may have started with a single German commenting on the tattered appearance of four marines who surrendered after the bombing of Rotterdam, dressed in their dark blue, almost black greatcoats. Respect for the marines' combat skills however remains another possibility. By the end of 1940 the nickname had already spread through the Netherlands and even the Netherlands East Indies (Indonesia). After the capitulation tales of the marines' heroism, often exaggerated to the extreme, served to compensate the national indignation of the swift defeat.

Alfred Staarman

The calm before the storm.
Foreign attachés on the Veluwe
in September 1933, after the
painting 'Foreign officers at
manoeuvres' by
Jan Hoyneck van Papendrecht

In September 2022, the NMM board was alerted to the fact that an oil painting by Jan Hoyneck van Papendrecht, entitled *Foreign officers at manoeuvres* and dated 1914, would be sold at the Van Spengen auction house in Hilversum. Curators and management quickly agreed that the work complements our collection on the subject of *The Neutral Netherlands, 1830-1939*. This is one of the themes of the Dutch military history canon that will be guiding the National Military Museum's content programming and collection development over the coming years. The purchase went through and the national collection of military heritage is now one Hoyneck richer. And a very nice one too: a large work (153 × 120cm measured in the frame), by a painter of whom we thought we knew the majority of the works (and his best). But this took us completely by surprise. We didn't know the painting and it was also unknown to connoisseurs and collectors outside the museum. The work had been privately owned by the same family since 1940.

This painting stands out because of its choice of subject and its dating. It is dated 1914 by Hoyneck, but depicts an event from September 1913 – less than a year before the First World War broke out. That context gives the painting special connotations, in hindsight.

OVER DE AUTEURS

Hans Boersma (1968 - 2024) werkte sinds 2018 als vrijwilliger, en sinds 2020 als freelance projectmedewerker voor het Mariniersmuseum. Hij verrichtte registratiewerk, historisch onderzoek, redactiewerk, schreef teksten voor onder andere de stadswandeling *In de voetsporen van De Zwarte Duivels* en de tentoonstelling *Qua patet orbis: wereldwijde inzet na de koude oorlog, 1989-heden*. Hij werkte mee aan de 'levende maquette' *Brandpunt Rotterdam: vijf dagen in de frontlinie*. Sinds 2011 werkte hij onbezoldigd aan de nu in principe voltooide integrale beschrijving van de organisatie, taken en uitrusting van Nederlandse krijgsmacht in 1985, het kanteljaar van de Koude Oorlog (www.orbat85.nl). Helaas is Hans ons dit jaar ontvallen.

Graddy Boven (1962) studeerde Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit in Groningen. Na zijn studie werkte hij als conservator en medewerker public relations in het Noordelijk Scheepvaartmuseum in Groningen en verrichtte daarnaast op projectbasis werkzaamheden voor verschillende musea. Sinds 1994 is hij conservator collecties in het Marinemuseum in Den Helder. Hij publiceert regelmatig over uiteenlopende onderwerpen.

Paul van Brakel (1959) studeerde Geschiedenis en Nederlands aan de lerarenopleiding in Nijmegen. Later volgde hij daar de studie Museologie. Hij heeft onderzoek gedaan voor diverse tentoonstellingen bij het Nederlands Textielmuseum in Tilburg. Hij was 14 jaar museummanager bij het Nederlands Artillerie Museum in 't Harde. Tegenwoordig is hij werkzaam als conservator voor de textiel- en artilleriecollectie bij het Nationaal Militair Museum. Hij was betrokken bij het afstootproject en sinds 2016 is hij secretaris van ICOMAM.

Casper J. van Dijk (1993) studeerde Geschiedenis en Archeologie aan de Universiteit Leiden. Hij werkte eerder als junior conservator bij het Fries Museum en als project conservator voor het Mariniersmuseum waar hij de vaste expositie verving. Vanaf 2024 is hij werkzaam als (junior) conservator bij het Nationaal Militair Museum in Soesterberg. Sinds zijn studies heeft hij diverse artikelen gepubliceerd over de ontwikkeling en het gebruik van laat-middeleeuws wapentuig, zoals hellebaarden, kanonnen en zwaarden.

Deandra de Looff (1996) is een jonge archeologe en erfgoedprofessional. In 2014 begon zij aan de studie Archeologie aan de Universiteit Leiden, waarbij zij zich specialiseerde in de Middeleeuwen tot de Vroeg Moderne Tijd. Daarnaast is zij tijdens haar studie ook gespecialiseerd in archeologische textiel onder de supervisie van Dr. Gillian Vogelsang-Eastwood van het Textile Research Centre te Leiden. Hierdoor is zij één van de weinige archeologische textiel-specialisten van Nederland. Op het moment assisteert zij op vrijwillige basis Conservator Paul van Brakel als raadgevend specialist met de deelcollectie 18e en 19e-eeuwse uniformen.

Anouk Muijsert (1999) is herkomstonderzoeker bij het Nationaal Militair Museum en volgt momenteel de master Militaire Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Haar passie voor militaire geschiedenis, met name het militair optreden van vrouwen, komt

duidelijk naar voren in dit artikel, dat zij schreef tijdens haar bachelorstage bij het NMM. Tijdens deze stage deed ze waardevolle ervaring op in zowel onderzoek als museaal werk. Muijsert combineert haar academische achtergrond met een diepgewortelde interesse in het ontrafelen van de verhalen en bijdragen van vrouwen binnen de krijgsmacht.

Henk Poelarends (1955) was jarenlang leraar geschiedenis en beroepsgerichte vakken op een school voor VMBO in Zwolle. Hij is mede-redacteur van *Hasselt Historiae*, het kwartaalblad van de Historische Vereniging Hasselt en publiceert daar regelmatig in. De stad Hasselt heeft een groot oud-archief en de auteur probeert via uitgebreid archiefonderzoek de rijke geschiedenis tot leven te brengen.

Jeroen Punt (1975) studeerde Geschiedenis en Cultuureducatie aan de Universiteit Utrecht. In het voormalige Legermuseum te Delft was hij hoofd Presentatie en Educatie. Ook was hij betrokken bij de ontwikkeling van het Nationaal Militair Museum in Soesterberg. Sinds 2014 verricht hij daar als conservator onderzoek naar de harnasproductie in de Noordelijke Nederlanden gedurende de periode 1600-1675. Daarnaast is hij betrokken bij diverse tijdelijke tentoonstellingen en herinrichtingen.

Alfred Staarman (1969) werkt als conservator in het Nationaal Militair Museum. Voorheen was hij conservator in het Militaire Luchtvaart Museum in Soesterberg en in het Legermuseum te Delft. Hij publiceert over diverse militair-historische onderwerpen, onder andere over militaire luchtvaart. Hij was betrokken bij de tentoonstelling *F-16, 50 jaar fast forward*, die in 2023 in het Nationaal Militair Museum te zien was.

Mathieu Willemsen (1969) is conservator in het Nationaal Militair Museum. Daarvoor werkte hij als conservator in het Legermuseum te Delft. Zijn specialisme ligt voornamelijk op het vlak van de vuurwapens en onderscheidingen. Daarnaast is hij redactielid van *Arma* en redactie-adviseur van het Amerikaanse peer-reviewed blad *Armax, the Journal of Contemporary Arms*. Op dit moment is hij bezig met een promotie-onderzoek naar de fabricage, distributie en het gebruik van vuurwapens in het Staatse leger aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Martijn Wink (1972) studeerde bedrijfseconomie aan de Hogeschool Rotterdam en werkte als consulent Brede Intake bij de Sociale Dienst in Den Haag. Zijn passie voor militaire geschiedenis uitte zich in eerste instantie via re-enactment; hij heeft gekleed als Napoleontische cavalerist deelgenomen aan vele historische evenementen in heel Europa. Hij doet archiefonderzoek in binnen- en buitenland en studeerde hij naast zijn werk Geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Na enkele artikelen in het Franse tijdschrift *Soldats Napoleoniens* en het verenigingsblad van *Mars et Historia* werkt hij nu aan de afronding van het boek *Dutch military buttons of the Napoleonic wars 1795-1815*, een detailstudie binnen een breder onderzoek naar de uniformen ten tijde van de Bataafse Republiek en het Koninkrijk Holland.

Arma

Jaarboek van de Stichting Koninklijke Defensiemusea
Park Vliegbasis Soesterberg
Verlengde Paltzerweg 1
3768MX Soest

Postadres:

Postbus 6
3760 AA Soest
Nederland

0031 (0) 85 003 6000
info@defensiemusea.nl
www.defensiemusea.nl

Arma is een voortzetting van Armamentaria, jaarboek Nationaal Militair Museum, waarvan de laatste aflevering (nummer 49) in 2015 is verschenen.

Redactie

Fabienne van Beek (Manager collecties SKD)
Heleen Bronder (SKD, eindredactie)
Mathieu Willemsen (NMM)
Jeroen ter Brugge (Rijksmuseum)
Rogier Koedijk (Nederlands Instituut voor Militaire Historie)

Omslagontwerp en ontwerp binnenwerk

Erwin BomansBNO LeucqI, Hof van Twente

Vormgeving en opmaak binnenwerk

Zijwit, Rotterdam

Omslagbeeld: *Negen Onderofficieren van het Vrouwen Hulp Korps (VHK) voor de wacht van het kampement te Batavia, Jakarta, 1950, Nationaal Militair Museum, 00163338.*

Redactieadres

Heleen Bronder, h.bronder@defensiemusea.nl

www.walburgpers.nl

www.defensiemusea.nl

- © 2024 de auteurs/Stichting Koninklijke Defensiemusea,
p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen
© 2024 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De meningen en opvattingen die in deze uitgave worden uitgesproken zijn en blijven voor de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteurs. Ze geven niet noodzakelijk de mening van onze musea weer, noch die van de redactie.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISBN 9789464565133

e-ISBN 9789464565140

NUR 680

De Defensiemusea van Nederland, het Nationaal Militair Museum in Soesterberg, het Marinemuseum in Den Helder en het Mariniersmuseum in Rotterdam, beheren gezamenlijk een enorme collectie militair erfgoed uit de Rijkscollectie. Slechts een fractie hiervan kan getoond worden. *Arma* biedt ruimte aan artikelen over collectie die niet permanent te zien is en biedt een platform voor het uitwisselen van onderzoeksresultaten.

Arma 53 opent met een artikel over de inzet van de vrouwen van het Vrouwenkorps van het KNIL, een tot nu onderbelicht deel van de geschiedenis. Verder aandacht voor onderzoeksresultaten, onder andere naar de verblijfplaats van een aantal bijzondere haakbussen, archeologisch onderzoek naar Bataafse soldaten en hun kledij, het vlaggen- en vaandelsproject van het NMM en nadere duiding van diverse (zee)slagen in binnen- en buitenland, aan de hand van objecten in de collectie.

Daarnaast wordt een aantal bijzondere aanwinsten uitgelicht, waaronder de Chinook die inmiddels een plek in het NMM heeft gekregen. Kortom, voor iedereen met historisch besef en interesse in met name het Nederlandse militaire erfgoed genoeg te genieten!

ARMA

Arma is het jaarboek van de Stichting Koninklijke Defensiemusea, bestaande uit het Nationaal Militair Museum in Soesterberg, het Marinemuseum in Den Helder en het Mariniersmuseum in Rotterdam. Conservatoren en andere specialisten vertellen over hun onderzoek en andere vondsten in de collecties van de drie musea.

WALBURGPERS

www.walburgpers.nl

